

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ ΣΧΟΛΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ - ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΜΣ: ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Φιλία και αίσθημα μοναξιάς στη μέση εφηβική ηλικία

Μαρία Τσίλη (Α.Μ.: ΣΧΨ1011715)

Αικατερίνη Λαμπροπούλου, Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ

Αθήνα, Φεβρουάριος 2020

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Αικατερίνη Λαμπροπούλου, Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ (επόπτρια)

Φωτεινή Πολυχρόνη, Αναπληρώτρια καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ (μέλος)

Παναγιώτης Λιανός, Επίκουρος καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ (μέλος)

Σημείωμα του Συγγραφέα

Το δοκίμιο αυτό αποτελεί διπλωματική εργασία που συντάχθηκε για το ΠΜΣ «Σχολική Ψυχολογία», του Τμήματος Ψυχολογίας, του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και υποβλήθηκε τον Φεβρουάριο του [2020].

Η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Περίληψη

Η φιλία αποτελεί μία συνεργατική σχέση ενός αμοιβαίου συναισθηματικού δεσμού μεταξύ των εφήβων. Η διατήρηση μίας φιλικής σχέσης και η παρουσία του συναισθήματος της μοναξιάς επηρεάζονται από ένα συνδυασμό παραγόντων που σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, τις εκδηλούμενες συμπεριφορές, το φύλο και τη εκάστοτε κοινωνική συνθήκη. Ο σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να μελετηθούν οι βασικές διαστάσεις της φιλίας, η σχέση τους με τη μοναξιά και η επίδραση βασικών κοινωνικών-δημογραφικών μεταβλητών σε αυτές. Το δείγμα αποτελούνταν από 317 μαθητές Α' και Β' Λυκείου οι οποίοι διέμεναν στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής. Οι μαθητές συμπλήρωσαν μια κλίμακα για τη μέτρηση της ποιότητας της καλύτερης φιλικής σχέσης (Friendship Quality Scale), μία κλίμακα για τις διαστάσεις της φιλικής σχέσης το Ερωτηματολόγιο (McGill Friendship Questionnaire-Friend's Functions) και μία για την διερεύνηση των επιπέδων μοναξιάς που βιώνουν (UCLA Loneliness Scale, Version 3). Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το σύνολο των μαθητών που συμμετείχε στην έρευνα ιεράρχησε υψηλότερα στις φιλικές του σχέσεις τις διαστάσεις της εγγύτητας και της αξιόπιστης συμμαχίας. Το φύλο βρέθηκε να σχετίζεται με όλες σχεδόν τις διαστάσεις της φιλίας και με τα αναφερόμενα επίπεδα μοναξιάς, με τα κορίτσια να έχουν υψηλότερα επίπεδα σε όλες τις διαστάσεις της φιλίας και οριακά υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς, σε σύγκριση με τα αγόρια. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα σχετίστηκε με τη παρεχόμενη από τα παιδιά βοήθεια στις φιλικές τους σχέσεις. Κανένα άλλο κοινωνικό-δημογραφικό χαρακτηριστικό δεν βρέθηκε να σχετίζεται με τις διαστάσεις της φιλίας και τα επίπεδα της μοναξιάς. Από την ανάλυση παλινδρόμησης βρέθηκε ότι η αποδοχή, η οποία αντικατοπτρίζει το βαθμό της συναισθηματικής ή κοινωνικής προσαρμογής από τους φίλους, είναι η μόνη διάσταση της φιλικής σχέσης η οποία επηρεάζει με ανεξάρτητο τρόπο τα επίπεδα της

μοναξιάς των παιδιών. Συμπεραίνεται, ότι είναι απαραίτητη η εφαρμογή προγραμμάτων ενημέρωσης και παρέμβασης στο σχολικό πλαίσιο που αποσκοπούν στην προώθηση της αποδοχής, της ενσυναίσθησης, το διάλογο, τη συνύπαρξη, την αλληλεγγύη και το σεβασμό στη μοναδικότητα του καθενός.

Λέξεις-κλειδιά: ποιότητα φιλίας, διαστάσεις φιλίας, μοναξιά, εφηβεία

Abstract

Friendship is a collaborative relationship of a mutual emotional bond between adolescents. The maintenance of a friendly relationship and the presence of a sense of loneliness are influenced by a combination of factors related to personality traits, behavioural patterns, gender and social status. The purpose of this study is to research the basic aspects of friendship, their correlation with loneliness, and the impact of key socio-demographic variables on them. The sample of the study consisted of 317 senior-high-school students (grades A and B) in the greater Attica region. Students completed a scale for measuring the quality of friendship (Friendship Quality Scale), a scale for friendship aspects using the McGill Friendship Questionnaire-Friend's Functions Questionnaire, and a third tool used to investigate the aspects of loneliness was the UCLA Loneliness Scale Questionnaire (Version 3). The results of the research showed that the total number of students involved in the research prioritized the aspects of proximity and trusted alliance in their friendly relationships. Gender was found to be associated with almost all aspects of friendship and reported levels of loneliness, with girls having higher levels of all aspects of friendship and marginally higher levels of loneliness compared to boys. The educational level of the father was related to the help provided by the children in their friendly relationships. No other socio-demographic characteristics were found to be related to friendship aspects and levels of loneliness. The palindrome analysis found that acceptance, which reflects the degree of emotional or social adjustment by friends, is the only aspect of friendship that independently affects the levels of children's loneliness. In conclusion, it is crucial to implement information and intervention programs in the school context designed to promote acceptance, empathy, dialogue, coexistence, solidarity and respect for the unique individuality of each student.

Keywords: friendship quality, friendship dimensions, loneliness, adolescence

Περιεχόμενα

Περίληψη	2
Φιλία και αίσθημα μοναξιάς στη μέση εφηβική ηλικία.....	8
Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη φιλία	9
Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλικής σχέσης.....	12
Τα οφέλη της φιλίας.....	15
Αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της φιλίας/ Στάδια της Φιλίας.....	17
Βρεφική - προσχολική ηλικία.....	18
Σχολική ηλικία	20
Εφηβική ηλικία	21
Διαφορές φύλου στη φιλία.....	23
Διαστάσεις της οικογένειας και φιλία.....	26
Η φιλία στη σχολική ζωή	28
Η έννοια της μοναξιάς	31
Τα είδη της μοναξιάς	32
Θεωρητικά μοντέλα για τη μελέτη του συναισθήματος της μοναξιάς	35
Η βίωση της μοναξιάς ανά αναπτυξιακό στάδιο	38
Μοναξιά και φύλο.....	40
Μοναξιά: προστατευτικοί παράγοντες και παράγοντες επικινδυνότητας	41
Μοναξιά και σχολική ζωή	42
Ερευνητικά υποθέσεις.....	44

Μέθοδος.....	47
Συμμετέχοντες	47
Διαδικασία συλλογής δεδομένων	54
Αποτελέσματα.....	55
Συσχετίσεις κλιμάκων με τα χαρακτηριστικά του δείγματος	57
Δείκτες συσχέτισης ανάμεσα στη μοναξιά και στους παράγοντες των κλιμάκων για τα χαρακτηριστικά και τη ποιότητα της φιλίας	86
Συζήτηση.....	89
Βιβλιογραφία	99
Παράρτημα.....	116

Φιλία και αίσθημα μοναξιάς στη μέση εφηβική ηλικία

Η φιλία, ως μια μορφή αλληλεπίδρασης έχει κεντρίσει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών. Στην αρχαιότητα, ο Αριστοτέλης υποστήριζε ότι οι στενές σχέσεις αποτελούν αναγκαίο κομμάτι της ανθηρής ζωής. Η φιλία ως ένα διαδομένο θέμα στην αρχαία ελληνική ποίηση αναφέρεται μέσω εκκλήσεων και συμβουλών για τη σημασία του δεσμού σε πολλά έπη και τραγωδίες. Ο Sullivan (όπως αναφέρεται στην Αναγνωστάκη, 2008) ήταν ο πρώτος ο οποίος έκανε αναφορά στην «αναγκαιότητα της φιλίας», τονίζοντας το γεγονός ότι η ύπαρξη στενών σχέσεων στη ζωή του παιδιού ενισχύουν τη φυσιολογική ανάπτυξή του.

Οι Bukowski και Sippola (2005) περιέγραψαν τη φιλία ως την πιο ανθρώπινη σχέση διότι εμπεριέχει δυνατούς δεσμούς μεταξύ των ανθρώπων, που χαρακτηρίζονται από σταθερότητα και διαχρονικότητα. Η φιλία ως διεργασία εμφανίζεται όταν τα παιδιά αρχίζουν να αλληλεπιδρούν με τους συνομηλικούς τους. Βασική παράμετρο αποτελεί το γεγονός πως μοιράζονται κοινά παιχνίδια και δραστηριότητες με τα άλλα παιδιά (Berger, Cuadros & Cillence, 2019). Ένας από τους πιο διαδομένους ορισμούς για τη φιλία την περιγράφει ως μια δυαδική σχέση αμοιβαιότητας που χαρακτηρίζεται ως ένας ισχυρός θεσμός με θετικά οφέλη και κοινό ενδιαφέρον (Bukowski, Motzoi & Meyer, 2009).

Οι έρευνες που μελετούν τις φιλικές σχέσεις, συνήθως βασίζονται σε δείγματα που προέρχονται από εφήβους και ενήλικες, στοχεύοντας στη μέτρηση της επιρροής μεταξύ των φίλων και ιδιαίτερα στη μίμηση αρνητικών συμπεριφορών. Την τελευταία δεκαετία οι σύγχρονες έρευνες έχουν επικεντρωθεί στην επιλογή νεότερων ηλικιακά δειγμάτων και θετικών χαρακτηριστικών που απορρέουν από τη σύναψη φιλικών σχέσεων (Bagwell & Bukowski, 2018. Erdley & Day, 2017). Ζητήματα που ερευνώνται είναι η κοινωνικοποίηση του ατόμου, η επίτευξη της προσωπικής του ευτυχίας και η ακαδημαϊκή επιτυχία. Πλέον, οι

μελετητές αποσκοπούν στη ταυτόχρονη μέτρηση τόσο των θετικών όσο και των αρνητικών επιρροών που προκύπτουν μέσω των φιλικών σχέσεων (Rawlins, 2017).

Στην παρούσα έρευνα θα μελετηθούν οι βασικές διαστάσεις σε σχέση με τη φιλία ενώ στη συνέχεια θα γίνει αναφορά σε θεωρητικά και ερευνητικά δεδομένα τόσο όσον αφορά την έννοια της φιλίας όσο και της μοναξιάς.

Θεωρητικές Προσεγγίσεις για τη Φιλία

Σύμφωνα με τον Coleman (2011) δύο από τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις που συμβάλλουν στην κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων στην προεφηβική και εφηβική περίοδο και εξηγούν το σημαντικό ρόλο της φιλίας στη ζωή του ατόμου, είναι η θεωρία του δεσμού και η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας.

Ο Bowlby (1969) επηρεασμένος από τις θεωρητικές προσεγγίσεις της ψυχανάλυσης, της εξέλιξης των ειδών και της ηθολογίας διατύπωσε τη θεωρία του δεσμού. Η θεωρία του δεσμού αναφέρεται στο συναισθηματικό δεσμό ανάμεσα στο βρέφος και το κύριο πρόσωπο που το φροντίζει. Σύμφωνα με τον Bowlby (1980) ο δεσμός προϋποθέτει συναισθηματική εγγύτητα που δημιουργείται μέσα από τις αλληλεπιδράσεις του ατόμου με τον κύριο φροντιστή του. Όσο αυξάνεται η απόσταση μεταξύ του φροντιστή και του βρέφους τόσο αυξάνονται ο φόβος και ο ψυχικός πόνος.

Κομβικό σημείο για την θεωρία του Bowlby (1969) είναι ότι η φύση και η μορφή της πρώτης σχέσης γίνεται μοντέλο για τις μετέπειτα σχέσεις. Συγκεκριμένα, τα εσωτερικευμένα πρότυπα διεργασίας αποτελούν ένα σύνολο προτύπων του εαυτού, βασιζόμενο στα επαναλαμβανόμενα μοτίβα της διαδραστικής εμπειρίας του ατόμου, χρήσιμα για να προβλέψει το παιδί τον κόσμο και να συνδεθεί με αυτόν. Πρόκειται για μια διαδικασία κοινωνικής εξέλιξης του ατόμου, καθώς αναπτύσσονται νοητικές αναπαραστάσεις με τις πρώτες σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των γονιών και του βρέφους (Feldman, 2011).

Στη συνέχεια ο Ainsworth (1989) μελέτησε το είδος του δεσμού που προκαλεί προσδοκίες για το αν το άτομο είναι άξιο αγάπης και εμπιστοσύνης. Σύμφωνα με τον Ainsworth (1989) βασικά θετικά γνωρίσματα της ασφαλούς προσκόλλησης (secure attachment) είναι η σταθερότητα, η ασφάλεια και η αναζήτηση εγγύτητας. Οι διαστάσεις της εγγύτητας και της ασφάλειας αποτελούν παράλληλα και βασικά χαρακτηριστικά της φιλίας καθώς οι έφηβοι έχουν την ανάγκη να επικοινωνούν συχνά με τους κοντινούς τους φίλους (DeKlyen & Greenberg, 2018).

Μακροχρόνιες έρευνες, μελετώντας τη σχέση του τύπου προσκόλλησης και την αυτοεικόνα των παιδιών, επιβεβαίωσαν ότι παιδιά με ασφαλή προσκόλληση είχαν θετική εικόνα για τον εαυτό τους κατά την παιδική αλλά και εφηβική τους ηλικία (Whitley, 2016). Παράλληλα, ευρήματα πρόσφατης έρευνας υποστηρίζουν ότι ο τύπος προσκόλλησης μπορεί να επηρεάσει την αυτονομία και την ανεξαρτησία του ατόμου (Fonagy, 2018).

Σύγχρονες έρευνες σχετικά με το φαινόμενο του εκφοβισμού, της παραβατικότητας των νέων και της σχολικής φοβίας αναφέρουν ότι παιδιά που έχουν βιώσει τον αποχωρισμό τους από την μητέρα τους εμφανίζουν ιστορικό μη ασφαλούς προσκόλλησης. Τα αποτελέσματα αναφέρουν αυξημένα ποσοστά εμπλοκής σε περιστατικά είτε λεκτικής είτε σωματικής βίας και εκδήλωσης άγχους ή θυμού, εν αντιθέσει με τα παιδιά που σύμφωνα με προηγούμενα ερωτηματολόγια είχαν παρουσιάσει ασφαλή προσκόλληση με τους φροντιστές τους (Blakely-McClure & Celenza, 2015. Ostrov, Godleski, Kamper-DeMarco, Blakely-McClure & Celenza, 2015. Taylor, 2010).

Στη συνέχεια, ο καίριος ρόλος της κοινωνικής κατηγοριοποίησης στη διομαδική συμπεριφορά, οδήγησε στην ανάπτυξη της έννοιας της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979). Σύμφωνα με τους Tajfel και Turner εισηγητές της θεωρίας, η κοινωνική ταυτότητα «... αποτελείται από εκείνες τις πτυχές της εικόνας του εαυτού που προέρχονται

από εκείνες τις κοινωνικές κατηγορίες στις οποίες το άτομο θεωρεί ότι ανήκει» (1979, σελ. 40).

Σύμφωνα με τον Coleman (2011) οι έφηβοι μέσω των διομαδικών συμπεριφορών τους προσπαθούν να αποτελέσουν μέλος σε μία ομάδα φίλων, έχοντας ως βασικό κίνητρο τη δημιουργία ή τη διατήρηση μιας ικανοποιητικής θετικής εικόνας για τον εαυτό τους. Οι κοινωνικές ταυτότητες δεν περιγράφουν μόνο χαρακτηριστικά αλλά υπαγορεύουν τι πρέπει κάποιος να σκέπτεται και πώς να συμπεριφέρεται ως μέλος. Επομένως, η προσωπική ταυτότητα ενός εφήβου αποτελείται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας του (π.χ. φιλικός, αγχώδης) και την κοινωνική του ταυτότητα, που αντλείται από τις κοινωνικές κατηγορίες στις οποίες ανήκει (Feldman, 2011).

Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας τα άτομα επιδιώκουν να αποκτήσουν και να διατηρήσουν μια θετική κοινωνική ταυτότητα, η οποία στηρίζεται κυρίως στις συγκρίσεις που γίνονται μεταξύ της ενδο-ομάδας και των εξω-ομάδων. Το αποτέλεσμα της σύγκρισης μεταξύ της ενδο-ομάδας και της εξω-ομάδας καθορίζει κατά πόσον η κοινωνική ταυτότητα θα είναι θετική για την ενδο-ομάδα ή αρνητική. Κατά συνέπεια, η τάση να ευνοείται η ενδο-ομάδα είναι μια διαδικασία που συμβάλει στη διατήρηση ή και την εξύψωση της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου (Hogg, 2016).

Τα μέλη των ομάδων που βιώνουν μια αρνητική κοινωνική ταυτότητα, είτε θα εγκαταλείψουν την ενδο-ομάδα και θα επιδιώξουν να γίνουν μέλη μιας εξωομάδας που θα τους προσδώσει θετική κοινωνική ταυτότητα, είτε θα επιδιώξουν με κάποιο τρόπο κάποια θετική διάκριση της ενδο-ομάδας σε σχέση με την εξω-ομάδα (Hogg, 2016).

Είναι σημαντικό να τονισθεί πως οι έφηβοι μπορεί να ανήκουν σε πολλαπλές ομάδες και σε κάθε μία από αυτές να έχουν διαφορετικό ρόλο. Οι ανόμοιες ομάδες συντίθενται βάσει διαφορετικών κανόνων, δίνοντας τη δυνατότητα στους εφήβους να δημιουργούν νέους

κοινωνικούς δεσμούς, να εξασκούν τις κοινωνικές τους δεξιότητες και να προσαρμόζονται σε ποικίλες κοινωνικές συνθήκες (Hogg & Vaughan, 2010).

Η συμμετοχή σε ομάδες συνομηλίκων συντελεί σημαντικά στη δημιουργία και στη συγκρότηση της ατομικής και κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου. Το άτομο αποκτά πολλαπλούς ρόλους με τη δημιουργία δεσμών φιλίας και χαρακτηρίζεται από απλός γνωστός, έως φίλος ή ακόμα και στενός φίλος, αναλόγως το ποσοστό εμπλοκής που επιθυμεί να έχει με έναν άλλο συνομήλικο του (Chow, Ruhl & Buhrmester, 2016).

Τα Ποιοτικά Χαρακτηριστικά της Φιλικής Σχέσης

Σύμφωνα με σύγχρονες μελέτες η διερεύνηση της διάστασης της ποιότητας της φιλίας είναι σε σχετικά πρώιμο στάδιο και δεν υπάρχει μια γενική συμφωνία σχετικά με ένα σαφή ορισμό και τους παράγοντες που αυτή περιλαμβάνει. Έχει διαπιστωθεί πως δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο είδος φιλικής σχέσης καθώς τα χαρακτηριστικά που διέπουν μια φιλική σχέση ποικίλουν σε θετικά και αρνητικά, κατ' επέκταση η ίδια η φιλική σχέση να μην βιώνεται με τον ίδιο τρόπο από κάθε μέλος της (Dunn, 2004. Rawlins, 2017).

Η ποιοτική διάσταση της φιλίας συναποτελείται από κάποια βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της φιλίας, όπως το να είναι κανείς διαθέσιμος, να μοιράζεται υλικά αντικείμενα, να παρέχει συναισθηματική υποστήριξη, να είναι πιστός και αξιόπιστος. Τα βασικότερα κοινά στοιχεία που συνθέτουν την ποιοτική διάσταση είναι η συντροφικότητα, η αλληλοβοήθεια, η οικειότητα. Στα θετικά χαρακτηριστικά πρέπει να προστεθούν η επίτευξη της σχολικής προσαρμογής του εφήβου, η υψηλότερη αυτοεκτίμηση και η κοινωνική επάρκεια (Cotterell, 2007. Poulin & Chan, 2010).

Τα κοινά ενδιαφέροντα αποτελούν μια ποιοτική διάσταση της φιλίας όντας ένα κομβικό σημείο αναφοράς μεταξύ των φίλων (Wilkinson, 2010). Τα ενδιαφέροντα αυτά μπορεί να είναι κίνητρα για το σχολείο, ένα άθλημα, μια απογευματινή ενασχόληση ή μια συλλογή. Ο Coleman (2011) υποστηρίζει πως η προσωπικότητα και τα ενδιαφέροντα των

εφήβων επηρεάζουν την επιλογή των φίλων, ενώ παράλληλα οι φίλοι επηρεάζουν ο ένας τα ενδιαφέροντα και τη συμπεριφορά του άλλου.

Αντίθετα, στα αρνητικά ποιοτικά χαρακτηριστικά συμπεριλαμβάνεται η ζήλεια μεταξύ των φίλων που πιθανόν να οδηγήσει στην επιθετικότητα. Το άτομο επιθυμεί την ικανοποίηση της αίσθησης του ανήκειν σε μια ομάδα και όταν οι προσπάθειες του αποτυγχάνουν είτε στρέφεται στον εαυτό του είτε κατηγορεί τους γύρω του. Η «κακής ποιότητας» φιλίας, δηλαδή η φιλική σχέση που χαρακτηρίζεται κατά κύριο λόγο από σύγκρουση και αντιζηλία συνδέεται με συναισθήματα μοναξιάς και κοινωνικής δυσαρέσκειας (Kraft, 2017). Επιπλέον, στην αρνητική διάσταση συγκαταλέγονται οι συγκρούσεις, η ανεπιτυχής σχολική προσαρμογή και η λανθασμένη κοινωνική προσπάθεια μέσω εσφαλμένων συμπεριφορών για την απόκτηση φιλικών σχέσεων (Marks, Haye, Barnett & Allender, 2015).

Η σύναψη φιλικών δεσμών διακρίνεται στη στενή φιλική σχέση, στις κλίκες και στο ευρύτερο δίκτυο φίλων. Το καθένα από αυτά τα είδη σχέσης έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα για τη ζωή του ατόμου. Υπάρχει ένας διαχωρισμός ανάμεσα στη φιλικότητα, στη φιλία και τη στενή φιλία. Η δυνατότητα κάποιος να είναι φιλικός μπορεί να εκδηλωθεί με περισσότερους ανθρώπους, ενώ η φιλία μπορεί να υπάρξει με κάποιους ανθρώπους υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Η στενή φιλία εμπεριέχει πολλά χαρακτηριστικά όπως η βαθιά εμπιστοσύνη, η ανάπτυξη της οικειότητας, της αγάπης, της ανοχής και της αμοιβαίας δράσης. Τα ανωτέρω γνωρίσματα χρειάζονται χρόνο και τις κατάλληλες περιστάσεις για να εδραιωθούν σε πραγματικές σχέσεις (Healy, 2017. Poulin & Chan, 2010. Wilkinson, 2010).

Μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης επισημαίνεται ότι η στενή φιλία μπορεί να αποτελέσει έναν παράγοντα υποστήριξης, ο οποίος μπορεί να είναι σημαντικός στην ανακούφιση του ψυχολογικού στρες, ειδικά όταν ο έφηβος έρχεται αντιμέτωπος με

δυσκολίες προσαρμογής. Η επιλογή των στενών φίλων συνήθως περιλαμβάνει ελάχιστα άτομα στη ζωή του ατόμου με μακροχρόνια αλληλεπίδραση (Healy, 2017. Wilkinson, 2010).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συμπεριφορά των εφήβων να σχηματίζουν ομάδες, τις λεγόμενες κλίκες με άλλα άτομα του ίδιου φύλου, με τα οποία στο παρελθόν ήταν παιδικοί φίλοι. Έπειτα από λίγα χρόνια, οι μεγάλες ομάδες μετασχηματίζονται σε μικρότερες μεικτές ομάδες. Η άμεση επίδραση των συνομηλίκων απορρέει από το θαυμασμό που νιώθουν οι έφηβοι για αυτούς και όχι από την άσκηση κάποιου είδους πίεσης μεταξύ τους (Rawlins, 2017).

Εκτός την καθιέρωση των στενών φιλικών σχέσεων, η θέση ενός συνομήλικου ως δημοφιλή πρόσωπο αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα για τη φιλία κατά τη πρώτη περίοδο της εφηβείας. Κάποιος μπορεί να θεωρηθεί δημοφιλής από την ομότιμη ομάδα του ή να υπάρχει μια γενικότερη θετική εικόνα για τον συγκεκριμένο έφηβο από τον κοινωνικό του περίγυρο (Meuwese, Cillessen & Güroğlu, 2017).

Έχει υποστηριχθεί ότι τα δημοφιλή παιδιά σημειώνουν υψηλά επίπεδα στις διαστάσεις της ποιότητας της φιλίας ανεξάρτητα από το επίπεδο βοήθειας και εγγύτητας που παρέχουν στους φίλους τους (Poorthuis, Thomaes, Denissen, van Aken & Orobio, 2012). Παρόμοια, οι Meuwese, Cillessen και Güroğlu (2017) μέσω της έρευνας τους επιβεβαίωσαν την υπόθεση ότι αν ένας έφηβος θεωρείται δημοφιλής, ο φίλος του θα αντιληφτεί τη φιλία τους με θετικότερη προοπτική από ότι αν δεν υπήρχε κάποια κοινωνική προτίμηση προς το φίλο του. Η κοινωνική κατάσταση των εφήβων καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο οι φίλοι αντιλαμβάνονται τη σχέση τους.

Επιπλέον, έχει υποστηριχθεί ότι τα δημοφιλή παιδιά τείνουν να έχουν περισσότερους φίλους απ' ότι τα λιγότερο δημοφιλή παιδιά όμως, είναι πιθανό να είναι κάποιο παιδί δημοφιλές χωρίς να έχει κανένα φίλο (Dijkstra, Cillessen & Borch, 2013). Οι δημοφιλείς έφηβοι τείνουν να διατηρούν ένα κλειστό κύκλο φιλίας με παρόμοια δημοφιλείς

συνομηλικούς καθώς επιδιώκουν να ενισχύσουν τη δημοτικότητα τους μέσω των φιλικών τους σχέσεων με εφήβους υψηλότερης κοινωνικής δημοτικότητας (Αναγνωστάκη, 2008).

Ο Brown (2004) αναφέρθηκε στη διαφοροποίηση των όρων της κλίκας και του πλήθους. Η κλίκα είναι μια ομάδα φίλων, η οποία αποτελείται από μικρές ομάδες τριών έως δέκα ατόμων που μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα, ενώ τα πλήθη, οι λεγόμενες παρέες είναι μεγαλύτερες με κοινά χαρακτηριστικά, όπως η ηλικία ή η τάξη. Αυτές οι κατηγορίες ονομάζονται ομάδες συνομηλικών και στο εσωτερικό τους υπάρχουν υποομάδες, στις οποίες οι έφηβοι αναπτύσσουν στενούς φίλους (Rawlins, 2017).

Σημαντική διαφορά υπάρχει επίσης ανάμεσα στη σχέση παιδιών που είναι φίλοι και στη σχέση παιδιών που είναι απλά «γνωστά» μεταξύ τους. Η σχέση ορίζεται σε δυαδικό πλαίσιο, αλλά ο δεσμός μεταξύ των συμμετεχόντων είναι ασθενής καθώς πρόκειται για παιδιά που απλά γνωρίζονται και δεν έχουν κοντινές σχέσεις. Οι φίλοι σε σύγκριση με τους γνωστούς περνούν πιο πολλή ώρα μαζί, μιλούν περισσότερο μεταξύ τους, μοιράζονται και συνεργάζονται σε μεγαλύτερο βαθμό, επιλέγουν παιχνίδια όπου υπάρχει μεγαλύτερη εγγύτητα και αμοιβαία συμμετοχή και εκδηλώνουν πιο έντονα τα συναισθήματά τους (Chow, Ruhl & Buhrmester, 2016).

Τα Οφέλη της Φιλίας

Η φιλία αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα για τη θετική αναπτυξιακή πορεία του ατόμου. Τα οφέλη που απορρέουν από τις στενές διαπροσωπικές σχέσεις με τους συνομηλικούς ποικίλουν και σχετίζονται με την καλύτερη προσαρμογή του παιδιού στην κοινωνική, συναισθηματική και ακαδημαϊκή ζωή του (Poulin & Chan, 2010).

Για να προσδιοριστούν τα οφέλη της φιλίας θα πρέπει να συνεκτιμηθούν τρεις βασικές διαστάσεις: η ύπαρξη φίλων, η ποιότητα της σχέσης και τα χαρακτηριστικά των φίλων (Harter, 2001). Πρόσφατες έρευνες προσθέτουν μια τέταρτη διάσταση, την ανάγκη για

κατανόηση του πλαισίου μέσα στο οποίο αναπτύσσονται οι φιλίες (Fehr & Harasymchuk 2017).

Ερευνητικά δεδομένα τονίζουν τη σημασία της φιλικής σχέσης στην εδραίωση της αίσθησης αξίας που έχει το άτομο για τον εαυτό του, καθώς συνδέονται με τη δημιουργία μιας θετικής αυτοαντίληψης. Αντίθετα, η έλλειψη της φιλικής σχέσης με τους συνομηλίκους οδηγεί σε συναίσθημα μοναξιάς, κοινωνικής απομόνωσης, ακαδημαϊκής πτώσης και έντονων συναισθηματικών δυσκολιών στην επικοινωνία με τον περίγυρο του. Η αποδοχή από τους φίλους του είναι απαραίτητη για την ομαλή κοινωνική ζωή του παιδιού στο σχολείο καθώς συμβάλει θετικά στην ψυχοπνευματική ανάπτυξη του (Berger, Cuadros & Cillence, 2019. Danneel, Maes, Vanhalst, Bijttebier & Goossens, 2018. Fehr & Harasymchuk, 2017).

Έχουν καταγραφεί έξι βασικές λειτουργίες της φιλίας που περιλαμβάνουν τη συντροφικότητα, την αξιόπιστη συμμαχία, την παροχή βοήθειας, την οικειότητα, την αυτό-επιβεβαίωση και τη συναισθηματική ασφάλεια (Chen, Bowker & McDonald, 2011). Ο δεσμός της φιλίας παρέχει τη δυνατότητα στο άτομο να αναπτύξει τις κοινωνικές του δεξιότητες, να νιώσει συναισθήματα υψηλής αυτοεκτίμησης, συναισθηματικής ασφάλειας και καλύτερης κοινωνικής προσαρμογής. Η φιλία αποτελεί σημαντική πηγή ενός υποστηρικτικού πλαισίου καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας της ζωής. Οι συνομήλικοι είναι σε θέση να υποστηρίξουν τους φίλους τους σε στρεσογόνες καταστάσεις, όπως η γέννηση ενός αδελφού, η αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος ή εμφάνιση ενός διαζυγίου ή θανάτου στο οικογενειακό περιβάλλον (Berger, Cuadros & Cillence, 2019. Ferguson, Duffy, Zimmer-Gembeck & Laursen, 2019. Mendelson & Aboud, 2000).

Η αναγκαιότητα της φιλίας για τη φυσιολογική ανάπτυξη των παιδιών έχει επιβεβαιωθεί από πολλές μελέτες (Berger, Cuadros & Cillence, 2019. Ferguson, Duffy et al., 2019. Wilkinson, 2010). Σύμφωνα με την έρευνα του Dunbar (2018) η φιλία είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την υγεία, την ευημερία και την ευτυχία του

ατόμου. Οι φίλοι παρέχουν ηθική και συναισθηματική υποστήριξη καθώς και προστασία από άγχη της διαβίωσης με πρακτική και οικονομική βοήθεια σε περίπτωση ανάγκης. Η ύπαρξη ενός καλού φίλου είναι πιθανόν να αποτελέσει ασπίδα για την αντιμετώπιση της ακούσιας μορφής της μοναξιάς. Ο καλός φίλος στον οποίο κάποιος μπορεί να μιλήσει εμπιστευτικά και να αναζητήσει βοήθεια σε δύσκολες στιγμές μπορεί να προφυλάξει το άτομο από τη συναισθηματικού τύπου μοναξιά (Allenetal, 2018. Stoeckli, 2010. Thoilliez, 2011).

Αναπτυξιακά Χαρακτηριστικά της Φιλίας/ Στάδια της Φιλίας

Η φιλία εξελίσσεται σταδιακά καθώς αναπτύσσονται ηλικιακά τα παιδιά, ως εκ τούτου ο καθορισμός των χαρακτηριστικών της φιλίας διαφέρει ανάλογα με την ηλικιακή περίοδο της ζωής του ατόμου. Η περιγραφή των αναπτυξιακών σταδίων από την πρώιμη έως την εφηβική ηλικία ακολουθεί παράλληλα και την εξέλιξη των φιλικών δεσμών. Η έρευνα για τη φιλία επικεντρώνεται σε διαφορετικά αναπτυξιακά στάδια αναδεικνύοντας την αναγνώριση των σταδίων του δεσμού της φιλίας, που συνοδεύουν τις αλλαγές σε αναπτυξιακό, κοινωνικό και συναισθηματικό επίπεδο (Berger, Cuadros & Cillence, 2019).

Οι περισσότεροι μελετητές έχουν εστιάσει στη διερεύνηση της ύστερης παιδικής ηλικίας και την περίοδο της εφηβείας, ενώ αντίθετα αριθμητικά λιγότερες είναι οι έρευνες για την πρώιμη και τη μέση παιδική ηλικία. Αυτό το γεγονός προκαλεί ενδιαφέρον, διότι οι δεσμοί φιλίας των παιδιών, όπως έχει διαπιστωθεί διαφέρουν αναλόγως το αναπτυξιακό στάδιο μεταξύ παιδιών, εφήβων και ενηλίκων (Holder & Coleman, 2015).

Βρεφική-προσχολική ηλικία. Ήδη από τη βρεφική ηλικία το βρέφος αξιοποιώντας την αισθητηριακή επεξεργασία των προσώπων και φωνών των φροντιστών του κατακτά τη βάση της συναισθηματικής και κοινωνικής του ανάπτυξης, με την εμφάνιση θετικών και αρνητικών συναισθημάτων. Τα βρέφη αναγνωρίζουν τις συναισθηματικές εκφράσεις των ενηλίκων αλλά και των άλλων παιδιών κατά το πρώτο εξάμηνο της ζωής τους (Grossmann, 2010. Vaillant-Molina, Bahrick & Flom, 2013).

Η προσχολική ηλικία αποτελεί την έναρξη της σύναψης της συντροφικότητας μεταξύ των παιδιών. Το παιδί αντιλαμβάνεται πως η φιλία αποτελεί μια σταθερή σχέση και διατηρείται κάθε φορά που θα ξαναδεί το ίδιο παιδί. Στην επόμενη συνάντηση θα ανακαλέσει τις προηγούμενες αναμνήσεις παιχνιδιού με το φίλο του, όπως στιγμές στην παιδική χαρά ή σε κάποιο συγγενικό σπίτι (Feldman, 2011).

Ένα βασικό σημείο για την ανάλυση του δεσμού της φιλίας είναι η δημιουργία συντροφικών σχέσεων. Η επαφή των παιδιών κατά την πρώιμη παιδική ηλικία δημιουργεί δυαδικές σχέσεις ή μικρές ομάδες. Σε αυτές τις σχέσεις εκφράζονται σε πρώιμη μορφή συναισθήματα και συμπεριφορές συμπόνιας, προσοχής και συμπαράστασης (Davidov, Zahn-Waxler, Roth-Hanania & Knafo, 2013).

Ο Selman (1981) μελετώντας την ανάπτυξη των παιδιών πρότεινε την εξέλιξη της φιλίας σε πέντε στάδια. Στο «Στάδιο 0», από το 3 έως το 7 έτος περιγράφεται η εγγύτητα που νιώθει το παιδί για τους γύρω. Σε αυτό το χρονικό σημείο οι φίλοι μοιράζονται κοινά παιχνίδια αλλά η σχέση αυτή δε χαρακτηρίζεται από σταθερότητα καθώς μία μετακόμιση της οικογένειας θα δημιουργήσει νέους δεσμούς φιλίας.

Η προσχολική περίοδος χαρακτηρίζεται από την κοινωνική ανάγκη των παιδιών για αλληλεπίδραση. Τα παιδιά ηλικίας τριών ετών θέλουν να παίζουν, να γελάσουν και να μοιραστούν τα παιχνίδια τους. Η εξέλιξη της φιλίας κατά την προσχολική περίοδο είναι σημαντική καθώς αναπτύσσεται η συντροφικότητα, η υποστήριξη και η συμμαχία. Σε αυτή

την ηλικιακή περίοδο, όπως αναφέρεται στον Erikson (1968) τα παιδιά αποκτούν μια σχετική αυτονομία έναντι των γονέων τους και στρέφονται προς το ευρύτερο περιβάλλον, συνθέτοντας τη πρώιμη βάση της ατομικής τους συνείδησης.

Σύμφωνα με τον Trevarthen (2016) τα νήπια κατά την ηλικία των τεσσάρων έως έξι ετών αρχίζουν να ανταποκρίνονται με ηθική ευαισθησία απέναντι στους φίλους τους. Οι φιλικές τους σχέσεις εγκαθιδρύονται σε ένα αμοιβαίο πλαίσιο θετικής ανταπόκρισης και φροντίδας καθώς ενδιαφέρονται για την ευεξία των φίλων τους.

Το παιχνίδι μεταξύ των παιδιών περιέχει πολλά στοιχεία για την κοινωνικοποίηση τους, για παράδειγμα στο «συντροφικό παιχνίδι» τα παιδιά μοιράζονται τα παιχνίδια τους και αλληλεπιδρούν θετικά. Επιπλέον, το «συνεργατικό παιχνίδι» λειτουργεί ως μια συνεργασία η οποία αποτελεί μια κοινή προσπάθεια για την επίτευξη ενός στόχου της ομάδας, όπως η κατασκευή ενός πάζλ. Μέσω του παιχνιδιού με τους συνομήλικους του και της ανταλλαγής ρόλων το παιδί κατανοεί μια πρώιμη μορφή των κοινωνικών νορμών της επιθυμητής κοινωνικής αλληλεπίδρασης και υιοθετεί θετικά πρότυπα συμπεριφοράς. Το παιδί μεγαλώνει και παράλληλα εξελίσσει τις κοινωνικές του δεξιότητες και κατ' επέκταση και την περιπλοκότητα των παιχνιδιών με τους συνομήλικους του (Berger, Cuadros & Cillence, 2019. Sawyer, 2013).

Σχολική ηλικία. Οι διαπροσωπικές σχέσεις των παιδιών διαφοροποιούνται σημαντικά κατά τη μέση παιδική ηλικία. Στην ηλικιακή περίοδο των πέντε ετών τα παιδιά αρχίζουν να εκδηλώνουν εντονότερα συναισθήματα και σκέψεις γύρω από τη φιλία και να κατανοούν σε μεγαλύτερο βαθμό το πως νιώθουν για τα φιλικά τους πρόσωπα. Το παιδί δεν ενδιαφέρεται αποκλειστικά για το παιχνίδι αλλά μεταθέτει το ενδιαφέρον προς το φίλο του με ερωτήματα, όπως τι γνώμη έχει για τον ίδιο αλλά και για το μέλλον της φιλίας τους (Dunn, 2014. Feldman, 2011).

Σε αυτή την ηλικία αντιστοιχούν το πρώτο και δεύτερο στάδιο της φιλίας σύμφωνα με τον William Damon (1990). Το πρώτο στάδιο ονομάζεται «Η φιλία που βασίζεται στη συμπεριφορά των άλλων» και έχει διάρκεια από το 4 έως το 7 έτος. Το παιδί αντιλαμβάνεται τους φίλους του ως όμοιους με το ίδιο, παίζουν συχνά μαζί για μεγάλα χρονικά διαστήματα και το συμπαθούνε. Η σκέψη των νηπίων χαρακτηρίζεται από έντονο εγωκεντρικό χαρακτήρα. Τα παιδιά αναμένουν οι φίλοι τους να συμπεριφέρονται ακριβώς όπως και οι ίδιοι, αφού με αυτό τον τρόπο αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Σημαντική είναι η φοίτηση στον παιδικό σταθμό καθώς το παιδί εντάσσεται, μέσω της καθοδήγησης της παιδαγωγού, σε μικρές ομάδες συνομηλίκων και αρχίζει να αλληλεπιδρά με τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης του (Fehr & Harasymchuk, 2017).

Το επόμενο στάδιο του Damon ονομάζεται «Η φιλία που βασίζεται στην εμπιστοσύνη» και διαρκεί από την ηλικία 8 έως 10 ετών. Η φιλία σε αυτό το στάδιο αποκτά μια πιο σύνθετη μορφή. Σε αυτή τη φάση το παιδί κατανοεί τα προσωπικά χαρακτηριστικά του φίλου του και η αμοιβαία εμπιστοσύνη αποτελεί το κλειδί για τη διατήρηση της φιλίας. Οι φίλοι δημιουργούν στενούς δεσμούς μεταξύ τους και οι σχέσεις διαταράσσονται, όταν ο ένας εκ των δύο δεν παραμένει πιστός στις υποσχέσεις που δίνει, όπως για παράδειγμα δεν εμφανίζεται στην προγραμματισμένη ώρα για το παιχνίδι ή ξεκινά να παίζει με κάποιον άλλον συμμαθητή του (Rawlins, 2017).

Ο Selman ακολουθώντας την προοπτική της ποιοτικής εξέλιξης στο «Στάδιο 1» από το 4ο έως το 9ο έτος παρατηρεί πως το παιδί αρχίζει να επιλέγει τους φίλους του από το γενικό σύνολο με βασικό του κριτήριο να είναι η ευχαρίστηση που αντλεί από την παρέα του αναγνωρίζοντας και την επιθυμία του φίλου και για αυτό πολλές φορές τα παιχνίδια και οι ρόλοι εναλλάσσονται, ώστε να συνεχιστεί η φιλική σχέση. Έπειτα, στο «Στάδιο 2» του Selman, από το 6ο έως το 12ο έτος η νέα έννοια που εγκαθιδρύεται είναι της αμοιβαιότητας καθώς τα παιδιά συνειδητοποιούν πως οι φίλοι καλούνται να υποχωρούν σε συνθήκες διαμάχης και να εναλλάσσουν προνόμια για να διατηρήσουν τις φιλικές τους σχέσεις.

Σύμφωνα με τον Sullivan (1953) κατά την ύστερη παιδική ηλικία, από 6 έως 8 ετών η ανάγκη για φίλους και η πρόσβαση σε υγιή πλαίσια κοινωνικοποίησης και κοινωνικών δεξιοτήτων γίνεται όλο και πιο σημαντική. Όπως αναφέρουν οι Berger, Cuadros και Cillence (2019) δύο είναι οι σημαντικές ανεξάρτητες πτυχές για την πρόωμη έκφραση της φιλίας στην παιδική ηλικία, η θετική αλληλεπίδραση και ο συντονισμός στο παιχνίδι. Στην παιδική ηλικία αποκτούν αμοιβαίους τρόπους επικοινωνίας καθώς μοιράζονται κοινούς κώδικες επικοινωνίας με τους συνομηλίκους τους, διαμορφώνοντας κατ' επέκταση τις προσωπικές τους κοινωνικοσυναισθηματικές τους εμπειρίες.

Εφηβική ηλικία. Η εφηβεία είναι μια κρίσιμη περίοδος που βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ της παιδικότητας και της ενηλικίωσης. Η εφηβεία ορίζεται ως η αναπτυξιακή περίοδος που σηματοδοτείται από την έναρξη της σεξουαλικής ωρίμανσης από την ηλικία των 11 έως 14 ετών και διαρκεί μέχρι την αρχή της ενήλικης ζωής, περίπου 18 έως 21 ετών. Το άτομο επιθυμεί την αποδοχή των συνομηλίκων του και προσπαθεί να αυξήσει τον αριθμό των φιλικών του σχέσεων (Rawlins, 2017).

Η εφηβεία σηματοδοτεί μια συναισθηματική μετακίνηση από τους γονείς και τα αδέρφια στην ομάδα των συνομηλίκων. Σε αντίθεση με το παρελθόν ο έφηβος επιλέγει να περάσει τον ελεύθερο χρόνο του με φίλους. Κατά τη μέση και ύστερη εφηβική περίοδο το

άτομο επιλέγει τους σημαντικούς φίλους του, συνάπτει σχέσεις με διάρκεια στο χρόνο, σταθερά συναισθήματα συντροφικότητας και εμπιστοσύνης καθώς οι οικογενειακοί και φιλικό δεσμοί αλλάζουν κατά τη διάρκεια της εφηβείας (Heifetz, Connolly, Pepler & Craig, 2010. Rawlins, 2017).

Σύμφωνα με τον Selman στο «Στάδιο 3», από την ηλικία των 11 έως 15 ετών, κατά την περίοδο της εφηβικής ηλικίας οι φιλίες αποκτούν εξέχουσα σημασία για τη ζωή των νέων. Οι έφηβοι δεν μοιράζονται μόνο κοινές δραστηριότητες αλλά και συναισθήματα, όπως η συντροφικότητα, η εμπιστοσύνη και ο θαυμασμός. Οι φιλικές σχέσεις γίνονται πιο σταθερές και επιλεκτικές καθώς οι έφηβοι αποκαλύπτουν λεπτομέρειες της ζωής τους αποκλειστικά στους φίλους τους, όπως προσωπικές τους σκέψεις, άγχη και όνειρα. Τα μυστικά αποτελούν σημαντικό κομμάτι εμπιστευτικότητας και η αποκάλυψη τους είναι δυνατό να προκαλέσει ρήγμα μεταξύ δύο φίλων (Dunbar, 2018. Χατζηχρήστου, 2015).

Παρόμοια, ο Damon ονόμασε το τελευταίο στάδιο «Η φιλία που βασίζεται στην ψυχολογική εγγύτητα» με έναρξη την ηλικία των 11 έως 15 ετών και την εξέλιξή του καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Οι έφηβοι συμπαραστέκονται στις δυσκολίες των φίλων τους με σεβασμό και κατανόηση παρέχοντας συναισθηματική υποστήριξη. Ο έφηβος είναι σε θέση να επιλέγει τους φίλους τους και να αναζητά από αυτούς τη συντροφικότητα που και ο ίδιος παρέχει. Η επιλογή των φίλων είναι μια χρονοβόρα διαδικασία, καθώς το άτομο συνεχώς προσπαθεί να επιβεβαιώσει με λεκτικό και πρακτικό τρόπο τη διατήρηση της εγγύτητας (Coleman, 2011. Χατζηχρήστου, 2015).

Σε περίπτωση που ο έφηβος δεν καταφέρει με επιτυχία να δημιουργήσει δεσμούς φιλίας με τους συνομηλίκους του, νιώθει να περιθωριοποιείται. Το συναίσθημα της απόρριψης από τους συνομηλίκους μπορεί να οδηγήσει σε ακαδημαϊκή βαθμολογική πτώση, αντικοινωνική και επιθετική συμπεριφορά ή ακόμη ο έφηβος να εκδηλώσει

ψυχοπαθολογικές καταστάσεις, όπως κατάθλιψη και νευρική ανορεξία (Fehr & Harasymchuk, 2017).

Κατά την πρώιμη εφηβεία, από την ηλικία των 13 έως 17 ετών η φιλία λαμβάνει μια σεξουαλική διάσταση και η εστίαση στις σχέσεις με τους συνομηλίκους μεταφράζεται σε ρομαντικό ενδιαφέρον. Η αίσθηση της αξίας που αντιλαμβάνεται ο έφηβος για τον εαυτό του βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στο κατά πόσο θεωρεί ότι έλκει ερωτικά τους συνομηλίκους του (Coleman, 2011. Fortenberry, 2014).

Η επίδραση των συνομηλίκων στην ζωή του ατόμου αποτελεί ένα από τα πιο βασικά σημεία αναφοράς για τη διερεύνηση της φιλίας. Η κοινωνική αποδοχή που εισπράττει το άτομο από τους συνομηλίκους του συνθέτει μια ανάγκη, η οποία ισχυροποιείται με το πέρασμα του χρόνου και κορυφώνεται στην εφηβική ηλικία. Κατά συνέπεια οι φίλοι αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της αναπτυξιακής εξέλιξης του ατόμου σε ηλικιακό και κοινωνικό τομέα τόσο στην παιδική όσο και στην εφηβική ηλικία (Coleman, 2011. Dunbar, 2018. Surkan, Fombonne, Chollet & Melchior, 2015).

Διαφορές Φύλου στη Φιλία

Η διαφοροποίηση των δύο φύλων στο συναισθηματικό τομέα έχει μελετηθεί εκτενώς με τα κορίτσια να εμφανίζονται πιο ευαίσθητα, στοργικά και υπομονετικά από τα αγόρια (Brentetal, 2014. Rawlins, 2017). Δύο σημαντικοί τομείς για τη διαφοροποίηση της εκδήλωσης της φιλίας μεταξύ των δύο φύλων είναι η κληρονομικότητα και η κοινωνική συνθήκη, του εκάστοτε περιβάλλοντος. Τα δύο φύλα διαφέρουν σημαντικά ήδη από τη βρεφική ηλικία καθώς εκδηλώνουν ανόμοιες συμπεριφορές. Τα κορίτσια χαρακτηρίζονται πιο εξωστρεφή και αγχώδη ενώ τα αγόρια πιο έμπιστα, κινητικά και ανταγωνιστικά (Eggen & Kauchak, 2017).

Επιπλέον, η ταυτότητα του ρόλου του φύλου συνδέεται άμεσα με τις πεποιθήσεις του περιβάλλοντος του παιδιού σε οικογενειακό, φιλικό αλλά και εκπαιδευτικό επίπεδο για το

πώς αναμένεται να συμπεριφερθεί αναλόγως το φύλο του και τι είδους φιλικές σχέσεις πρέπει να συνάψει (Poulin & Chan, 2010).

Κατά την περίοδο της μέσης παιδικής ηλικίας η αποφυγή του αντίθετου φύλου γίνεται περισσότερο εμφανής. Τα παιδιά δημιουργούν ένα κοινωνικό δίκτυο που αποτελείται από άτομα του ίδιου φύλου. Ιδιαίτερο σημείο αναφοράς αποτελεί το γεγονός πως ανεξαρτήτως κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου η εικόνα των ομάδων φιλίας ίδιου φύλου είναι παρόμοια. Στο παρελθόν ο διαχωρισμός των μαθητών σε σχολεία αρρένων και θηλέων και η συμμετοχή των παιδιών σε διαφορετικές δραστηριότητες αποτελούσε μια πιθανή υπόθεση για την επιλογή φίλων του ίδιου φύλου αλλά αβάσιμη και μη δομημένη (Rawlins, 2017).

Επιπλέον, η έρευνα των Bagwell και Schmidt (2011) εστίασε στον όρο της οικειότητας, για να διερευνήσουν πως ο παράγοντας του φύλου καθορίζει την επιλογή των κοντινών φίλων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα κορίτσια αισθάνονται περισσότερο οικεία με τις φίλες τους παρά με τα συνομήλικα αγόρια της παρέας τους.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα ελληνικά σχολεία διαπιστώθηκε πως το φύλο του παιδιού προσδιόριζε κάποια ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας, ως προς την επιλογή των φίλων του, επιβεβαιώνοντας τα ευρήματα των προηγούμενων μελετών. Τα αποτελέσματα ανέφεραν πως η πλειοψηφία των μαθητών ανεξαρτήτως φύλλου συνάπτει φιλικούς δεσμούς με το ίδιο φύλο καθώς νιώθει εμπιστοσύνη, οικειότητα και εγγύτητα εν αντιθέσει με τις μεικτές φιλίες (Καλάτη, 2014).

Τα αγόρια παρουσιάζουν ομαδική συμπεριφορά συνήθως με σύσταση παρέας τριών ατόμων και άνω, ενώ τα κορίτσια πιο συχνά εμφανίζονται ανά ζεύγη (Rawlins, 2017). Στην ομάδα των αγοριών υπάρχει ένας αρχηγός που διατηρεί μια ιεραρχική κυριαρχία, οργανώνει το παιχνίδι και επιλέγει τους συντρόφους του στα παιχνίδια. Ο αρχηγός έχοντας μια σημαντική θέση στην ομάδα, εξαιτίας της κοινωνικής επάρκειας που το χαρακτηρίζει,

συνήθως αποτελεί το δημοφιλές παιδί. Αντίθετα, με το δημοφιλές άτομο υπάρχουν τα μοναχικά παιδιά που προσπαθούν να κοινωνικοποιηθούν και να ενταχθούν στην ομάδα (Feldman, 2011).

Ένα βασικό ερώτημα που τίθεται είναι αν τα αγόρια ή τα κορίτσια μπορούν πιο εύκολα να αποκτήσουν φίλους. Σύμφωνα με τους Bagwell και Schmidt (2011) ένα άτομο για αναπτύξει σταθερούς δεσμούς φιλίας πρέπει να διαθέτει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: τη δυνατότητα δημιουργίας και διατήρησης φιλικών σχέσεων, την ικανότητα να προσφέρει αίσθημα χαράς και διασκέδασης και την κατάκτηση των απαραίτητων κοινωνικών δεξιοτήτων. Η εμφάνιση των προαναφερθέντων ικανοτήτων πρέπει να συνυπολογίζονται με την ηλικία του παιδιού και το αναπτυξιακό του στάδιο (Rawlins, 2017).

Σε παλαιότερες μελέτες έχει υποστηριχθεί πως τα κορίτσια επιλέγουν να αποκαλύπτουν περισσότερες λεπτομέρειες προσωπικών ζητημάτων τους και αυτό συντελεί στο να σημειώνουν υψηλότερα επίπεδα οικειότητας στις φίλιες τους έναντι των αγοριών. Αντίθετα, οι σύγχρονες έρευνες υποστηρίζουν ότι η οικεία αποκάλυψη είναι εξίσου σημαντική και για τα δύο φύλα αλλά εκδηλώνεται με διαφορετικό τρόπο. Η αυτο-αποκάλυψη αποτελεί μια σημαντική παράμετρο της φιλίας, η οποία εδραιώνεται μέσω της οικειότητας τόσο για τους έφηβους όσο και για τις έφηβες. Συνοψίζοντας, τα αγόρια μπορούν να προωθήσουν την εγγύτητα στις φίλιες τους μέσω ενός ευρύτερου φάσματος δραστηριοτήτων και όχι αποκλειστικά μέσω της αυτο-αποκάλυψης (Feldman, 2011. Kraft, 2017).

Ένα άλλο ερώτημα που έχει τεθεί είναι πως αντιδρούν τα δύο φύλα όταν η φιλία με ένα άλλο πρόσωπο διαταράσσεται και παράλληλα πως διαχειρίζονται τα αρνητικά τους συναισθήματα, όταν διαταραχτεί αυτή η ισορροπία. Τα ευρήματα αναδεικνύουν πως τα αγόρια αλλά και τα κορίτσια εμφανίζουν αισθήματα οργής, θλίψης και μοναξιάς, όταν

νώσουν πως οι φίλοι τους δεν είναι πιστοί στη σχέση τους (Bowker, 2011. MacEnoy & Asher, 2012).

Δεν πρέπει να παραληφθεί η σημαντική πτυχή της οικογένειας στη ζωή του εφήβου καθώς αποτελεί κατά πολλούς τον σημαντικότερο παράγοντα κοινωνικοποίησης. Η φιλία εξελίσσεται μέσα από την οικογένεια μεταξύ των αδελφών και άλλων συγγενικών προσώπων και συνεχίζει σε όλη τη διάρκεια της ζωής (Feldman, 2011).

Διαστάσεις της Οικογένειας και Φιλία

Οι σχέσεις ενός εφήβου με τους γονείς και τους φίλους του αποτελούν σημαντικά πλαίσια για την ανάπτυξη μελλοντικών ρομαντικών σχέσεων. Οι γονείς και οι φίλοι μπορούν να επηρεάσουν την ποιότητα και την εξέλιξη των ρομαντικών σχέσεων του εφήβου (Kochendorfer & Kerns, 2017).

Η οικογένεια αποτελεί το πλαίσιο όπου το παιδί κοινωνικοποιείται για πρώτη φορά καθώς οι γονείς συντελούν στη διαμόρφωση των συμπεριφορών και στην κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών τους. Σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα προηγούμενων ερευνών, τα παιδιά των οποίων οι γονείς είχαν υψηλό μορφωτικό επίπεδο ανέφεραν λιγότερες συγκρούσεις στις στενές φιλικές τους σχέσεις και εμφάνιζαν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς. Επιπλέον, έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί έδειξαν ότι υπάρχει συσχέτιση του μορφωτικού επιπέδου των γονέων και της ευαισθησίας τους σχετικά με τις ανάγκες των παιδιών τους (Khan, Iqbal, Tasneem, 2015. Uhlendorff, 2000). Σε μελλοντικές έρευνες θα μπορούσε να ερευνηθεί ποια ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας ενισχύονται μέσω ενός υψηλού μορφωτικού επιπέδου των γονέων (Dubow, Boxer & Huesmann, 2009. Cui, Conger, Bryant & Elder, 2002. Ngaietal, 2013).

Το διαζύγιο ως σημαντικό γεγονός στη ζωή του εφήβου συνιστά μια σημαντική μορφή απώλειας για όλα τα μέλη της οικογένειας. Το μοντέλο του «διαιρεμένου κόσμου του

παιδιού» στηρίζεται στην οικογενειακή θεωρία, αναλύοντας τις επιπτώσεις του διαζυγίου στο οικογενειακό σύστημα (Kelly, 2007. Παππά, 2016. Seth & Schwartz, 2010).

Σύμφωνα με τους Fagan και Churchill (2012) η λήξη ενός γάμου εξασθενεί μόνιμα την οικογενειακή σχέση μεταξύ των παιδιών και των γονέων. Ενδεικτικά, τα παιδιά αντιμετωπίζουν ένα ευρύ φάσμα συναισθηματικών αντιδράσεων λύπης, θυμού, μοναξιάς, κατάθλιψης, αυξημένης ανησυχίας, χαμηλής αυτοεκτίμησης και έντονου φόβου απόρριψης (Heifetz, Connolly, Pepler & Craig, 2010).

Ένα διαζύγιο έχει σοβαρό αντίκτυπο και στις φιλίες που συνάπτει ο έφηβος. Αρχικά, μειώνεται η ικανότητα των παιδιών να χειρίζονται και να επιλύουν με θετική έκβαση τις διαφορές του καθώς βιώνουν τον φόβο μιας πιθανής απόρριψης από τους συνομηλίκους. Σε περιπτώσεις που διαζευγμένες οικογένειες χρησιμοποιούν βίαιες μεθόδους για να επιλύσουν ανερχόμενες συγκρούσεις είναι πιθανόν οι έφηβοι να προβούν σε μιμητικές επιθετικές συμπεριφορές και να είναι σωματικά βίαιοι με τους φίλους τους (Fagan & Churchill, 2012).

Αντίθετα, υπάρχουν έρευνες που υποστηρίζουν ότι όταν υπάρχουν παγιωμένες θετικές σχέσεις γονέων-έφηβων, η ικανότητα του παιδιού να εμπιστεύεται τους γονείς και τους στενούς φίλους δεν επηρεάζεται από το γονικό διαζύγιο. Πολλοί διαζευγμένοι γονείς παραμένουν εγκάρσιοι μεταξύ τους και δημιουργούν ένα σχετικά συναινετικό περιβάλλον για να αναθρέψουν τα παιδιά τους (Seth & Schwartz, 2010). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Paul Amato (2011) καθηγητή του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Πενσυλβανίας, μπορεί μέσω συστηματικών παρεμβάσεων να βελτιωθεί η υγεία των παιδιών και των εφήβων μετά το τέλος ενός συγκρουόμενου γάμου.

Σύμφωνα με την έρευνα των Kretschmer και Pike (2010) τα αδέρφια μεταξύ τους λειτουργούν ως συναισθηματικοί υποστηρικτές σε συνθήκες έντονης πίεσης, όπως στην αντιμετώπιση της κρίσης ενός διαζυγίου ή άλλου αρνητικού γεγονότος. Μέσω των αδελφικών αλληλεπιδράσεων τα παιδιά αποκτούν δεξιότητες συντροφικότητας, εχεμύθειας

και καλής επικοινωνίας. Παρόμοια, σύμφωνα με την έρευνα των Bobbitt-Zeher και Douglas (2013), στην οποία συμμετείχε δείγμα 13.466 νέων από την «Εθνική Διαχρονική Μελέτη της Εφηβικής Υγείας» αναφέρεται ότι σε συνθήκη που υπάρχει μόνο ένα τέκνο στην οικογένεια παρατηρείται έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων μεταξύ των παιδιών κατά την περίοδο του νηπιαγωγείου, η οποία θα βελτιωθεί σημαντικά έως την εφηβική ηλικία.

Παρόμοια, σύμφωνα με την έρευνα των Downey και Condron (2004), η οποία χρησιμοποίησε ένα δείγμα περισσότερων από 20.000 παιδιών από το «Μαθησιακό Τμήμα Νηπιαγωγών Πρώιμης Παιδικής Ηλικίας» προτάθηκε ότι τα αδέλφια παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της ανάπτυξης των κοινωνικών δεξιοτήτων. Τέλος, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των εκπαιδευτικών, τα παιδιά που δεν έχουν κανένα αδελφό επιδεικνύουν φτωχότερες κοινωνικές δεξιότητες στο νηπιαγωγείο από εκείνα που διαθέτουν τουλάχιστον έναν αδελφό (Rotkirch, Lyons, David-Barrett & Jokela, 2014)

Οι αρνητικές αδελφικές σχέσεις όπου παρατηρούνται υψηλά επίπεδα φυσικής ή συναισθηματικής επιθετικότητας, έχουν συνδεθεί με προβλήματα συμπεριφοράς και ψυχικής υγείας κατά την εφηβεία, συμπεριλαμβανομένου του άγχους και της έντονης μοναξιάς (Kelly, 2007. Tippett & Wolke, 2015).

Η φιλία στην Σχολική Ζωή

Η επίτευξη του δεσμού της φιλίας μεταξύ των μαθητών θεωρείται σημαντικός στόχος για πολλά σχολικά περιβάλλοντα. Οι θετικές σχέσεις με την οικογένεια, τους φίλους και το προσωπικό του σχολείου συνδέονται με την υγεία και την ψυχική ευημερία κατά την εφηβεία. Τα σχολεία που παρέχουν ένα περιβάλλον στο οποίο οι μαθητές αναπτύσσουν φιλίες και αισθάνονται οικεία μεταξύ τους ενισχύουν τους μαθητές να προσαρμόζονται επιτυχώς στο σχολικό πρόγραμμα και να θέτουν ακαδημαϊκούς στόχους (Moore, Cox, Evans, Hallingberg, Hawkins, Littlecott & Murphy, 2018).

Ένας μαθητής έχοντας φίλους στο σχολείο ή έναν στενό φίλο αισθάνεται μια έντονη επιθυμία να ανήκει στην σχολική κοινότητα. Με τη σειρά του, εξαιτίας αυτής της συλλογικής αίσθησης ο μαθητής θα θέσει τους δικούς του ακαδημαϊκούς στόχους. Για παράδειγμα, ένας έφηβος θα προσπαθήσει να μιμηθεί την θετική ακαδημαϊκή εικόνα της ομάδα φίλων που ανήκει με το να αυξήσει την μελέτη του. Αντιστρόφως, οι έφηβοι με φίλους που εμπλέκονται σε προβληματικές συμπεριφορές μπορεί να ακολουθήσουν το αρνητικό πρότυπο και να αποτύχουν στις σχολικές εξετάσεις (Delgado, Ettekal, Simpkins & Schaefer, 2015).

Οι Sidelinger και Booth-Butterfield (2010) εστίασαν στην έννοια της διασύνδεσης στην τάξη, η οποία συμβάλλει στην θετική επίδραση της φιλίας μεταξύ των μαθητών στη σχολική αίθουσα. Ήδη από το 1980 ο James διατύπωσε ότι «οι σχέσεις με τους συνομηλίκους είναι μια σημαντική ανάγκη για υγιή γνωστική και συναισθηματική ανάπτυξη» (σ.125). Οι αμοιβαίες και ουσιαστικές ομότιμες σχέσεις στην εφηβεία οδηγούν σε θετική ακαδημαϊκή πορεία με αποτέλεσμα την αυξημένη δέσμευση στο σχολείο (Liem & Martin, 2011).

Ο Junonen (2009) επισήμανε ότι οι φίλιες με συμμαθητές ή οι υποστηρικτικές σχέσεις ενθαρρύνουν την αίσθηση του ανήκειν και της συμμετοχής των μαθητών σε σχολικές δραστηριότητες. Αντίθετα, η τυπική σχέση με τους συμμαθητές συνδέεται με ανεπιθύμητες εμπειρίες όπως η μοναξιά, η αποξένωση και η χαμηλή αυτοεκτίμηση. Πρόσφατες μελέτες για τη σχολική διαρροή έδειξαν ότι μια από τις κύριες αιτίες εγκατάλειψης των μαθητών από τις σπουδές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι το χαμηλό επίπεδο της αίσθησης του ανήκειν και της κοινωνικής ενσωμάτωσης στο σχολείο (Hoffman, 2014. Jover & Thoilliez, 2010. Tuhanioglu, 2016. Uslu & Gizir, 2017).

Η εστίαση στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των μαθητών είναι σημαντική καθώς τις τελευταίες δεκαετίες έχει καταγραφεί σημαντική αύξηση των ζητημάτων που αντιμετωπίζουν οι έφηβοι στα σχολεία. Η αναγκαιότητα σχεδιασμού και εφαρμογής

σχολικών προγραμμάτων που προάγουν το θετικό κλίμα, την αίσθηση του ανήκειν και την ενίσχυση των δεσμών στη σχολική κοινότητα είναι σημαντική. Διεθνώς έχουν εφαρμοστεί ποικίλα προγράμματα κοινωνικής και συναισθηματικής αγωγής αναγνωρίζοντας την αναγκαιότητα της αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας των παρεμβατικών προγραμμάτων (Hatzichristou, Lykitsakou, Lampropoulou & Dimitropoulou, 2010).

Στην Ελλάδα έχει εφαρμοστεί το πρόγραμμα της «Κοινωνική και Συναισθηματική Αγωγή στο Σχολείο», πρόκειται για ένα πρόγραμμα πρωτογενούς πρόληψης, το οποίο απευθύνεται σε όλους τους μαθητές της τάξης και εφαρμόζεται είτε από σχολικούς ψυχολόγους είτε από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς. Βασικός στόχος του προγράμματος είναι η ψυχοκοινωνική υποστήριξη των μαθητών, η άσκηση βασικών δεξιοτήτων σε σημαντικά θέματα όπως η επικοινωνία, η γνώση του εαυτού, η αναγνώριση, έκφραση και διαχείριση συναισθημάτων και η αποδοχή της διαφορετικότητας. Επιπλέον, σκοπός του συγκεκριμένου προγράμματος αποτελεί η διαμόρφωση ενός θετικού κλίματος και η προαγωγή της ψυχικής υγείας και ψυχικής ανθεκτικότητας στο πλαίσιο του σχολικού περιβάλλοντος.

Επιπλέον, αναφέρεται το πρόγραμμα «Συν-φροντίζω», το οποίο αφορά την πρόληψη, ευαισθητοποίηση, εκπαίδευση και παρέμβαση με σκοπό την αύξηση της ψυχικής ανθεκτικότητας, την ενίσχυση κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων στους μαθητές καθώς και στη δημιουργία ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος στην τάξη και στο σχολικό πλαίσιο (Χατζηχρήστου, 2015).

Τέλος, το πρόγραμμα «Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.» (Πρόγραμμα εξειδικευμένης κατάρτισης εκπαιδευτικών για την προαγωγή του θετικού κλίματος και της ψυχικής ανθεκτικότητας στη σχολική κοινότητα) έχει ως βασικό σκοπό την αξιολόγηση των ψυχοκοινωνικών διαστάσεων σε επίπεδο ατόμου και συστήματος. Στο πρόγραμμα συμπεριλαμβάνονται οι ψυχοκοινωνικές διαστάσεις των εκπαιδευτικών και των μαθητών, εστιάζοντας στην αξιολόγηση του επιπέδου

της ψυχικής ανθεκτικότητας, των επίπεδων άγχους και της συναισθηματικής εγγύτητας μεταξύ των μαθητών. Στόχος του προγράμματος είναι η ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των φιλικών σχέσεων, της διαχείριση των συναισθημάτων και της επίλυσης των συγκρούσεων (Χατζηχρήστου, 2011).

Η Έννοια της Μοναξιάς

Από τους πρώτους ορισμούς που έχουν δοθεί για να περιγράψουν την έννοια της μοναξιάς είναι του Sullivan, (1953, σ. 290) ο οποίος μέσω της θεωρίας του για τις διαπροσωπικές σχέσεις υποστήριξε ότι η μοναξιά «είναι μια δυσάρεστη και κινητήρια εμπειρία που συνδέεται με μια ανεπαρκή εκπλήρωση της ανάγκης για ανθρώπινη οικειότητα, για διαπροσωπική οικειότητα και ταυτόχρονα μια κινητήρια δύναμη που βοηθά το άτομο να αναζητεί διαπροσωπικές σχέσεις». Σύμφωνα με τη γνωστική προσέγγιση, οι ψυχολόγοι Daniel Perlman και Anne Peplau (1981, σ. 31) όρισαν τη μοναξιά ως τη «δυσάρεστη εμπειρία που προκύπτει όταν το δίκτυο των κοινωνικών σχέσεων του ατόμου είναι ανεπαρκές κατά κάποιο σημαντικό τρόπο, είτε ποσοτικά είτε ποιοτικά».

Η διάσταση του υποκειμενικού συναισθήματος της μοναξιάς μελετήθηκε από τον Healy (2015), ο οποίος υποστήριξε ότι υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ του να είσαι μόνος και να είσαι μοναχικός καθώς οι περισσότεροι έφηβοι αποζητούν χρόνο αποκλειστικά για τον εαυτό τους. Ένα άτομο που είναι κοινωνικά απομονωμένο δεν αισθάνεται αναγκαστικά μοναξιά και αντίστοιχα ένα άτομο που περιβάλλεται από ένα ευνοϊκό κοινωνικό δίκτυο μπορεί να αισθάνεται μόνο. Συνοψίζοντας, η μοναξιά μπορεί να επηρεάσει την υγεία του νέου, ανεξάρτητα από το μέγεθος και τη συμμετοχή του με ένα κοινωνικό δίκτυο (Stephoe, Shankar, Demakakos & Wardell, 2013. Ye, Hawkley, Waite & Cacioppo, 2012).

Η αποδοχή από τους συνομηλίκους αποτελεί έναν προστατευτικό παράγοντα για τη βίωση της μοναξιάς, καθώς όσο περισσότερο είναι κάποιος αποδεκτός από τους συνομηλίκους τους τόσο λιγότερη μοναξιά θα αισθάνεται. Τα παιδιά που δεν είναι συμπαθή

και απορρίπτονται από τους συνομηλίκους τους κινδυνεύουν περισσότερο να νιώσουν το συναίσθημα της μοναξιάς. Ως αποτέλεσμα, οι έφηβοι που βιώνουν την καθημερινή απόρριψη από τους συνομηλίκους τους αισθάνονται σε μεγαλύτερο βαθμό το αίσθημα της μοναξιάς (Feldman, 2011. Gizir, 2018).

Σημαντική είναι η επίδραση της μοναξιάς στην ψυχική και σωματική ευεξία και συμπεριφορά των έφηβων. Η υψηλή ένταση και μακροχρόνια βίωση της μοναξιάς είναι πιθανόν να οδηγήσει στην απομόνωση, χαμηλή αυτοεκτίμηση, κοινωνικό άγχος, παραμέληση τη τήρησης ενός υγιεινού τρόπου ζωής, διαταραχή του ύπνου, κατάθλιψη και μεγαλύτερο κίνδυνο αυτο-τραυματισμού. Τα παιδιά χωρίς φίλους αποτελούν μια ομάδα έντονου ρίσκου για την εμφάνιση προβατικών συμπεριφορών ή την εκδήλωση κάποιας μορφής ψυχοπαθολογίας εν αντιθέσει με τους συνομηλίκους τους που έχουν φίλους. Συμπερασματικά, η μοναξιά είναι ένα υποκειμενικό, πολυδιάστατο φαινόμενο με συναισθηματικές και κοινωνικές διαστάσεις. Επιπλέον, η μοναξιά συνδέεται με την υγεία και την ευημερία των εφήβων (Benner, 2011. Heinrich & Gullone, 2006. Sen, 2004).

Τα Είδη της Μοναξιάς

Η παρατήρηση ή ο χειρισμός του συναισθήματος της μοναξιάς σε ένα εργαστηριακό περιβάλλον περιλαμβάνει δυσκολίες. Ο στόχος του ερευνητή να μελετήσει τα είδη και το βαθμό της μοναξιάς επηρεάζεται άμεσα από την υποκειμενικότητα αυτού του συναισθήματος καθώς η μέτρηση βασίζεται κυρίως σε συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια των συμμετεχόντων (Sønderby & Wagoner, 2013).

Ο Robert Weiss (1973,1985), ως πρωτοπόρος ερευνητής του συναισθήματος της μοναξιάς, επηρεασμένος από τη θεωρία της προσκόλλησης του Bowlby οριοθέτησε τη διάκριση της μοναξιάς σε δύο βασικούς τύπους: τη συναισθηματική ή μοναξιά της συναισθηματικής απομόνωσης και την κοινωνική μοναξιά ή μοναξιά της κοινωνικής απομόνωσης.

Η συγκινησιακή μοναξιά (emotional loneliness) αφορά την απουσία ενός στενού, σταθερού και ειλικρινούς δεσμού με ένα άλλο πρόσωπο που προσφέρει αγάπη και ασφάλεια. Η απουσία αυτή χαρακτηρίζεται κυρίως από καταθλιπτικά και αγχώδη συναισθήματα. Το άτομο μπορεί ταυτόχρονα να έχει φίλους και να βιώνει έντονα τη συναισθηματική μοναξιά καθώς θεωρεί πως καμιά από τις υπάρχουσες φιλίες δεν του προσφέρει επαρκή οικειότητα, ώστε να γίνει πρωταρχική σχέση. Ένας έφηβος που στερείται ενός στενού φίλου μπορεί να υποφέρει από συναισθηματική μοναξιά, διότι δεν έχει ένα κοντινό πρόσωπο να μοιράζεται ζητήματα και άγχη που τον απασχολούν ή να ζητήσει συμβουλές για μια ρομαντική σχέση του (Asher & Paquette, 2003. Rönkä, Rautio, Koironen, Sunnari & Taanila, 2013).

Η κοινωνική μοναξιά (social loneliness) είναι απόρροια της απουσίας ενός δικτύου κοινωνικών σχέσεων. Το άτομο αδυνατεί να ενταχθεί σε ένα κοινωνικό δίκτυο, καθώς νιώθει ότι δεν ανήκει σε μια συντροφιά φίλων με κοινές δραστηριότητες και ενδιαφέροντα. Η απουσία αυτή χαρακτηρίζεται κυρίως από συναισθήματα ανίας, περιθωριοποίησης, απομόνωσης και έλλειψης σκοπού στη ζωή. Ένας έφηβος που στερείται μιας ομότιμης ομάδας, της οικογενειακής θαλπωρής ή μιας κοινής παρέας άλλων ανθρώπων μπορεί να αντιμετωπίσει την κοινωνική μοναξιά (Asher & Paquette, 2003. Rönkä, Rautio, Koironen, Sunnari & Taanila, 2013).

Έχουν προταθεί μέσω της υπαρξιστικής προσέγγισης τέσσερα είδη μοναξιάς. Η κυριολεκτική μοναξιά είναι η ουδέτερη κατάσταση που κάποιος είναι μόνος στο χώρο ή το χρόνο. Η επώδυνη μοναξιά είναι μια υποκειμενική, ψυχική κατάσταση, στην οποία ο άνθρωπος νιώθει ότι τον απορρίπτουν, τον απομονώνουν από δραστηριότητες και περιθωριοποιείται. Η αίσθηση αυτή του αποκλεισμού είναι δυσάρεστη και προκαλεί πόνο και λύπη. Η απομόνωση είναι μια κατάσταση κατά την οποία οι άνθρωποι ζουν σε μια συνθήκη μοναξιάς χωρίς να μπορούν να την αλλάξουν. Η ευεργετική μοναξιά είναι η εκούσια μοναχική κατάσταση κατά την οποία το άτομο επιθυμεί να αποχωριστεί το κοινωνικό του

περίγυρο, χωρίς να νιώθει την αρνητικές επιπτώσεις της μοναξιάς (Stein & Tuval-Mashiach, 2015).

Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποίησαν οι Hytnel, Tarulli, Hayden, Thomson & Terreli-Deutsch (1999) σε μαθητές δημοτικού ανέφεραν τρεις διαστάσεις της μοναξιάς τη συναισθηματική, τη γνωστική και των διαπροσωπικών πλαισίων. Το μοντέλο των τριών διαστάσεων επιβεβαιώθηκε και εμπειρικά από τους Γαλανάκη και Μπεζεβέγκη (2003) στην Ελλάδα από έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε μαθητές.

Αναλύοντας το μοντέλο των τριών διαστάσεων αναφέρεται η συναισθηματική διάσταση όπου οι μαθητές είχαν επίγνωση του συναισθήματος της μοναξιάς και αναφέρονταν σε αυτή ως ένα δυσάρεστο και οδυνηρό συναίσθημα. Συγκεκριμένα, ανέφεραν ότι «αισθάνομαι άχρηστος», «κανείς δε μ' αγαπά», «κάθομαι σε μια γωνιά» και «νιώθω σαν να είμαι κλεισμένος σε κλουβί» (Hytnel, Tarulli, Hayden, Thomson & Terreli-Deutsch, 1999).

Η γνωστική διάσταση αναφέρεται στην επίγνωση των παιδιών ότι οι διαπροσωπικές σχέσεις χαρακτηρίζονται συνήθως από δυσκολίες στην επικοινωνία. Σύμφωνα με τα ευρήματα, τα παιδιά πίστευαν ότι τους λείπει η συντροφικότητα, η εμπιστοσύνη και η αποδοχή από την ομάδα (Hytnel, Tarulli, Hayden, Thomson & Terreli-Deutsch, 1999).

Η διάσταση των διαπροσωπικών πλαισίων της μοναξιάς αφορά τον σωματικό και ψυχικό αποχωρισμό που υφίσταται ένα παιδί. Ο σωματικός αποχωρισμός πραγματοποιείται μέσω τραυματικών καταστάσεων, απώλειας ενός σημαντικού προσώπου, αλλαγής περιβάλλοντος και μετάβασης σε άλλο άγνωστο, ή μέσω της προσωρινής απουσίας ενός σημαντικού προσώπου. Η ψυχική απομάκρυνση αναφέρεται σε επικείμενες συγκρούσεις, στην απόρριψη από ένα σημαντικό πρόσωπο ή την ομάδα, στη διάλυση ενός δεσμού, την απομόνωση από τους άλλους και τον αποκλεισμό δραστηριοτήτων που το παιδί πιθανόν ήθελε να συμμετέχει (Hytnel, Tarulli, Hayden, Thomson & Terreli-Deutsch, 1999).

Θεωρητικά Μοντέλα για τη Μελέτη του Συναισθήματος της Μοναξιάς

Μέσω της γνωστικής προσέγγισης διερευνάται η κατανόηση του συναισθήματος της μοναξιάς εντός ενός ιστορικού και εμπειρικού πλαισίου. Ο Skinner (1953), ως πρωτοπόρος της γνωστικοσυμπεριφοριστικής μάθησης δεν επικεντρώθηκε στο πώς βιώνεται η μοναξιά αλλά στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή καθώς βασίστηκε στην απουσία θετικών ενισχύσεων για να οριοθετήσει την ένταση του συναισθήματος της μοναξιάς. Σύμφωνα με τη γνωστική προσέγγιση το συναίσθημα της μοναξιάς οφείλεται στην ανεπάρκεια του ατόμου να ενισχύσει την κοινωνική του αλληλεπίδραση. Αν κάποιος δε δεχτεί ενίσχυση των κοινωνικών του σχέσεων, η οποία επιτυγχάνεται μέσω θετικής επίδρασης (επιτυχημένων προσπαθειών να συνάψει στενές σχέσεις με συνομηλίκους και ενηλίκους) θα έχει κυρίως αρνητικές εμπειρίες που προκαλούν απογοήτευση και μοναξιά (Sønderby & Wagoner, 2013).

Η κοινωνική μοναξιά βιώνεται ατομικά από το νέο, όταν αδυνατεί να αλληλεπιδράσει με τους συνομηλίκους του και να συνδεθεί με ένα κοινωνικό δίκτυο. Επιπλέον, η μοναξιά απορρέει από ελλείμματα στις κοινωνικές σχέσεις, είναι υποκειμενική εμπειρία και δεν σημαίνει ταυτόχρονα και αντικειμενική κοινωνική απομόνωση (Stoykova, Matharan, Dartigues & Amieva, 2011).

Η έντονη βίωση της μοναξιάς σχετίζεται με την παρακώλυση της γνωστικής λειτουργίας και συντελεί σε γνωστική παρακμή. Μια πιθανή νευρολογική εξήγηση των εμφανών δυσλειτουργικών επιπτώσεων οφείλεται στο επίπεδο κορτιζόλης στον εγκέφαλο. Η παρατεταμένη έκκριση κορτιζόλης είναι πιθανόν να προκαλέσει κυτταρική βλάβη στον εγκέφαλο και αλλοίωση της γνωστικής λειτουργίας του ατόμου (Cacioppo & Hawkey, 2009. Doane & Adam, 2010).

Οι Replau και Perlman (1982) πρότειναν ένα θεωρητικό μοντέλο για να εξηγήσουν πως ένα άτομο μπορεί να βιώσει την μοναξιά είτε σε υποκειμενικό είτε σε αντικειμενικό επίπεδο. Ο άνθρωπος βιώνει δυσαρέσκεια όταν νιώθει ασυμφωνία ανάμεσα στην επαφή που

επιθυμεί να έχει και αυτήν που έχει πραγματικά. Συγκρίνοντας τις σχέσεις του με αυτές των άλλων διαπιστώνει ελλείμματα και μέσω γνωστικών διεργασιών εξετάζει τις σχέσεις του αναδεικνύοντας το υποκειμενικό βίωμα της μοναξιάς, το οποίο δεν ταυτίζεται απαραίτητα με αντικειμενικά ελλείμματα στις σχέσεις.

Εν κατακλείδι, η εστίαση της γνωστικής προσέγγισης εμφανίζεται στις γνωστικές διαδικασίες που αφορούν την αντίληψη του συναισθήματος της μοναξιάς. Το άτομο καθώς βιώνει την απομόνωση, αντιλαμβάνεται μια ασυμφωνία μεταξύ των επιθυμητών και των πραγματικών διαπροσωπικών σχέσεων που έχει αναπτύξει (Sønderby & Wagoner, 2013).

Η προσέγγιση των κοινωνικών αναγκών ακολουθεί κοινή γραμμή με την ψυχοδυναμική προσέγγιση για τη διερεύνηση της μοναξιάς και επικεντρώνεται στην ανάγκη των βρεφών για επαφή και πώς αυτή η ανάγκη συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Η θεωρία του Bowlby για την προσκόλληση αναφέρει ότι η μοναξιά λειτουργεί ως ένας μηχανισμός αναζήτησης της εγγύτητας, αναγκαίος για την επιβίωση του ανθρώπινου είδους. Μέσω αυτής της προσκόλλησης το παιδί βιώνει έντονους δεσμούς και συγχρόνως το αίσθημα της μοναξιάς όταν σημαντικοί άλλοι δεν είναι συναισθηματικά διαθέσιμοι. Ο Bowlby (1973) συνέδεσε το άγχος του αποχωρισμού με τη μοναξιά, η οποία λειτουργεί ως ένα σήμα ότι υπάρχει έλλειμμα στις διαπροσωπικές σχέσεις και εκδηλώνεται μέσω ενός κοινωνικού πόνου, που κινητοποιεί τον άνθρωπο να επικοινωνήσει με τους γύρω του (Sønderby & Wagoner, 2013).

Η εξελικτική προσέγγιση θεωρεί την μοναξιά ως ένα σήμα που δείχνει ότι οι σημαντικές κοινωνικές συνδέσεις κινδυνεύουν ή απουσιάζουν δημιουργώντας ένα κίνητρο για να επανασυνδεθεί με άλλους ανθρώπους. Η εξελικτική προσέγγιση αναφέρεται στη σημασία της αλληλεπίδρασης με άλλα άτομα, η οποία θεωρείται ότι προσφέρει μια κοινή προστασία από πιθανές απειλές. Αντιθέτως, η βίωση της μοναχικότητας προϋποθέτει

αυξημένη επαγρύπνηση διότι απαιτούνται αυξημένες ατομικές προσπάθειες ρύθμισης των συναισθημάτων (Beckes & Coan, 2011).

Η μοναξιά κατέχει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του ανθρώπινου είδους, δεδομένου ότι η επανασύνδεση με τους άλλους αυξάνει τις πιθανότητες επιβίωσης και τις ευκαιρίες για μετάδοση των γονιδίων του ατόμου στην επόμενη γενιά. Στο πλαίσιο της εξελικτικής θεωρίας, η μοναξιά μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα αλλά και ως ένας σημαντικός παράγοντας πρόβλεψης άλλων αποτελεσμάτων που σχετίζονται με την υγεία, για παράδειγμα η μοναξιά μπορεί να οδηγήσει σε προβλήματα ύπνου, η οποία με τη σειρά της μπορεί να οδηγήσει σε αρτηριακή πίεση (Cacioppo, Grippo, London, Goossens & Cacioppo, 2015).

Οι McGuire και Clifford (2000) ήταν οι πρώτοι που διερεύνησαν την κληρονομικότητα της μοναξιάς προχωρώντας στη διάκριση μεταξύ γενετικών και περιβαλλοντικών επιρροών. Γενετικές μελέτες δίδυμων βρεφών έχουν εντοπίσει ένα σημαντικό γενετικό συστατικό (γονότυπος 5-HTTLPR) για τη πρόβλεψη της μοναξιάς σε παιδιά και ενήλικες, με εκτιμήσεις που κυμαίνονται μεταξύ 48% και 55%. Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες χαρακτηριστικά της μοναξιάς μπορούν να κληρονομηθούν στους απογόνους σε ποσοστό που κυμαίνεται από 3,4% έως 4,6%. Επιπλέον, έχουν καταγραφεί 15 γονίδια που συσχετίζονται με το συναίσθημα της μοναξιάς (Clyde, 2018. VanRoekel, Scholte, Verhagen, Goossens & Engels, 2010).

Επιπρόσθετα, η υπαρξιακή προσέγγιση διαφέρει από την προσέγγιση των κοινωνικών αναγκών και τη γνωστική προσέγγιση καθώς έχει ως βάση μια φαινομενολογική προοπτική που επικεντρώνεται στην υποκειμενική εμπειρία της μοναξιάς. Η υπαρξιακή προσέγγιση εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι εξηγούν την αίσθηση του φαινομένου της μοναξιάς μέσω της περιγραφής των συναισθημάτων τους και όχι αναφέροντας την ένταση ή το είδος της μοναξιάς τους. Η εμπειρική βάση της υπαρξιακής προσέγγισης έχει ως

αποτέλεσμα την αμφισβήτηση της εγκυρότητας και της αξιοπιστία της καθώς τα ευρήματα βασίζονται στην υποκειμενικότητα του δείγματος (Sønderby & Wagoner, 2013).

Η Βίωση της Μοναξιάς ανά Αναπτυξιακό Στάδιο

Το συναίσθημα της μοναξιάς έχει μελετηθεί διεξοδικά στους εφήβους και στους ενήλικους καθώς υπήρχε η εσφαλμένη πεποίθηση ότι μόνο οι έφηβοι και οι ενήλικες μπορούν να βιώσουν τη μοναξιά ενώ τα μικρά παιδιά δεν μπορούν να έχουν επίγνωση αυτού του συναισθήματος. Στη δημιουργία αυτής της πεποίθησης συνέβαλε ο Weiss (1973), με την ψυχοδυναμική υπόθεση του ότι ο άνθρωπος αρχίζει να νιώθει μοναξιά από την εφηβεία και μετά με την «απώλεια» των γονεϊκών αντικειμένων αγάπης. Αλλά και άλλες θεωρίες, όπως αυτή του Erikson (1968) έχει υποστηριχθεί ότι μοναξιά μπορεί να νιώσει ένας άνθρωπος μόνο από την προεφηβεία και μετά, όταν πλέον αρχίζει να διαμορφώνει μια στενή διαπροσωπική σχέση με ένα άλλο άτομο και να αποκτά οικειότητα.

Πολλοί είναι οι ερευνητές που έχουν μελετήσει πώς η βίωση της μοναξιάς επηρεάζει τα αναπτυξιακά στάδια της ζωής του ατόμου. Το φαινόμενο της μοναξιάς είναι πιθανόν να εμφανιστεί στην πρώιμη παιδική ηλικία, αν το παιδί αισθανθεί έναν ψυχικό διαχωρισμό ή την έλλειψη ικανοποιητικής φυσικής επαφής από τους γονείς. Ως απόρροια, θα δημιουργηθεί μια αίσθηση απομόνωσης και έλλειψης εμπιστοσύνης που θα ακολουθήσει το παιδί στην ενηλικίωση (Zhou, Tian & Huebner, 2018. Sønderby & Wagoner, 2013).

Ο Sullivan (1953) ως θεμελιωτής της έρευνας για τη μοναξιά αναφέρθηκε στη βίωση της μοναξιάς ανά αναπτυξιακό στάδιο. Ο ίδιος όρισε τη νηπιακή ηλικία ως τη πρώτη εμπειρική βίωση της μοναξιάς όπου το παιδί επιζητεί την επαφή και τη στοργή, επιθυμώντας την προσοχή των φροντιστών του. Στην ύστερη παιδική ηλικία το άτομο βιώνει την ανάγκη για αποδοχή από τους συνομηλίκους του, διότι φοβάται την απόρριψη από τους φίλους του και την κοινωνική απομόνωση από την ομάδα. Τέλος, το συναίσθημα της μοναξιάς κατανοείται πλήρως μόνο κατά την περίοδο της προεφηβείας και μετέπειτα όπου ο έφηβος

αναγνωρίζει και επιδιώκει τη στενή αλληλεπίδραση με ένα στενό φίλο του, τον οποίο εμπιστεύεται και αισθάνεται ασφάλεια μαζί του. Αντίθετα, ο Bowlby (1973) υποστηρίζει πως η μοναξιά εμφανίζεται με την πλήρη μορφή της ήδη από την νηπιακή-παιδική ηλικία και όχι στην προεφηβεία αναφέροντας πως το παιδί σε εκείνο το στάδιο συνδέει το άγχος του αποχωρισμού με τη μοναξιά.

Σύμφωνα με μελέτες, η βίωση της εμπειρίας της μοναξιάς είναι ιδιαίτερα συχνή στην εφηβεία (πιο συγκεκριμένα μεταξύ 12 και 22 ετών). Σύμφωνα με τα ευρήματα η μοναξιά εκδηλώνεται με το πιο έντονο πιθανό τρόπο κατά την περίοδο της πρώιμης εφηβείας και έχει αρνητικές επιδράσεις στην ψυχική υγεία των εφήβων και στις συμπεριφορές τους (Benner, 2011. Rönkä, Rautio, Koironen, Sunnari & Taanila, 2013).

Οι έφηβοι είναι πιθανότερο να αντιληφθούν καθημερινά γεγονότα ως αγχωτικά και να βιώσουν περισσότερες αρνητικές σκέψεις και λιγότερο θετικές, επιδεινώνοντας περαιτέρω το άγχος και την αίσθηση της μοναξιάς. Η αυξημένη πολυπλοκότητα του κοινωνικού κόσμου των εφήβων, σε συνδυασμό με τις υψηλότερες προσδοκίες για την ποιότητα των σχέσεων μεταξύ τους και η ανησυχία για την κοινωνική προσαρμογή τους θα μπορούσε να εξηγήσει γιατί η μοναξιά εμφανίζεται ιδιαίτερα στην εφηβεία (Benner, 2011. Heinrich & Gullone, 2006. Huan, Ang & Chye, 2014).

Σύμφωνα με την έκθεση του κέντρου «Έρευνα για τη Νεολαία» στη Δανία διατυπώθηκε ότι ένα μικρό ποσοστό 4% των νέων ηλικίας 15-24 ετών αισθάνονται συχνά μόνοι τους (Sønderby & Wagoner, 2013). Παρόμοια, είναι τα ευρήματα μελέτης που πραγματοποιήθηκε στην Φιλανδία και αξιολόγησε τις εμπειρίες της μοναξιάς σε έφηβους μαθητές. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα οι περισσότεροι (70,4%) έφηβοι ανέφεραν ότι δεν αισθάνονται μόνοι τους, το 26,4% ανέφερε ότι αισθάνεται κάπως και μόλις το 3,2% ανέφερε ότι αισθάνεται πολύ μοναξιά (Rönkä, Rautio, Koironen, Sunnari & Taanila, 2013).

Το χαμηλό ποσοστό αναφοράς είναι πιθανόν να αιτιολογηθεί μέσω της περιόδου της εφηβείας, όπου είναι σύνηθες ένα μικρό ποσοστό νέων να παραδέχεται δημοσίως ότι νιώθει μοναξιά καθώς θεωρείται από πολλούς συνομήλικους κοινωνικό στίγμα. Η κοινωνική στιγματοποίηση της μοναξιάς μπορεί να ενισχύσει τα συναισθήματα αποτυχίας των μοναχικών ατόμων (Clyde, 2018. DeJong-Gierveld, Tilburg & Dykstra, 2006).

Μοναξιά και Φύλο

Είναι σημαντικό να σημειωθεί πως όσον αφορά την πιθανή επίδραση του φύλου στο συναίσθημα της μοναξιάς δεν έχουν βρεθεί στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ κοριτσιών και αγοριών, με τα κορίτσια να εμφανίζουν οριακά υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς (Dykstra & Gierveld, 2004. Rönkä, Rautio, Koiranen, Sunnari & Taanila, 2013).

Προγενέστερες μελέτες διαπίστωσαν ότι τα κορίτσια βιώνουν υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς εν αντιθέσει με τα αγόρια (Dykstra & Gierveld, 2004. Wang, Fink & Cai, 2008). Τα κορίτσια εμφανίζουν λίγο υψηλότερα ποσοστά βίωσης και εκδήλωσης της μοναξιάς με πιθανή εξήγηση την κοινωνικοποίηση των δύο φύλων, διότι μπορεί να υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο τα αγόρια και τα κορίτσια αντιλαμβάνονται το κοινωνικό τους πλαίσιο. Τα κορίτσια ενθαρρύνονται να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στις ανθρώπινες σχέσεις και να εκφράζουν τις συναισθηματικές τους εμπειρίες πιο ανοιχτά από ότι τα αγόρια (Vanhalst, Luycx, Scholte, Engels, & Goossens, 2013). Οι ειδικοί πρέπει να μελετούν κάθε περίπτωση ξεχωριστά, καθώς κάθε άτομο ανεξαρτήτως φύλου είναι μοναδικό με ξεχωριστές ανάγκες (Vanhalst, Luycx, Scholte, Engels, & Goossens, 2013).

Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα αξιολογήθηκαν υποκλίμακες της μοναξιάς (έλλειψη ευχαρίστησης, χαμηλή αυτοεκτίμηση, διαταραχές του ύπνου, λήψη τροφής, ψυχοκινητική επιβράδυνση, υπερβολική κόπωση). Το δείγμα αποτελούνταν από 80 παιδιά (35 αγόρια και 45 κορίτσια) ηλικίας 7- 17 ετών. Τα αποτελέσματα παρουσίασαν, ότι τα κορίτσια σημείωσαν στατιστικά σημαντικούς

υψηλότερους μέσους όρους στις απαντήσεις τους στις υποκλίμακες της μοναξιάς εν αντιθέσει με τα αγόρια (Ζυγούρης & Καραπέτσας, 2015).

Μοναξιά: Προστατευτικοί Παράγοντες και Παράγοντες Επικινδυνότητας

Σύμφωνα με μελέτες έχει προταθεί ότι η κοινωνική υποστήριξη και οι θετικές διαπροσωπικές σχέσεις λειτουργούν ως προστατευτικοί παράγοντες μείωσης της εμφάνισης της μοναξιάς στους εφήβους και αύξησης της ακαδημαϊκής τους επιτυχίας. Τα αποτελέσματα των ερευνών έδειξαν ότι οι έφηβοι βίωναν υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς όταν ήταν μόνοι, σε σύγκριση με όταν ήταν με την παρέα τους (Bowker, 2011. VanRoekel, Scholte, Engels, Goossens & Verhagen, 2014).

Ενδεικτικά, μέσω των ερευνών έχει βρεθεί ότι η κοινωνική υποστήριξη συσχετίζεται αρνητικά με τη μοναξιά και αντίστοιχα η μειωμένη κοινωνική στήριξη συνδέεται στενά με τα αυξημένα συναισθήματα της μοναξιάς στην εφηβεία. Τα παιδιά και οι έφηβοι, οι οποίοι λαμβάνουν την αποδοχή των συνομηλίκων τους αναφέρουν σε μικρότερο ποσοστό ότι αισθάνονται μόνοι τους. Αντίθετα, η μοναξιά φαίνεται να επηρεάζεται ιδιαίτερα από ποιοτικούς παράγοντες κοινωνικών σχέσεων, όπως το επίπεδο εγγύτητας, η οικειότητα και η αντιληπτή κοινωνική αποδοχή (Benner, 2011. Kong & You, 2013. VanRoekel, Scholte, Engels, Goossens & Verhagen, 2014).

Στους παράγοντες επικινδυνότητας αναφέρεται η αυξανόμενη έλλειψη οικειότητας με τους συνομηλίκους και γονικής υποστήριξης, οι οποίες είναι πιθανόν να προκαλέσουν υψηλό κίνδυνο εμφάνισης έντονης μοναξιάς. Επιπλέον, οι διαπροσωπικές σχέσεις κακής ποιότητας συνδέονται στενά με τη μοναξιά (Vanhalst, Luyckx, Scholte, Engels, & Goossens, 2013. VanRoekel, Scholte, Verhagen, Goossens & Engels, 2010).

Η χαμηλή αυτοπεποίθηση θεωρείται παράγοντας κινδύνου για την εμφάνιση της μοναξιάς καθώς έχει αποδειχθεί ότι σχετίζεται με τα αισθήματα μοναξιάς στην εφηβεία. Τα αποτελέσματα της έρευνας των Vanhalst, Luyckx, Scholte, Engels και Goossens (2013)

έδειξαν πως οι δύο έννοιες της αυτοεκτίμησης και της μοναξιάς συσχετίζονται αρνητικά με αμοιβαίο τρόπο. Σύμφωνα με την αρνητική συσχέτιση προβλέπεται ότι η χαμηλή αυτοεκτίμηση θα οδηγήσει σε αυξημένα επίπεδα μοναξιάς. Αντίστοιχα, η μοναξιά με τη σειρά της μπορεί να επηρεάσει την αυτοεκτίμηση του ατόμου καθώς είναι πιθανόν να κατηγορήσει τον εαυτό του για τις κοινωνικές αποτυχίες που του τυχαίνουν. Ωστόσο, παραμένει ασαφές γιατί η χαμηλή αυτοεκτίμηση θέτει τους εφήβους σε κίνδυνο για τη βίωση έντονης μοναξιάς (Benner, 2011).

Μοναξιά και Σχολική Ζωή

Έχει παρατηρηθεί με βάση ερευνητικές μελέτες μια σημαντική αύξηση του αριθμού των μαθητών που νιώθουν μοναξιά στο χώρο του σχολείου. Για πολλούς μαθητές οι νέες ακαδημαϊκές και κοινωνικές απαιτήσεις του σχολείου ιδιαίτερα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση μπορούν να οδηγήσουν σε αυξημένο άγχος, μοναξιά και συναισθηματική εξάντληση ειδικά κατά τη διάρκεια του πρώτου τριμήνου. Επίσης, η μοναξιά θεωρείται ένας παράγοντας κινδύνου για τη μείωση της ακαδημαϊκής επίδοσης (Benner, 2011. Stoliker & Lafreniere, 2015. Zaffar, Mahmood, Saleem & Zakaria, 2015).

Η ακαδημαϊκή αυτοεκτίμηση, η οποία αναφέρεται στις προσωπικές πεποιθήσεις του μαθητή σχετικά με την ικανότητα του καθενός να οργανώνει, να ρυθμίζει και να εκτελεί ενέργειες για την επίτευξη των επιθυμητών επιπέδων ακαδημαϊκής απόδοσης φαίνεται να επηρεάζεται από τη μακροχρόνια βίωση του συναισθήματος της μοναξιάς. Ο μαθητής με μειωμένη ακαδημαϊκή αυτοεκτίμηση παρουσιάζει αναβλητικότητα και ελάχιστη προσπάθεια για βαθμολογική επιτυχία (Feldman, Davidson, Ben-Naim, Maza & Margalit, 2016).

Τα συναισθήματα της μοναξιάς μπορούν να οδηγήσουν σε αρνητικό αντίκτυπο στην ικανότητα μάθησης. Σύμφωνα με τη μελέτη των Lin & Huang (2012), οι μαθητές που ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς ήταν επίσης πιο πιθανό να βιώνουν εξάντληση της ικανότητας της μάθησης και αντίστροφα. Όσον αφορά το φύλο στη συγκεκριμένη έρευνα, τα

αγόρια σημείωσαν υψηλότερο επίπεδο πνευματικής εξάντλησης και βίωσης της μοναξιάς σε σύγκριση με τα κορίτσια. Τα αποτελέσματα μπορούν να αιτιολογηθούν από το γεγονός πως τα κορίτσια αισθάνονταν ότι είχαν επαρκής κοινωνική στήριξη, σε σύγκριση με τα αγόρια (Baiocco, Verrastro, Fontanesi, Ferrara & Pistella, 2019. Gürsesa, Merhametlia, Gune & AQikyildiz, 2011. Lin & Huang, 2012).

Οι μαθητές που βιώνουν την εμπειρία της μοναξιάς εμφανίζουν σημάδια απομόνωσης κατά τις κοινωνικές τους αλληλεπιδράσεις και είναι δυσαρεστημένοι με την επαφή τους με κοντινά κοινωνικά τους δίκτυα. Ο Benner (2011) διενήργησε μια διαχρονική μελέτη για να εξετάσει τα συναισθήματα της μοναξιάς των μαθητών και τις επιπτώσεις που είχαν στην εκπαιδευτική τους επιτυχία. Σύμφωνα με τον Benner (2011) διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές που βίωναν υπερβολικά έντονα επίπεδα μοναξιάς είχαν παρόμοιες ακαδημαϊκές δυσκολίες όσον αφορά την εκπαιδευτική τους πρόοδο. Επιπλέον, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα συστήματα κοινωνικής στήριξης διαμεσολαβούν στην αρνητική σχέση μεταξύ μοναξιάς και ακαδημαϊκής επιτυχίας (Benner, 2011).

Πολλές έρευνες έχουν επικεντρωθεί στη μελέτη των διαστάσεων της φιλίας και της μοναξιάς και στη σύνδεση μεταξύ των δύο αυτών εννοιών (Lodder, Scholte, Goossens & Verhagen, 2017. Nangle, Erdley, Newman, Mason & Carpenter, 2003). Η παράλληλη μελέτη της φιλίας και της μοναξιάς αποτελεί μείζον ζήτημα καθώς οι ευεργετικές επιδράσεις της φιλίας τείνουν να αποτελέσουν ένα μηχανισμό άμυνας κατά των αρνητικών συναισθημάτων της μοναξιάς αποτρέποντας την εμφάνιση κάποιας ψυχοπαθολογίας κατά την κρίσιμη περίοδο της εφηβείας και συντελώντας θετικά στην προσαρμογή στο σχολείο. Τέλος, είναι σημαντικό να μελετηθεί κατά πόσο η παρουσία της μοναξιάς και των καταθλιπτικών συμπτωμάτων σχετίζονται με την εμπειρία της φιλία (Lodder, Scholte, Goossens & Verhagen, 2017. Spithoven, Lodder, Goossens, Bijttebier, Bastin, Verhagen & Scholte, 2017).

Σύμφωνα με το πολυπαραγοντικό μοντέλο των Nangle και των συνεργατών του (2003) η διάσταση της δημοτικότητας, των ποιοτικών και ποσοτικών χαρακτηριστικών της φιλίας προβλέπουν το βαθμό εμφάνισης της μοναξιάς στη ζωή των εφήβων. Η φιλία έχει διαπιστωθεί πως επηρεάζει άμεσα τη βίωση των συναισθημάτων της μοναξιάς, καθώς μέσω των δικτύων φιλίας τα παιδιά προφυλάσσονται από την εμπειρία της μοναξιάς. Επιπλέον, η παρουσία τουλάχιστον ενός φίλου μπορεί να αποτελέσει σημαντική πηγή συναισθηματικής υποστήριξης για τους εφήβους που έχουν απορριφθεί από το κοινωνικό τους περίγυρο και κινδυνεύουν να αισθανθούν συναισθήματα μοναξιάς και απομόνωσης (Lodder, Scholte, Goossens & Verhagen, 2017).

Οι ελληνικές έρευνες συνήθως επικεντρώνονται στη μελέτη των φιλικών σχέσεων μεταξύ των μαθητών με τυπική ανάπτυξη ή μαθητών ειδικής αγωγής με Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής-Υπερκινητικότητα (ΔΕΠ-Υ) ή υψηλού λειτουργικού αυτισμού (Βουλγαρίδου, 2015. Kounava, Antonopoulou & Maridaki-Kassotaki, 2016. Παπαδοπούλου, 2017 . Rossetti & Keenan, 2018). Επιπλέον, μελετούνται οι σημαντικές δυσκολίες στη δημιουργία και διατήρηση φιλικών σχέσεων και οι μοναχικές συμπεριφορές των μαθητών και κατά πόσο αυτές συνοδεύονται από καταθλιπτικά συμπτώματα ή κάποιου είδους ψυχοπαθολογίας (Galanaki, Polychronopoulou & Babalis, 2008. Λουίζου, 2008).

Ερευνητικές Υποθέσεις

Σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των παιδιών εφηβικής ηλικίας σχετικά με τα χαρακτηριστικά και την ποιότητα της φιλίας και να μελετηθεί η σχέση των διαστάσεων της φιλίας με τις αντιλήψεις τους για τη μοναξιά.

Παράλληλα, στόχος της έρευνας ήταν η εξέταση πιθανών διαφορών μεταξύ των αντιλήψεων για τη φιλία και τη μοναξιά προς βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά όπως το φύλο, η ηλικία, η ακαδημαϊκή επίδοση, η οικογενειακή κατάσταση και η ύπαρξη αδελφών. Με βάση την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας διατυπώνονται οι ακόλουθες ερευνητικές υποθέσεις:

Υ1: Αναμένεται ότι οι έφηβοι στο σύνολο τους θα εμφανίζουν υψηλά επίπεδα στις διαστάσεις της φιλίας και χαμηλά επίπεδα μοναξιάς.

Υ2: Αναμένεται ότι τα κορίτσια θα εμφανίσουν υψηλότερες προσδοκίες σε σχέση με τα αγόρια στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και αντίστοιχα υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς.

Υ3: Αναμένεται ότι η ηλικία έχει σχέση με τις αντιλήψεις των παιδιών για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και της μοναξιάς, με τους μαθητές μεγαλύτερης ηλικίας να σημειώνουν υψηλότερα επίπεδα στις υπό μελέτη διαστάσεις.

Υ4: Αναμένεται ότι οι διαστάσεις της οικογένειας (χρόνος ανεργίας και μορφωτικό επίπεδο γονέων, παρουσία αδερφών και οικογενειακή κατάσταση) θα σχετίζονται με τις αντιλήψεις των μαθητών για τις διαστάσεις της φιλίας και τα επίπεδα της μοναξιάς. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές που οι γονείς τους έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο θα εμφανίσουν υψηλότερα επίπεδα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και αντίστοιχα χαμηλότερα επίπεδα μοναξιάς. Αντίστοιχα, αναμένεται να είναι τα ευρήματα αναφορικά με την ύπαρξη αδερφών, με τα παιδιά που έχουν αδέρφια θα εμφανίσουν υψηλότερα επίπεδα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και αντίστοιχα χαμηλότερα επίπεδα μοναξιάς. Ακόμη, αναμένεται ότι οι έφηβοι που ανήκουν σε μονογονεϊκές οικογένειες θα εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς εν αντιθέσει με εκείνους που διαμένουν και με τους δύο γονείς τους και αντίστοιχα χαμηλότερα επίπεδα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας.

Υ5: Αναμένεται πως τα παιδιά με υψηλές σχολικές επιδόσεις θα αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και αντίστοιχα χαμηλότερα επίπεδα μοναξιάς.

Υ6: Αναμένεται η ύπαρξη σχέσης ανάμεσα στις αντιλήψεις των παιδιών για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και των επιπέδων της μοναξιάς. Πιο συγκεκριμένα αναμένεται υψηλά επίπεδα σε ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας να προβλέπουν χαμηλότερα επίπεδα μοναξιάς.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Το δείγμα της παρούσας μελέτης απαρτίζεται από 317 μαθητές, οι οποίοι φοιτούσαν στην Α' τάξη ($N=154$) και στη Β' τάξη ($N=156$) Λυκείου. Αναφορικά με το φύλο των συμμετεχόντων, 164 (53,2%) ήταν αγόρια και 144 (46,8%) κορίτσια.

Η μέση ηλικία των συμμετεχόντων αγγίζει τα 16,63 έτη ($T.A.=0,78$). Ειδικότερα, η μέση ηλικία των αγοριών ήταν ίση με 16,67 έτη και των κοριτσιών ίση με 16,59 έτη (Πίνακας 1).

Πίνακας 1.

Περιγραφικά χαρακτηριστικά αναφορικά με την ηλικία των συμμετεχόντων

	Ηλικία						
	<i>N</i>	<i>Ελάχιστη</i>	<i>Μέγιστη</i>	<i>M.O.</i>	<i>T.A.</i>	<i>Δ</i>	<i>Εύρος</i>
Αγόρια	144	15,42	18,58	16,67	0,82	16,50	3,17
Κορίτσια	137	15,42	18,50	16,59	0,74	16,50	3,08

Αναφορικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων, η πλειοψηφία αυτών είχε ολοκληρώσει ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση (πατέρας: 52,2%, μητέρα: 55,3%) (βλ. Πίνακα 2).

Πίνακας 2.

Περιγραφικά στοιχεία για το μορφωτικό επίπεδο των γονέων των συμμετεχόντων

	Μορφωτικό επίπεδο πατέρα		Μορφωτικό επίπεδο μητέρας	
	Απόλυτη συχνότητα	Σχετική συχνότητα	Απόλυτη συχνότητα	Σχετική συχνότητα
Δημοτικό	8	2,7%	4	1,3%
Γυμνάσιο	59	19,6%	48	15,9%
Λύκειο	77	25,6%	83	27,5%
Ανώτερη σχολή/Πανεπιστήμιο	157	52,2%	167	55,3%

Στον Πίνακα 3 περιγράφεται ο χρόνος ανεργίας των γονέων των συμμετεχόντων, η πλειοψηφία των μαθητών αναφέρει ότι ο πατέρας τους έχει υπάρξει άνεργος για 0-6 μήνες (56,5%), ενώ η μητέρα τους 2 χρόνια και άνω (53,7%).

Πίνακας 3.

Περιγραφικά χαρακτηριστικά για το χρόνο ανεργίας των γονέων των συμμετεχόντων

	Χρόνος ανεργίας πατέρα		Χρόνος ανεργίας μητέρας	
	Απόλυτη συχνότητα	Σχετική συχνότητα	Απόλυτη συχνότητα	Σχετική συχνότητα
0-6 μήνες	26	56,5%	22	32,8%
7 μήνες-1 έτος	3	6,5%	5	7,5%
1-2 χρόνια	1	2,2%	4	6,0%
2 χρόνια και άνω	16	34,8%	36	53,7%

Στον Πίνακα 4 περιγράφεται η οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων, η πλειοψηφία των εφήβων ανέφερε ότι οι γονείς τους ήταν παντρεμένοι (74,2%) και μικρότερο ποσοστό ότι οι γονείς του ήταν διαζευγμένοι (20,6%). Μόλις, 9 άτομα ανέφεραν ότι είχαν χάσει έναν γονέα (2,9%) και ακόμη μικρότερο ποσοστό ότι οι γονείς τους είχαν ξαναπαντρευτεί (2,3%).

Πίνακας 4.

Περιγραφικά στοιχεία για την οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων

	Απόλυτη συχνότητα	Σχετική συχνότητα
Παντρεμένοι	227	74,2%
Χωρισμένοι/Διαζευγμένοι	63	20,6%
Δεύτερος γάμος	7	2,3%
Θάνατος γονέα	9	2,8%

Η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων ανέφερε ότι έχει τουλάχιστον έναν αδερφό/ή (85,5%) (βλ. Πίνακα 5).

Πίνακας 5.

Περιγραφικά στοιχεία για την ύπαρξη αδελφών των συμμετεχόντων

	Απόλυτη συχνότητα	Σχετική συχνότητα
Ναι	266	85,5%
Όχι	45	14,5%

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 6, η πλειοψηφία των μαθητών είχε υψηλή επίδοση τόσο με βάση τη συνολική βαθμολογία του προηγούμενου έτους (48,7% είχε μέσο όρο 15-17 και 30,9% 18-20) όσο και με βάση τη βαθμολογία του χειμερινού εξαμήνου για το 2018 έτος (45,2% είχε μέσο όρο 15-17 και 44,3% 18-20).

Πίνακας 6.

Περιγραφικά στοιχεία για τη σχολική επίδοση των συμμετεχόντων σε δύο χρονικά σημεία

Βαθμολογία	Γενικός βαθμός προηγούμενου έτους (2016-2017)		Βαθμός Χειμερινού εξαμήνου 2018	
	Απόλυτη συχνότητα	Σχετική συχνότητα	Απόλυτη συχνότητα	Σχετική συχνότητα
9-11	4	1,7%	1	0,4%
12-14	44	18,6%	23	10,1%
15-17	115	48,7%	103	45,2%
18-20	73	30,9%	101	44,3%

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Στην παρούσα έρευνα έγινε χρήση των παρακάτω ψυχομετρικών εργαλείων προκειμένου να συλλεχθούν δεδομένα για την εξέταση των διερευνητικών υποθέσεων και ερωτημάτων που τέθηκαν.

Αρχικά, για τη μέτρηση της ποιότητας της καλύτερης φιλικής σχέσης χρησιμοποιήθηκε η Κλίμακα Ποιότητας Φιλίας «Friendship Quality Scale» των Thien, Razak και Jamil (2012), η οποία προσαρμόστηκε στην ελληνική γλώσσα με τη μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης. Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο μελετά τέσσερις διαστάσεις της φιλίας, οι οποίες είναι οι εξής: εγγύτητα, ασφάλεια, αποδοχή και βοήθεια και αποτελείται από 21 ερωτήσεις.

Η πρώτη διάσταση της φιλίας, η «Εγγύτητα» αναφέρεται στο βαθμό προσκόλλησης του συναισθηματικού δεσμού του ατόμου με τους φίλους του. Παράδειγμα ερώτησης: «Καταλαβαίνω το παρελθόν των φίλων μου». Η δεύτερη διάσταση, η «Ασφάλεια», αντικατοπτρίζει το βαθμό αυτοπεποίθησης ή εμπιστοσύνης που αισθάνεται το άτομο για το φίλο του. Παράδειγμα ερώτησης: «Νιώθω ασφάλεια όταν οι φίλοι/ες μου προσέχουν τα πολύτιμα πράγματα μου». Η τρίτη διάσταση, «Αποδοχή» αντικατοπτρίζει το βαθμό της συναισθηματικής ή κοινωνικής προσαρμογής από τους φίλους. Παράδειγμα ερώτησης: «Οι φίλοι/ες μου και εγώ ξεπερνάμε αμέσως τις διαφορές στις απόψεις μας». Τέλος, η τέταρτη διάσταση, «Βοήθεια» αναφέρεται στην αμοιβαία βοήθεια που προσφέρουν μεταξύ τους οι φίλοι, ενισχύοντας το δεσμό της φιλίας. Παράδειγμα ερώτησης: «Οι φίλοι/ες μου διορθώνουν τα λάθη στις εργασίες μου».

Από τους μαθητές ζητήθηκε να απαντήσουν στις ερωτήσεις με βάση το κατά πόσο συμφωνούν ή διαφωνούν με αυτές, επιλέγοντας την απάντηση τους από μια 4-βαθμη κλίμακα τύπου Likert («διαφωνώ απόλυτα», «διαφωνώ», «συμφωνώ», «συμφωνώ απόλυτα»). Σύμφωνα με τους κατασκευαστές το ερωτηματολόγιο έχει ικανοποιητικούς

δείκτες αξιοπιστίας και εγκυρότητας. Ειδικότερα, οι δείκτες εσωτερικής συνέπειας Cronbach α που προέβλεπαν την αξιοπιστία και εγκυρότητα του εργαλείου ήταν μεγαλύτεροι από 0.80.

Στη συνέχεια, το δεύτερο εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για να διερευνηθούν οι διαστάσεις της φιλικής σχέσης ήταν το Ερωτηματολόγιο για τη Φιλία-Χαρακτηριστικά των Φίλων «McGill Friendship Questionnaire-Friend's Functions» των Mendelson και Aboud (1999). Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο μελετά έξι διαστάσεις της φιλικής σχέσης: α) Ενίσχυση της Συντροφικότητας (παράδειγμα «Έχει πλάκα να κάνεις πράγματα μαζί του/της»), η οποία αναφέρεται σε κοινές εμπειρίες που προκαλούν απόλαυση και ενθουσιασμός μεταξύ των φίλων, β) Βοήθεια (παράδειγμα «Με βοηθάει, όταν το χρειάζομαι»), η οποία περιλαμβάνει την παροχή καθοδήγησης, συμβουλών και άλλων μορφών απτής βοήθειας, γ) Οικειότητα (παράδειγμα «Καταλαβαίνει τα συναισθήματά μου»), η οποία αναφέρεται στις ανάγκες του άλλου, παρέχοντας ένα αποδεκτό πλαίσιο στο οποίο οι προσωπικές σκέψεις και τα συναισθήματα μπορούν να εκφράζονται ανοιχτά. δ) Αξιόπιστη Συμμαχία (παράδειγμα «Θα παρέμενε φίλος/η μου ακόμη και αν είχαμε τσακωθεί»), η οποία αναφέρεται στη διαθεσιμότητα και αφοσίωση των φίλων. ε) Αυτοεπιβεβαίωση (παράδειγμα «Με κάνει να νιώθω σημαντικός/η»), η οποία αναφέρεται στην ενθάρρυνση και τις διαβεβαιώσεις που παρέχουν οι φίλοι μεταξύ τους. στ) Συναισθηματική Ασφάλεια (παράδειγμα «Θα με έκανε να αισθάνομαι άνετα σε μια νέα κατάσταση»), η οποία εσωκλείει την άνεση και την εμπιστοσύνη που προσφέρει ένας φίλος σε καταστάσεις που ενέχουν απειλή ή κάποιο άμεσο κίνδυνο. Η κάθε υποκλίμακα αποτελείται από 8 ερωτήματα και το σύνολο των ερωτήσεων είναι 46.

Οι μαθητές κλήθηκαν να απαντήσουν πόσο συχνά ο/η φίλος/η τους πληροί τις έξι διαστάσεις της φιλικής σχέσης, επιλέγοντας την απάντησή τους από μια 9-βαθμη κλίμακα (0 = πολύ σπάνια, 2 = σπάνια, 4 = καμιά φορά, 6 = συχνά, 8 = πάντα). Σύμφωνα με τους κατασκευαστές το ερωτηματολόγιο έχει ικανοποιητικούς δείκτες αξιοπιστίας και

εγκυρότητας. Ειδικότερα, οι δείκτες εσωτερικής συνάφειας Cronbach α που προέβλεπαν την αξιοπιστία και εγκυρότητα του εργαλείου κυμαίνονταν από 0.89 έως 0.95.

Το τρίτο εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για να διερευνηθούν οι διαστάσεις της μοναξιάς ήταν το Ερωτηματολόγιο Κλίμακα Μέτρησης της Μοναξιάς «UCLA LONELINESS SCALE» (Έκδοση 3) των Russell, Peplau & Ferguson (1996), η οποία προσαρμόστηκε στην ελληνική γλώσσα. Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει μια κλίμακα από 20 προτάσεις σχεδιασμένες για να μετρούν τα υποκειμενικά συναισθήματα της μοναξιάς καθώς και αισθήματα κοινωνικής απομόνωσης.

Οι συμμετέχοντες αξιολογούν κάθε στοιχείο ως 1 ("Ποτέ δεν αισθάνομαι με αυτόν τον τρόπο"), 2 ("Σπάνια αισθάνομαι με αυτόν τον τρόπο"), 3 ("Μερικές φορές νιώθω με αυτόν τον τρόπο"), 4 ("συχνά αισθάνομαι με αυτόν τον τρόπο"). Κάποιες χαρακτηριστικές προτάσεις που περιλαμβάνει το ερωτηματολόγιο είναι: «Μου λείπουν οι παρέες», «Δεν είμαι κοντά με κανέναν πια», «Μπορώ να βρω παρέα αν το θελήσω», «Υπάρχουν άτομα που τα νιώθω κοντά μου», «Νιώθω μέρος της παρέας των φίλων μου».

Σύμφωνα με τους κατασκευαστές το ερωτηματολόγιο έχει ικανοποιητικούς δείκτες αξιοπιστίας και εγκυρότητας. Ειδικότερα, οι δείκτες εσωτερικής συνάφειας Cronbach α που προέβλεπαν την αξιοπιστία και εγκυρότητα του εργαλείου κυμαίνονταν από 0,89 έως 0,94.

Τέλος, αφότου ολοκληρώθηκε η σειρά των κλιμάκων χρησιμοποιήθηκε ένα ερωτηματολόγιο για την καταγραφή των δημογραφικών στοιχείων των μαθητών. Περιελάμβανε μια σειρά ερωτήσεων σχετικά με την ηλικία, το φύλο, την τάξη φοίτησης, τη σχολική επίδοση (γενικός βαθμός για το παρόν σχολικό έτος αλλά και για το προηγούμενο έτος, βαθμός στη νεοελληνική γλώσσα και βαθμός στα μαθηματικά). Επιπλέον, ερωτήσεις που αφορούσαν και το οικογενειακό περιβάλλον των γονιών όπως το μορφωτικό επίπεδο των γονέων (δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο, ανώτερη σχολή/πανεπιστήμιο), την επαγγελματική κατάσταση των γονέων (αν ήταν άνεργοι και για πόσο χρονικό διάστημα), την οικογενειακή

κατάσταση (εάν ήταν διαζευγμένοι και με ποιον γονέα μένουν), εάν υπάρχουν ή όχι αδέρφια, την καταγωγή τους και τη χώρα γέννησης των γονιών τους.

Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων

Η χορήγηση των ερωτηματολογίων έγινε σε σχολεία της Αττικής τα οποία επιλέχθηκαν με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας τους μήνες Μάρτιο-Απρίλιο του 2019. Οι μαθητές/τριες που συμμετείχαν φοιτούσαν στην Α' και Β' τάξη του Λυκείου. Ακολούθησε, η αρχική επικοινωνία με τους διευθυντές των σχολείων όπου και ενημερώθηκαν σχετικά με το σκοπό της έρευνας. Στην συνέχεια, απεστάλη γραπτό ενημερωτικό έντυπο προς γονείς σχετικά με την έρευνα και τους ζητήθηκε να συμπληρώσουν υπεύθυνη δήλωση, με την οποία θα έδιναν τη συγκατάθεση τους για τη συμμετοχή του παιδιού τους στην ερευνητική διαδικασία.

Η χορήγηση των ερωτηματολογίων έγινε σε συνεργασία με τον εκπαιδευτικό της τάξης, ο οποίος ήταν παρών κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Δόθηκαν οι απαραίτητες διαβεβαιώσεις σχετικά με τη διασφάλιση της ανωνυμίας των μαθητών που θα συμμετείχαν οικειοθελώς στην ερευνητική διαδικασία. Τέλος, δόθηκαν οι απαραίτητες οδηγίες συμπλήρωσης και έγιναν οι απαραίτητες διευκρινίσεις στους μαθητές προκειμένου να μην υπάρξουν δυσκολίες.

Αποτελέσματα

Η διερεύνηση των ερευνητικών υποθέσεων έγινε με τη διενέργεια συγκρίσεων μέσω όρων, συσχετίσεων και ιεραρχικών παλινδρομήσεων. Η κανονικότητα των κατανομών για τις συνεχείς μεταβλητές ελέγχθηκε με τη χρήση του κριτηρίου Kolmogorov- Smirnov. Τα αποτελέσματα του ελέγχου εμφανίστηκαν στατιστικά σημαντικά ($p < ,001$), το οποίο σημαίνει ότι οι διασπορές των μεταβλητών διαφέρουν σημαντικά από την κανονική. Ως εκ τούτου, επελέγησαν μη παραμετρικά κριτήρια για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Στην κλίμακα «Ποιότητα Φιλίας», ο παράγοντας «Εγγύτητα» ($\Delta = 3,50$) εμφανίζει την υψηλότερη τιμή σε σχέση με τους υπόλοιπους παράγοντες. Τη χαμηλότερη τιμή εμφανίζει ο παράγοντας «Βοήθεια» ($\Delta = 2,67$). Στην κλίμακα «Χαρακτηριστικά Φιλίας» η υψηλότερη τιμή εμφανίζεται στην «Αξιόπιστη Συμμαχία» (7,50) και η χαμηλότερη στον παράγοντα «Οικειότητα» ($\Delta = 6,25$) (βλ. Πίνακα 8). Διερευνήθηκε η εσωτερική συνοχή των κλιμάκων σε ένα υποσύνολο του συνολικού δείγματος ($N = 317$) (βλ. Πίνακα 7).

Πίνακας 7.

Διάμεσοι, εύρη και δείκτες εσωτερικής συνοχής Cronbach α για κάθε

παράγοντα των ερωτηματολογίων για τη φιλία και το συνολικό σκορ της κλίμακας μοναξιάς

Παράγοντες	Δ	<i>Εύρος</i>	<i>N</i>	<i>alpha</i>
<i>λημμάτων</i>				
<i>Ποιότητα Φιλίας</i>				
<i>(FQS)</i>				
Εγγύτητα	3,50	1,83	6	0,643
Βοήθεια	2,67	3,00	3	0,669
Αποδοχή	3,00	2,50	4	0,595
Ασφάλεια	2,86	2,38	8	0,726
<i>Χαρακτηριστικά</i>				
<i>φιλίας (MFQ)</i>				
Συντροφικότητα	7,00	4,71	7	0,860
Βοήθεια	6,57	7,00	7	0,834
Οικειότητα	6,25	6,75	8	0,911
Αξιοπ. Συμμαχία	7,50	7,38	8	0,908
Αυτοεπιβεβαίωση	6,62	8,00	8	0,914

Συναισθ. Ασφάλεια	6,87	7,13	8	0,899
Αίσθημα Μοναξιάς	1,89	3,05	20	0,817

Σημείωση. Ποιότητα Φιλίας: 4-βαθμια κλίμακα Likert («διαφωνώ απόλυτα», «διαφωνώ», συμφωνώ», «συμφωνώ απόλυτα»). Χαρακτηριστικά Φιλίας: 9-βάθμια κλίμακα Likert (0 = πολύ σπάνια, 2 = σπάνια, 4 = καμιά φορά, 6 = συχνά, 8 = πάντα). Μοναξιά: 4-βάθμια κλίμακα Likert (1= ποτέ έως 4=πάντα)

Συσχετίσεις κλιμάκων με τα χαρακτηριστικά του δείγματος

Ηλικία: Υπολογίστηκαν οι δείκτες συνάφειας rho του Spearman ανάμεσα στην ηλικία των συμμετεχόντων, στις κλίμακες της «Ποιότητας της Φιλίας» (FQS), των «Χαρακτηριστικών της Φιλίας» (MFQS) και της μοναξιάς.

Παράγοντες κλίμακας «Χαρακτηριστικά της Φιλίας (MFQS)». Οι δείκτες συσχέτισης κατά Spearman ανάμεσα στους παράγοντες της κλίμακας MFQS και της ηλικίας ήταν αρνητικής κατεύθυνσης και κυμαίνονταν από -0,08 έως -0,02, εξαίρεση αποτέλεσαν ο δείκτης συνάφειας ανάμεσα στην ηλικία και την οικειότητα και ανάμεσα στη βοήθεια και την ηλικία οι οποίοι είχαν θετική κατεύθυνση ($rho = 0,04$ και $rho = 0,01$). Καμία ωστόσο συσχέτιση δεν βρέθηκε να είναι στατιστικώς σημαντική σε επίπεδο 5% (Πίνακας 8).

Παράγοντες κλίμακας «Ποιότητα της φιλίας (FQS)». Αντίστοιχα ήταν τα ευρήματα των ελέγχων συνάφειας ανάμεσα στους παράγοντες της κλίμακας «Ποιότητα της φιλίας (FQS)» και την ηλικία. Οι δείκτες συσχέτισης ανάμεσα στους παράγοντες της κλίμακας και την ηλικία ήταν όλοι αρνητικοί (κυμαίνονταν από -0,08 έως -0,01) ωστόσο, καμία συσχέτιση δεν βρέθηκε να είναι στατιστικώς σημαντική σε επίπεδο 5% (Πίνακας 8).

Αίσθημα Μοναξιάς (UCLA Loneliness scale). Ο δείκτης συνάφειας του Spearman ανάμεσα στην ηλικία σε έτη και στο σκορ της κλίμακας της μοναξιάς είχε θετική

κατεύθυνση, ωστόσο επίσης δεν βρέθηκε να είναι στατιστικώς σημαντικός ($\rho = 0,02, p = 0,791$) (Πίνακας 8).

Πίνακας 8.

Δείκτες συνάφειας μεταξύ των παραγόντων των κλιμάκων «Χαρακτηριστικών της Φιλίας» (MFQS), «Ποιότητα Φιλίας» (FQS),

Μοναξιάς και της ηλικίας των συμμετεχόντων

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1. Ηλικία	1,00											
2. Συντροφικότητα	-0,02	1,00										
3. Βοήθεια	0,04	0,61**	1,00									
4. Οικειότητα	-0,04	0,68**	0,67**	1,00								
5. Αξιοπ. Συμμαχία	0,01	0,60**	0,52**	0,62**	1,00							
6. Αυτοεπιβεβαίωση	-0,08	0,55**	0,66**	0,65**	0,53**	1,00						
7. Συναισθ. Ασφάλεια	-0,06	0,62**	0,62**	0,67**	0,53**	0,74**	1,00					

8. Ασφάλεια	-0,01	0,40**	0,41**	0,43**	0,30**	0,45**	0,42**	1,00				
9. Εγγύτητα	-0,05	0,49**	0,32**	0,43**	0,42**	0,37**	0,38**	0,42**	1,00			
10. Αποδοχή	-0,01	0,43**	0,42**	0,46**	0,44**	0,45**	0,42**	0,46**	0,46**	1,00		
11. Βοήθεια	-0,08	0,30**	0,43**	0,34**	0,25**	0,33**	0,38**	0,34**	0,24**	0,27	1,00	
12. Αίσθημα Μοναξιάς	0,02	-,28**	-0,32**	-0,36**	-0,27**	-0,32**	-0,31**	-0,21**	-0,28**	-0,32	-0,16**	1,00

Σημείωση. * $p \leq 0,05$. ** $p \leq 0,01$.

Φύλο. Διεξήχθησαν μη παραμετρικοί έλεγχοι Mann-Whitney για να διερευνηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα των κλιμάκων και το φύλο των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι όσον αφορά στις διαστάσεις του ερωτηματολογίου FQQ τα κορίτσια ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα στους παράγοντες της εγγύτητας, βοήθειας, ασφάλειας, συντροφικότητας, βοήθειας, οικειότητας, αξιόπιστη συμμαχίας, αυτοεπιβεβαίωσης και συναισθηματικής ασφάλειας (Πίνακας 9).

Τα κορίτσια ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα εγγύτητας (*Τακτικές Τιμές* = 170,86) από ότι τα αγόρια (*Τακτικές Τιμές* = 140,13), $U = 9458,50, p = 0,002$. Ακόμη τα κορίτσια είχαν υψηλότερα επίπεδα βοήθειας (*Τακτικές Τιμές* = 182,05) συγκριτικά με τα αγόρια (*Τακτικές Τιμές* = 130,31), $U = 7840,50, p \leq 0,001$. Αντίστοιχα ήταν τα ευρήματα για την ασφάλεια (*Τακτικές Τιμές* = 170,67 για τα κορίτσια και *Τακτικές Τιμές* = 140,30 για τα αγόρια αντίστοιχα), $U = 9480,00, p = 0,003$.

Τα κορίτσια είχαν υψηλότερα επίπεδα συντροφικότητας (*Τακτικές Τιμές* = 176,37) συγκριτικά με τα αγόρια (*Τακτικές Τιμές* = 135,30), $U = 8658,50, p \leq 0,001$. Ακόμη τα κορίτσια είχαν υψηλότερα επίπεδα βοήθειας (*Τακτικές Τιμές* = 177,58) συγκριτικά με τα αγόρια (*Τακτικές Τιμές* = 134,24), $U = 7840,50, p \leq 0,001$. Επίσης τα κορίτσια είχαν υψηλότερα επίπεδα οικειότητας (*Τακτικές Τιμές* = 184,12) συγκριτικά με τα αγόρια (*Τακτικές Τιμές* = 128,49), $U = 7543,00, p \leq 0,001$. Υψηλότερα ήταν τα επίπεδα των κοριτσιών και αναφορικά με την αξιόπιστη συμμαχία (*Τακτικές Τιμές* = 170,07) συγκριτικά με τα αγόρια (*Τακτικές Τιμές* = 140,83), $U = 9565,5, p = 0,004$. Τα κορίτσια είχαν ακόμη υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής ασφάλειας και αυτοεπιβεβαίωσης (*Τακτικές Τιμές* = 182,91 και *Τακτικές Τιμές* = 182,08, αντίστοιχα) συγκριτικά με τα αγόρια (*Τακτικές Τιμές* =

129,55 και *Τακτικές Τιμές* = 130,28, αντίστοιχα), $U= 7836,0$, $p \leq 0,001$ και $U = 7717,00$, $p \leq 0,001$, αντίστοιχα.

Το φύλο βρέθηκε να έχει οριακά στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τα επίπεδα της μοναξιάς, με τα κορίτσια να εμφανίζουν ελαφρώς υψηλότερα επίπεδα στην εν λόγω κλίμακα συγκριτικά με τα αγόρια (*Τακτικές Τιμές* = 163,58 και *Τακτικές Τιμές* = 144,16, αντίστοιχα), $U= 10319,5$, $p = 0,056$.

Πίνακας 9.

Τακτικές Τιμές και τιμές Mann-Whitney U των Κλιμάκων των Ερωτηματολογίων για τη Φιλία και τη Μοναξιά ως προς το Φύλο

Παράγοντες	Αγόρια	Κορίτσια	U	p
	(N=164)	(N=144)		
	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης		
Ποιότητα Φιλίας				
(FQS)				
Εγγύτητα	140,13	170,86	9451,50**	0,002
Βοήθεια	130,31	182,05	7840,50***	$\leq 0,001$
Αποδοχή	151,42	158,01	11302,00	0,511
Ασφάλεια	140,30	170,67	9480,00**	0,003
Χαρακτηριστικά				
φιλίας (MFQ)				
Συντροφικότητα	135,30	176,37	8658,50***	$\leq 0,001$
Βοήθεια	134,24	177,58	8485,00***	$\leq 0,001$
Οικειότητα	128,49	184,12	7543,00***	$\leq 0,001$

Αξιοπ. Συμμαχία	140,83	170,07	9565,50**	0,004
Αυτοεπιβεβαίωση	130,28	182,08	7836,00***	≤0,001
Συναισθ. Ασφάλεια	129,55	182,91	7717,00***	≤0,001
Αίσθημα Μοναξιάς	163,58	144,16	10319,50	0,056

Σημείωση. * $\leq 0,05$. ** $p \leq 0,01$. *** $p \leq 0,001$.

Τάξη. Διεξάχθηκαν μη παραμετρικοί έλεγχοι Mann-Whitney για να διερευνηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα των κλιμάκων και τη τάξη των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη τάξη και στις υπό εξέταση κλίμακες (Πίνακας 10).

Πίνακας 10.

Τακτικές Τιμές και τιμές Mann-Whitney U των Κλιμάκων των Ερωτηματολογίων για τη φιλία και τη μοναξιά ως προς τη τάξη

Παράγοντες	A'	B'	U	p
	Λυκείου(N=154)	Λυκείου (N=156)		
	<i>Μέσος</i>	<i>Μέσος</i>		
	<i>κατάταξης</i>	<i>κατάταξης</i>		
Ποιότητα Φιλίας (FQS)				
Εγγύτητα	156,03	154,98	11930,50	0,917
Βοήθεια	157,23	153,79	11745,00	0,732

Αποδοχή	155,00	155,99	11935,00	0,921
Ασφάλεια	154,39	156,60	11840,50	0,827
Χαρακτηριστικά φιλίας				
(MFQ)				
Συντροφικότητα	154,48	156,51	11854,50	0,842
Βοήθεια	150,00	160,93	11165,50	0,283
Οικειότητα	157,01	154,01	11780,00	0,768
Αξιοπ. Συμμαχία	149,64	161,29	11109,00	0,250
Αυτοεπιβεβαίωση	165,06	146,06	10540,00	0,062
Συναισθ. Ασφάλεια	162,61	148,48	10917,50	0,165
Αίσθημα Μοναξιάς	159,30	151,75	11426,50	0,458

Σημείωση. * $p \leq 0,05$. ** $p \leq 0,01$. *** $p \leq 0,001$.

Μορφωτικό επίπεδο πατέρα. Διεξάχθηκαν Kruskal Wallis έλεγχοι με post-hoc ελέγχους κατά Dunn με διόρθωση Bonferroni για τις πολλαπλές συγκρίσεις για να διερευνηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα των κλιμάκων και το πατρικό εκπαιδευτικό επίπεδο των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα και στις υπό εξέταση κλίμακες με εξαίρεση τον παράγοντα βοήθειας της κλίμακας FQS. Οι post hoc συγκρίσεις υπέδειξαν ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στα επίπεδα του εν λόγω παράγοντα μεταξύ των παιδιών των οποίων οι πατέρες είχαν ολοκληρώσει το Γυμνάσιο έναντι εκείνων που έχουν ολοκληρώσει το Λύκειο (post hoc test statistic = -39,883, $p = 0,044$) (Πίνακας 11).

Πίνακας 11.

Τακτικές Τιμές και τιμές Kruskal-Wallis των κλιμάκων του ερωτηματολογίου ως προς το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα

	Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				$F_{(B.E.=3,301)}$	ρ	Bonferr
	Δημοτικό (N=8)	Γυμνάσιο (N=59)	Λύκειο (N=77)	Ανώτερη Σχολή/ Πανεπιστήμιο (N=157)			
	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης			
Ποιότητα Φιλίας (FQS)							
Εγγύτητα	154,19	142,38	152,34	153,42	0,740	0,864	
Βοήθεια	151,25	122,58	162,46	156,04	8,350*	0,039	2<3
Αποδοχή	114,31	136,21	154,49	156,71	4,023	0,259	
Ασφάλεια	162,50	132,34	158,58	153,71	3,610	0,307	

Χαρακτηριστικά						
φιλίας (MFQ)						
Συντροφικότητα	91,56	157,04	140,75	156,78	5,797	0,122
Βοήθεια	117,88	141,52	143,03	160,16	4,252	0,235
Οικειότητα	150,50	161,22	141,38	151,90	1,780	0,619
Αξιοπ. Συμμαχία	117,00	142,76	156,45	153,15	2,172	0,537
Αυτοεπιβεβαίωση	140,69	140,98	149,17	156,19	1,489	0,685
Συναισθ.Ασφάλεια	138,13	152,62	147,07	152,97	0,933	0,933
Αίσθημα Μοναξιάς	211,44	148,70	151,58	148,50	4,033	0,258

Μορφωτικό επίπεδο μητέρας. Διεξάχθηκαν Kruskal Wallis έλεγχοι με post-hoc ελέγχους κατά Dunn με διόρθωση Bonferroni για τις πολλαπλές συγκρίσεις για να διερευνηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα των κλιμάκων και το μητρικό εκπαιδευτικό επίπεδο των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας και στις υπό εξέταση κλίμακες (Πίνακας 12).

Πίνακας 12.

Τακτικές Τιμές και τιμές Kruskal-Wallis των κλιμάκων του ερωτηματολογίου ως προς το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας

	Μορφωτικό επίπεδο μητέρας				$F_{(B.E.=3,302)}$	p	Bonferr
	Δημοτικό (N=4)	Γυμνάσιο (N=48)	Λύκειο (N=83)	Ανώτερη Σχολή/ Πανεπιστήμιο (N=167)			
	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης			
Ποιότητα Φιλίας (FQS)							
Εγγύτητα	242,50	136,07	157,64	150,70	6,365	0,095	
Βοήθεια	193,25	138,36	164,33	147,90	4,174	0,243	
Αποδοχή	186,50	126,19	154,60	156,40	5,440	0,142	
Ασφάλεια	201,38	114,14	158,29	149,05	2,294	0,514	

Χαρακτηριστικά						
φιλίας (MFQ)						
Συντροφικότητα	166,50	144,22	145,08	156,42	1,436	0,697
Βοήθεια	204,38	138,64	151,92	153,72	2,624	0,453
Οικειότητα	188,13	149,68	147,52	153,13	0,959	0,8111
Αξιοπ. Συμμαχία	171,50	138,38	145,25	157,90	2,646	0,449
Αυτοεπιβεβαίωση	181,75	141,09	148,62	155,20	1,554	0,670
Συναισθ. Ασφάλεια	147,88	158,43	146,38	152,14	0,605	0,895
Αίσθημα Μοναξιάς	162,63	174,76	143,40	148,57	4,374	0,224

Χρόνος ανεργίας πατέρα. Διεξήχθησαν Kruskal Wallis έλεγχοι με post-hoc ελέγχους κατά Dunn με διόρθωση Bonferroni για τις πολλαπλές συγκρίσεις για να διερευνηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα των κλιμάκων και το χρονικό διάστημα ανεργίας των πατέρων των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο χρόνο ανεργίας του πατέρα και στις υπό εξέταση κλίμακες (Πίνακας 13).

Πίνακας 13.

Τακτικές Τιμές και τιμές Kruskal Wallis των κλιμάκων του ερωτηματολογίου ως προς το χρονικό διάστημα ανεργίας πατέρα

	Χρονικό διάστημα ανεργίας πατέρα				$F_{(B.E.=3,46)}$	ρ	<i>Bonferr</i>
	0-6 μήνες (N=26)	7 μήνες-1 έτος (N=3)	1 χρόνο-2 χρόνια (N=16)	2 χρόνια και άνω (N=16)			
	<i>Μέσος</i> <i>κατάταξης</i>	<i>Μέσος</i> <i>κατάταξης</i>	<i>Μέσος</i> <i>κατάταξης</i>	<i>Μέσος</i> <i>κατάταξης</i>			
Ποιότητα Φιλίας (FQS)							
Εγγύτητα	23,56	24,00	2,50	24,63	2,601	0,457	
Βοήθεια	23,46	30,33	15,00	22,81	1,284	0,733	
Αποδοχή	22,27	26,33	22,00	25,06	0,609	0,894	
Ασφάλεια	21,15	28,17	20,50	26,63	2,091	0,554	
Χαρακτηριστικά φιλίας (MFQ)							

Συντροφικότητα	24,83	28,17	20,50	26,63	2,349	0,503
Βοήθεια	24,77	16,67	26,00	22,56	1,127	0,771
Οικειότητα	22,94	17,83	21,50	25,56	0,999	0,801
Αξιοπ. Συμμαχία	24,63	20,33	13,00	22,91	1,009	0,799
Αυτοεπιβεβαίωση	23,85	12,67	19,50	25,22	2,333	0,506
Συναισθ. Ασφάλεια	25,92	14,33	14,50	21,84	2,953	0,399
Αίσθημα Μοναξιάς	22,71	24,67	2,00	25,91	3,195	0,363

Χρόνος ανεργίας μητέρας. Διεξάχθηκαν Kruskal Wallis έλεγχοι με post-hoc ελέγχους κατά Dunn με διόρθωση Bonferroni για τις πολλαπλές συγκρίσεις για να διερευνηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα των κλιμάκων και το χρονικό διάστημα ανεργίας των μητέρων των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο χρόνο ανεργίας της μητέρας και στις υπό εξέταση κλίμακες (Πίνακας 14).

Πίνακας 14.

Τακτικές Τιμές και τιμές Kruskal Wallis των κλιμάκων του ερωτηματολογίου ως προς το χρονικό διάστημα ανεργίας της μητέρας

	Χρονικό διάστημα ανεργίας μητέρας				$F_{(B.E.=3,67)}$	p	Bonferr
	0-6 μήνες (N=26)	7 μήνες-1 έτος (N=3)	1 χρόνο-2 χρόνια (N=16)	2 χρόνια και άνω (N=16)			
	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης			
Ποιότητα Φιλίας (FQS)							
Εγγύτητα	33,84	28,20	39,38	34,31	0,770	0,857	
Βοήθεια	33,55	36,50	33,50	33,99	0,100	0,992	
Αποδοχή	31,68	21,40	33,75	37,19	3,500	0,321	
Ασφάλεια	30,34	37,70	26,75	36,53	2,144	0,543	
Χαρακτηριστικά φιλίας							

(MFQ)						
Συντροφικότητα	35,18	32,10	24,25	34,63	1,174	0,759
Βοήθεια	34,52	40,60	26,75	33,57	1,164	0,762
Οικειότητα	33,45	33,00	27,88	35,15	0,556	0,906
Αξιοπ. Συμμαχία	35,02	27,40	35,25	43,15	0,660	0,883
Αυτοεπιβεβαίωση	31,25	32,80	26,13	36,72	1,817	0,611
Συναισθ. Ασφάλεια	36,34	35,90	30,63	32,68	0,652	0,884
Αίσθημα Μοναξιάς	33,89	33,50	24,75	35,17	1,035	0,793

Ύπαρξη αδερφής/αδερφού. Διεξάχθηκαν μη παραμετρικοί έλεγχοι Mann-Whitney για να διερευνηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα των κλιμάκων και τη τάξη των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην ύπαρξη ή όχι αδερφού/αδερφής και στις υπό εξέταση κλίμακες (Πίνακας 15).

Πίνακας 15.

Τακτικές Τιμές και τιμές Mann-Whitney U των Κλιμάκων των Ερωτηματολογίων για τη φιλία και τη Μοναξιά ως προς την ύπαρξη αδερφού/αδερφής

Παράγοντες	Όχι	Ναι	U	ρ
	(N=45)	(N=266)		
	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης		
Ποιότητα Φιλίας (FQS)				
Εγγύτητα	172,44	153,22	5245,00	0,181
Βοήθεια	145,34	157,80	5505,50	0,384
Αποδοχή	135,48	159,47	5061,50	0,094
Ασφάλεια	138,44	158,97	5195,00	0,155
Χαρακτηριστικά φιλίας (MFQ)				
Συντροφικότητα	165,50	154,39	5557,50	0,443
Βοήθεια	148,97	157,19	5668,50	0,570
Οικειότητα	151,78	156,71	5795,00	0,733

Αξιοπ. Συμμαχία	164,72	154,52	5592,50	0,479
Αυτοεπιβεβαίωση	145,19	157,83	5498,50	0,383
Συναισθ. Ασφάλεια	148,17	157,33	5632,50	0,527
Αίσθημα Μοναξιάς	142,20	158,33	5364,00	0,266

Σημείωση. * $p \leq 0,05$. ** $p \leq 0,01$. *** $p \leq 0,001$.

Οικογενειακή κατάσταση. Διεξάχθηκαν Kruskal Wallis έλεγχοι με post-hoc ελέγχους κατά Dunn με διόρθωση Bonferroni για τις πολλαπλές συγκρίσεις για να διερευνηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα των κλιμάκων και την οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην οικογενειακή κατάσταση και στα επίπεδα των υπό εξέταση κλιμάκων (Πίνακας 16).

Πίνακας 16.

Τακτικές Τιμές και τιμές Kruskal Wallis των κλιμάκων του ερωτηματολογίου ως προς την οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων

	Οικογενειακή κατάσταση				$F_{(B.E.=3,306)}$	p	Bonferr
	Παντρεμένοι (N=227)	Χωρισμένοι- Διαζευγμένοι (N=63)	Δεύτερος γάμος (N=7)	Θάνατος γονέα (N=9)			
	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης	Μέσος κατάταξης			
Ποιότητα Φιλίας (FQS)							
Εγγύτητα	154,14	146,30	153,29	188,00	1,826	0,609	
Βοήθεια	157,37	135,17	185,57	159,17	4,197	0,241	
Αποδοχή	156,67	137,30	171,71	172,72	3,204	0,361	
Ασφάλεια	154,78	154,37	125,00	137,28	1,089	0,780	

Χαρακτηριστικά φίλιας
(MFQ)

Συντροφικότητα	154,52	147,48	157,00	167,33	0,555	0,907
Βοήθεια	155,88	146,76	122,21	164,94	1,559	0,669
Οικειότητα	152,19	158,28	156,07	151,06	0,247	0,970
Αξιοπ. Συμμαχία	150,80	155,71	168,79	194,39	2,409	0,492
Αυτοεπιβεβαίωση	150,78	164,84	148,93	146,33	1,330	0,722
Συναισθ. Ασφάλεια	151,81	163,60	144,43	132,44	1,491	0,684
Αίσθημα Μοναξιάς	151,19	164,09	175,57	120,44	2,749	0,432

Γενικός Βαθμός 2017. Διεξάχθηκαν Kruskal Wallis έλεγχοι με post-hoc ελέγχους κατά Dunn με διόρθωση Bonferroni για τις πολλαπλές συγκρίσεις για να διερευνηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα των κλιμάκων και το γενικό βαθμό των συμμετεχόντων για το προηγούμενο έτος. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη γενική βαθμολογία των συμμετεχόντων για το προηγούμενο έτος και στις υπό εξέταση κλίμακες (Πίνακας 17).

Πίνακας 17.

Τακτικές Τιμές και τιμές Kruskal Wallis των κλιμάκων του ερωτηματολογίου ως προς τη γενική βαθμολογία των συμμετεχόντων για το προηγούμενο έτος

	Γενικός βαθμός 2017				$F_{(B.E.=3,236)}$	p	Bonferr
	9-11 (N=4)	12-14 (N=44)	15-17 (N=115)	28-20 (N=73)			
	<i>Μέσος κατάταξης</i>	<i>Μέσος κατάταξης</i>	<i>Μέσος κατάταξης</i>	<i>Μέσος κατάταξης</i>			
Ποιότητα Φιλίας (FQS)							
Εγγύτητα	141,26	107,22	114,65	130,12	4,188	0,242	
Βοήθεια	166,62	105,35	117,90	124,74	4,344	0,227	
Αποδοχή	154,50	117,97	111,94	127,18	3,437	0,329	
Ασφάλεια	157,38	95,76	121,45	125,43	7,187	0,066	

Χαρακτηριστικά φίλιας						
(MFQ)						
Συντροφικότητα	133,13	98,92	120,11	126,97	5,007	0,171
Βοήθεια	152,63	105,06	118,73	124,37	3,254	0,354
Οικειότητα	147,75	110,51	122,75	115,01	1,983	0,576
Αξιοπ. Συμμαχία	126,63	110,48	114,68	128,90	2,758	0,430
Αυτοεπιβεβαίωση	143,75	112,57	114,66	126,74	2,311	0,510
Συναισθ. Ασφάλεια	155,75	113,74	119,31	118,05	1,428	0,699
Αίσθημα Μοναξιάς	151,63	128,14	117,46	112,52	2,406	0,493

Βαθμός Χειμερινού τετραμήνου 2018. Διεξήχθησαν Kruskal Wallis έλεγχοι με post-hoc ελέγχους κατά Dunn με διόρθωση Bonferroni για τις πολλαπλές συγκρίσεις για να διερευνηθούν οι διαφορές στα επίπεδα των κλιμάκων και το βαθμό των συμμετεχόντων στο χειμερινό τετράμηνο του 2018. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη βαθμολογία των συμμετεχόντων στο χειμερινό τετράμηνο και στις υπό εξέταση κλίμακες (Πίνακας 18).

Πίνακας 18.

Τακτικές Τιμές Διακύμανσης των κλιμάκων του ερωτηματολογίου ως προς τη γενική βαθμολογία των συμμετεχόντων στο χειμερινό τετράμηνο

	Βαθμός Χειμερινού Τετραμήνου			$F_{(B.E.=2,228)}$	p	<i>Bonferr</i>
	9-14(N=24)	12-14 (N=103)	15-17 (N=101)			
	<i>Μέσος κατάταξης</i>	<i>Μέσος κατάταξης</i>	<i>Μέσος κατάταξης</i>			
Ποιότητα Φιλίας (FQS)						
Εγγύτητα	105,65	114,89	116,21	0,511	0,774	
Βοήθεια	125,46	107,68	118,85	2,256	0,324	
Αποδοχή	124,02	107,21	119,67	2,444	0,295	
Ασφάλεια	98,83	116,22	116,47	1,524	0,467	

Χαρακτηριστικά φιλίας (MFQ)

Συντροφικότητα	91,23	118,44	116,01	3,419	0,181
Βοήθεια	108,27	116,22	114,22	0,287	0,866
Οικειότητα	118,33	117,28	110,75	0,593	0,743
Αξιοπ. Συμμαχία	108,25	109,06	121,53	2,086	0,352
Αυτοεπιβεβαίωση	105,65	115,64	115,45	0,485	0,785
Συναισθ. Ασφάλεια	112,73	118,10	11,25	0,570	0,752
Αίσθημα Μοναξιάς	113,15	113,50	115,85	0,076	0,963

Σημείωση. Οι κατηγορίες 9-11 και 12-14 ενοποιήθηκαν διότι στη πρώτη υπήρχε μόνο ένας συμμετέχοντας

Δείκτες συσχέτισης ανάμεσα στη μοναξιά και στους παράγοντες των κλιμάκων για τα χαρακτηριστικά και τη ποιότητα της φιλίας

Παράγοντες κλίμακας «Χαρακτηριστικά της Φιλίας (MFQS)». Οι παράγοντες της κλίμακας MFQS και η μοναξιά βρέθηκαν να έχουν μετρίου βαθμού αρνητικές συσχετίσεις. Συμπεραίνοντας, ότι όσο αυξάνονται τα επίπεδα της μοναξιάς μειώνονται τα επίπεδα συντροφικότητας [$\rho(317) = -0,28, p \leq 0,001$], βοήθειας ($\rho(317) = -0,32, p \leq 0,001$), οικειότητας ($\rho(317) = -0,36, p \leq 0,001$), αξιόπιστης συμμαχίας ($\rho(317) = -0,27, p \leq 0,001$), αυτοεπιβεβαίωσης ($\rho(317) = -0,32, p \leq 0,001$) και συναισθηματικής ασφάλειας ($\rho(317) = -0,31, p \leq 0,001$) αλλά και αντίστροφα όσο αυξάνονται τα επίπεδα κάθε υποκλίμακας τόσο μειώνεται το αίσθημα της μοναξιάς των συμμετεχόντων.

Παράγοντες κλίμακας «Ποιότητα της Φιλίας (FQS)». Οι δείκτες συσχέτισης ανάμεσα στους παράγοντες της κλίμακας και την ηλικία ήταν όλοι αρνητικοί (κυμαίνονταν από -0,16 έως -0,32). Ειδικότερα, όσο αυξάνονται τα επίπεδα της μοναξιάς μειώνονται τα επίπεδα ασφάλειας ($\rho(317) = -0,21, p \leq 0,001$), εγγύτητας ($\rho(317) = -0,28, p \leq 0,001$), αποδοχής ($\rho(317) = -0,32, p \leq 0,001$) και βοήθειας ($\rho(317) = -0,16, p \leq 0,001$) αλλά και αντίστροφα όσο αυξάνονται τα επίπεδα κάθε υποκλίμακας τόσο μειώνεται το αίσθημα της μοναξιάς των συμμετεχόντων.

Μοντέλο πολλαπλής ιεραρχικής παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τα επίπεδα της κλίμακας μοναξιάς

Τέλος, ένα μοντέλο ιεραρχικής πολλαπλής παλινδρόμησης εφαρμόστηκε με εξαρτημένη μεταβλητή το σκορ της κλίμακας της μοναξιάς και 2 ομάδες ανεξάρτητων μεταβλητών: 1) τους παράγοντες της κλίμακας MFQ 3) τους

παράγοντες της κλίμακας FQS. Οι μεταβλητές αυτές επιλέχθηκαν διότι ήταν οι μόνες που βρέθηκαν να σχετίζονται με στατιστικά σημαντικό τρόπο με το σκορ της κλίμακας μοναξιάς σε μονοπαραγοντικό επίπεδο. Δίνεται ο προσδιοριστικός συντελεστής R^2 , ο οποίος εκφράζει το ποσοστό της ολικής μεταβλητότητας της εξαρτημένης μεταβλητής που εξηγείται από τη συνδυασμένη επίδραση όλων των ανεξάρτητων μεταβλητών σε κάθε βήμα και οι τυποποιημένοι βήτα συντελεστές, οι οποίοι δείχνουν ποιοι παράγοντες έχουν μεγαλύτερη επίδραση επί της εξαρτημένης μεταβλητής.

Το ιεραρχικό μοντέλο πολλαπλής γραμμικής παλινδρόμησης παρουσιάζεται στον Πίνακα 19 και υποδεικνύει ότι στο Μοντέλο 1 οι παράγοντες της κλίμακας MFQ έχουν στατιστικά σημαντική επίδραση, $F(6,316) = 19,650$, $p \leq 0,001$) και εξηγεί 15.7% της διακύμανσης του συνολικού σκορ της μοναξιάς. Όταν εισάγονται στο Μοντέλο οι παράγοντες της κλίμακας FQS, εξηγείται επιπλέον, ένα ποσοστό 3,6% της διακύμανσης της εξαρτημένης μεταβλητής. Παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ανάμεσα στο Μοντέλο 1 και 2 (το R^2 αυξήθηκε από 0,157 σε 0,193, $\Delta F(4,306) = 3,415$, $p = 0,009$). Όταν όλες οι μεταβλητές έχουν εισαχθεί στο μοντέλο, ο μόνος στατιστικά σημαντικός ανεξάρτητος προγνωστικός παράγοντας του συνολικού σκορ της μοναξιάς βρέθηκε να είναι το σκορ του παράγοντα της αποδοχής, με μία μονάδα αύξηση του σκορ στον εν λόγω παράγοντα να οδηγεί σε μείωση στο σκορ της μοναξιάς κατά 0,19 ($\beta = -0,19$, $p = 0,005$).

Πίνακας 19.

Μοντέλο ιεραρχικής πολλαπλής παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τα επίπεδα της Μοναξιάς

	Μοντέλο 1		Μοντέλο 2			
	<i>B</i>	<i>T.Σ.</i>	<i>B</i>	β	<i>T.Σ.</i>	<i>B</i>
Συντροφικότητα	-0,02	0,04	-0,05	0,004	0,04	0,01
Βοήθεια	-0,05	0,03	-0,12	-0,06	0,03	-0,14
Οικειότητα	-0,07	0,04	-0,15	-0,06	0,04	0,13
Αξιοπ. Συμμαχία	-0,01	0,03	-0,03	0,01	0,03	0,03
Αυτοεπιβεβαίωση	-0,02	0,03	-0,05	-0,003	0,03	-0,01
Συναισθ. Ασφάλεια	-0,02	0,03	-0,05	-0,02	0,03	-,06
Ασφάλεια				0,05	0,07	0,04
Εγγύτητα				-0,13	0,08	-0,11
Αποδοχή				-0,19	0,07	-0,19*
Βοήθεια				0,02	0,04	0,03
R^2	,157		,193			
ΔR^2			.036			
<i>F</i>	9,650**		7,336**			
ΔF			3,415*			

** $p \leq 0,001$, * $p \leq 0,05$

Συζήτηση

Σε αυτό το κεφάλαιο θα συζητηθούν τα αποτελέσματα της έρευνας, σκοπός της οποίας ήταν να διερευνήσει τις αντιλήψεις των εφήβων σχετικά με τα χαρακτηριστικά και την ποιότητα της φιλίας αλλά και τη διάσταση της μοναξιάς καθώς και τη πιθανή συσχέτιση μεταξύ των δύο εννοιών. Παράλληλα, εξετάστηκε η ύπαρξη πιθανών διαφορών προς βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά όπως το φύλο, η ηλικία, η σχολική επίδοση, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων και η οικογενειακή κατάσταση ως προς τα επίπεδα εμφάνισης των χαρακτηριστικών της φιλίας και της μοναξιάς.

Σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα οι φιλίες των εφήβων χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό εγγύτητας και αξιόπιστης συμμαχίας, ενώ αντίστοιχα χαμηλότερες βαθμολογίες εμφανίζονται στους παράγοντες «βοήθεια» και «οικειότητα». Οι έφηβοι τείνουν να δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην εμπιστοσύνη προς τους άλλους μέσω των στενών διαπροσωπικών σχέσεων τους και να συμμαχούν με τους φίλους τους. Φαίνεται λοιπόν ότι οι έφηβοι προσδίδουν ιδιαίτερη σημασία στις διαστάσεις της εγγύτητας, η οποία αναφέρεται στο βαθμό προσκόλλησης του συναισθηματικού δεσμού του ατόμου με τους φίλους του και της αξιόπιστης συμμαχίας, η οποία εσωκλείει τη διαθεσιμότητα και την αφοσίωση των φίλων.

Η διάσταση της βοήθειας αναφέρεται στην αμοιβαία παροχή βοήθειας μεταξύ των φίλων, όταν την χρειαστούν, ενισχύοντας το δεσμό της φιλίας αν και αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα των χαρακτηριστικών της φιλίας βρέθηκε να έχει χαμηλή βαθμολογία, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δε θεωρείται ότι η ψυχολογική και υλική υποστήριξη είναι απαραίτητα για τη διατήρηση της φιλίας. Παράλληλα, η οικειότητα μεταξύ των φίλων, η οποία παρέχει ένα αποδεκτό πλαίσιο στο οποίο οι προσωπικές σκέψεις και τα συναισθήματα μπορούν να εκφράζονται ανοιχτά βρέθηκε

να έχει χαμηλή βαθμολογία. Τα ευρήματα επαληθεύονται από προγενέστερες έρευνες (Berger, Cuadros & Cillence, 2019. Holder & Coleman, 2015. Poulin & Chan, 2010).

Ωστόσο, μια βασική παράμετρος που πρέπει να ληφθεί υπόψη στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων είναι πως μια φιλική σχέση δε βιώνεται με τον ίδιο τρόπο από κάθε μέλος της.

Σύμφωνα με την δεύτερη ερευνητική υπόθεση, αναμένεται ότι τα κορίτσια θα εμφανίσουν υψηλότερες προσδοκίες σε σχέση με τα αγόρια στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας. Τα κορίτσια στους παράγοντες «Ποιότητα Φιλίας» σημείωσαν υψηλότερα επίπεδα στις διαστάσεις της εγγύτητας, της βοήθειας και της ασφάλειας από ότι τα αγόρια, αντίστοιχα ήταν τα αποτελέσματα στους παράγοντες στην κλίμακα «Χαρακτηριστικά της Φιλίας» όπου τα κορίτσια είχαν υψηλότερα επίπεδα στους περισσότερους παράγοντες συγκριτικά με τα αγόρια. Ενδεικτικά, στους παράγοντες της συντροφικότητας, η οποία αναφέρεται σε κοινές εμπειρίες που προκαλούν απόλαυση και ενθουσιασμός μεταξύ των φίλων της βοήθειας, όπου περιλαμβάνεται η παροχή καθοδήγησης, συμβουλών και άλλων μορφών απτής βοήθειας μεταξύ των φίλων, της αξιόπιστης συμμαχίας, η οποία αναφέρεται στη καθημερινή διαθεσιμότητα και αφοσίωση των φίλων, της οικειότητας, όπου οι φίλοι παρέχουν ένα αποδεκτό πλαίσιο παραθέτοντας τις προσωπικές τους σκέψεις και συναισθήματα, της αυτό επιβεβαίωσης, η οποία αναφέρεται στην ενθάρρυνση και τις διαβεβαιώσεις που παρέχουν οι φίλοι μεταξύ τους και της συναισθηματικής ασφάλειας, η οποία εσωκλείει την άνεση και την εμπιστοσύνη που προσφέρει ένας φίλος σε καταστάσεις που ενέχουν κάποιο κίνδυνο. τα κορίτσια είχαν υψηλότερες βαθμολογίες συγκριτικά με τα αγόρια. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης συμφωνούν με τα διεθνή ευρήματα με βάση την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, καθώς τα κορίτσια φαίνεται να έχουν υψηλότερες προσδοκίες από τις φίλιες τους στα

προαναφερθέντα γνωρίσματα από ό,τι τα αγόρια. Οι σχέσεις των κοριτσιών φαίνεται να είναι πιο αποκλειστικές, σε μικρότερες ομάδες, συνήθως δυαδικές και χαρακτηρίζονται από συντροφικότητα, αυτοαποκάλυψη προσωπικών γεγονότων, ενθάρρυνση, οικειότητα, εμπιστοσύνη και ηθική υποστήριξη (Bagwell & Schmidt, 2011. Eggen & Kauchak, 2017. Rawlins, 2017).

Επιπλέον, αναμένεται τα κορίτσια να εμφανίσουν υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς σε σχέση με τα αγόρια. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα το φύλο βρέθηκε να σχετίζεται με οριακά στατιστικά σημαντικό τρόπο με τα επίπεδα της κλίμακας της μοναξιάς. Αυτό το εύρημα συμφωνεί με την υπάρχουσα βιβλιογραφία όπου τα κορίτσια εμφανίζουν λίγο υψηλότερα ποσοστά βίωσης και εκδήλωσης του συναισθήματος της μοναξιάς συγκριτικά με τα αγόρια (Baiocco, Verrastro, Fontanesi, Ferrara & Pistella, 2019. Ferguson, Duffy, Zimmer-Gembeck & Laursen, 2019). Τα κορίτσια μέσω του κοινωνικού τους περιγύρου ενθαρρύνονται να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στις ανθρώπινες σχέσεις και να εκφράζουν τις συναισθηματικές τους ανάγκες και εμπειρίες πιο ανοιχτά από ότι τα αγόρια (Dykstra & Gierveld, 2004. Rönkä, Rautio, Koiranen, Sunnari & Taanila, 2013).

Έπειτα, αναμένεται ότι η ηλικία έχει σχέση με τις αντιλήψεις των παιδιών όσον αφορά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και της μοναξιάς. Τα αποτελέσματα αναφέρουν ότι η ηλικία δεν συσχετίζεται με τις υποκλίμακες της φιλίας και της μοναξιάς. Η αιτιολόγηση των ευρημάτων βασίζεται στο γεγονός πως το δείγμα δεν παρέχει ικανοποιητική διακύμανση των ηλικιακών ομάδων που συμμετέχουν καθώς οι μαθητές φοιτούν στην Α' και Β' Λυκείου, αντίστοιχα με μέσο όρο ηλικίας να αγγίζει τα 16,63 έτη. Σε μελλοντικές έρευνες προτείνεται η διερεύνηση του δείγματος σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες ώστε να εξαχθούν

βάσιμα ευρήματα στα οποία θα αναμένεται διαφοροποίηση των αντιλήψεων των εφήβων για τις διαστάσεις της φιλίας και της μοναξιάς.

Σύμφωνα με την επόμενη υπόθεση αναμένεται ότι οι μαθητές των οποίων οι γονείς έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο θα εμφανίσουν υψηλότερα επίπεδα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και αντίστοιχα χαμηλότερα επίπεδα μοναξιάς. Στα αποτελέσματα της έρευνας σημειώθηκε ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα, βρέθηκε να σχετίζεται με στατιστικά σημαντικό τρόπο με το παράγοντα της βοήθειας της κλίμακας των «Χαρακτηριστικών της Φιλίας» (MFQ), με τα παιδιά τα οποία ο πατέρας τους είχε ολοκληρώσει τη βασική εκπαίδευση να έχουν υψηλότερη βαθμολογία στην εν λόγω κλίμακα συγκριτικά με τα παιδιά εκείνα που ο πατέρας τους είχε ολοκληρώσει το γυμνάσιο. Ειδικότερα, σύμφωνα με προηγούμενες μελέτες τα παιδιά των οποίων οι γονείς είχαν υψηλό μορφωτικό επίπεδο ανέφεραν λιγότερες συγκρούσεις στις στενές φιλικές τους σχέσεις και εμφάνιζαν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς (Dubow, Boxer & Huesmann, 2009. Ngaietal, 2013). Σε μελλοντικές έρευνες θα μπορούσε να ερευνηθεί ποια ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας ενισχύονται μέσω ενός υψηλού μορφωτικού επιπέδου των γονέων.

Ακόμη, αναμένεται ότι τα παιδιά που έχουν αδέρφια θα εμφανίσουν υψηλότερα επίπεδα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και αντίστοιχα χαμηλότερα επίπεδα μοναξιάς. Η υπόθεση δεν επιβεβαιώθηκε από τα ερευνητικά δεδομένα καθώς η ύπαρξη αδελφών δεν σχετίζεται σημαντικά με τις υποκλίμακες της φιλίας ή της κλίμακας της μοναξιάς. Αντίθετα, τα ευρήματα από προηγούμενες μελέτες σχετικά με παιδιά που δεν έχουν κανένα αδελφό αναφέρουν πως προκύπτουν δυσκολίες των παιδιών να αναπτύξουν δεσμούς φιλίας συγκριτικά με εκείνα που διαθέτουν τουλάχιστον ένα αδελφό. Έχει υποστηριχθεί, ότι τα αδέρφια ενισχύουν την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών ήδη από την προσχολική ηλικία.

Επιπλέον, τα παιδιά που δεν έχουν κανένα αδελφό επιδεικνύουν φτωχότερες κοινωνικές δεξιότητες στο νηπιαγωγείο από εκείνα που διαθέτουν τουλάχιστον ένα αδελφό (Downey & Condron, 2004. Rotkirch, Lyons, David-Barrett & Jokela, 2014).

Επίσης, αναμένεται ότι οι έφηβοι που προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες θα εμφανίσουν υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς εν αντιθέσει με εκείνους που διαμένουν και με τους δύο γονείς και αντίστοιχα χαμηλότερα επίπεδα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας. Στην παρούσα έρευνα η οικογενειακή κατάσταση γονέων δεν βρέθηκε να σχετίζεται με τις υποκλίμακες της Ποιότητας της Φιλίας. Η μη συσχέτιση θα μπορούσε να εξηγηθεί από τη μικρή συμμετοχή μαθητών των οποίων οι γονείς είναι διαζευγμένοι. Σύμφωνα με την βιβλιογραφική ανασκόπηση το οικογενειακό διαζύγιο επηρεάζει τους δεσμούς φιλίας στην πρώιμη και ύστερη εφηβεία. Τα παιδιά βιώνουν δυσάρεστα συναισθήματα λύπης, θυμού, μοναξιάς, αυξημένης ανησυχίας, χαμηλής αυτοεκτίμησης και έντονου φόβου απόρριψης, με αποτέλεσμα να μειώνονται οι προσδοκίες τους για την ύπαρξη φίλων για την ηθική υποστήριξη και βοήθεια που θα μπορούσαν να λάβουν από τους στενούς φίλους τους (Fagan & Churchill, 2012. Heifetz, Connolly, Pepler & Craig, 2010).

Επιπλέον, η ανεργία των γονέων δεν βρέθηκε να επηρεάζει τους δεσμούς φιλίας στην πρώιμη και ύστερη εφηβεία ή τη βίωση του συναισθήματος της μοναξιάς. Οι βιβλιογραφικές αναφορές για τη σύνδεση της ανεργίας με την ποιότητα της φιλίας ή την εμφάνιση της μοναξιάς είναι ελάχιστες, διότι αυτή η διάσταση δεν έχει μελετηθεί εκτενώς από τους ερευνητές (Rawlins, 2017).

Έπειτα, αναμένεται πως τα παιδιά με υψηλές σχολικές επιδόσεις θα σημειώσουν υψηλότερα επίπεδα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και αντίστοιχα χαμηλότερα επίπεδα μοναξιάς. Στα ευρήματα της έρευνας δεν βρέθηκε να

υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη γενική βαθμολογία των συμμετεχόντων για το προηγούμενο έτος και στις υπό εξέταση κλίμακες. Επιπλέον, δεν εντοπίστηκε κάποια στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη γενική βαθμολογία των συμμετεχόντων για το προηγούμενο έτος και στις υπό εξέταση κλίμακες.

Τα αποτελέσματα μπορεί να αιτιολογηθούν από το γεγονός πως οι βαθμολογίες των μαθητών τοποθετούνταν υψηλά στην βαθμολογία και πολλοί είναι οι μαθητές που δεν έχουν απαντήσει στο συγκεκριμένο ερώτημα. Σύμφωνα με προηγούμενες έρευνες αναμενόταν ότι τα παιδιά που εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα μοναξιάς θα είχαν αντίστοιχα χαμηλότερες βαθμολογίες καθώς η μοναξιά θεωρείται ένας παράγοντας κινδύνου για τη μείωση της ακαδημαϊκής επίδοσης. Έχει διαπιστωθεί ότι οι μαθητές που βίωναν υπερβολικά έντονα επίπεδα μοναξιάς είχαν παρόμοιες ακαδημαϊκές δυσκολίες όσον αφορά την ακαδημαϊκή πρόοδο τους. (Benner, 2011. Stoliker & Lafreniere, 2015. Zaffar, Mahmood, Saleem & Zakaria, 2015).

Αντίθετα, με την αναμενόμενη υπόθεση δεν βρέθηκε σημαντική συσχέτιση κατά την οποία ένας μαθητής με υψηλά επίπεδα φιλίας θα εμφανίσει αντίστοιχα και υψηλές βαθμολογίες. Σύμφωνα με την βιβλιογραφική ανασκόπηση ένας έφηβος θα προσπαθήσει να μιμηθεί την θετική ακαδημαϊκή εικόνα της ομάδα φίλων που ανήκει με το να αυξήσει την πρόοδο του. Αντιστρόφως, οι έφηβοι με φίλους που εμπλέκονται σε προβληματικές συμπεριφορές μπορεί ακολουθήσουν το αρνητικό πρότυπο και να αποτύχουν στα ακαδημαϊκά αποτελέσματα (Delgado, Ettekal, Simpkins & Schaefer, 2015).

Σχετικά με την επόμενη ερευνητική υπόθεση αναμένεται η ύπαρξη σχέσης ανάμεσα στις αντιλήψεις των παιδιών για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας και

των επιπέδων της μοναξιάς. Πιο συγκεκριμένα χαμηλά επίπεδα σε ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας να προβλέπουν υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς. Σύμφωνα με τα ευρήματα οι παράγοντες των κλιμάκων Ποιότητα της Φιλίας (FQS) και των χαρακτηριστικά της Φιλίας (MFQ) βρέθηκαν να έχουν αρνητική συσχέτιση με το συνολικό σκορ της κλίμακας της μοναξιάς. Συγκεκριμένα τα αυξημένα επίπεδα φιλίας βρέθηκαν να σχετίζονται με χαμηλά επίπεδα μοναξιάς και αντίστροφα. Ο μόνος παράγοντας που βρέθηκε να σχετίζεται με ανεξάρτητο τρόπο με την εξαρτημένη μεταβλητή ελέγχοντας για όλους τους άλλους παράγοντες ήταν ο παράγοντας της αποδοχής, απαντώντας και στο τελευταίο ερώτημα. Πιο αναλυτικά, ο μόνος στατιστικά σημαντικός ανεξάρτητος προγνωστικός παράγοντας του συνολικού σκορ της μοναξιάς βρέθηκε να είναι το σκορ του παράγοντα της αποδοχής, με αύξηση των επιπέδων της αποδοχής να οδηγεί σε μείωση στο σκορ της μοναξιάς.

Σύμφωνα με το τελευταίο εύρημα, ο παράγοντας της αποδοχής που νιώθουν τα παιδιά από τους φίλους τους μπορεί να μειώσει τα επίπεδα βίωσης της μοναξιάς. Επομένως, ενισχύοντας το συναίσθημα της αποδοχής, το παιδί μπορεί να ανταπεξέλθει καλύτερα σε μια μοναχική αντίξοη συνθήκη συγκριτικά με ένα παιδί που βιώνει την απόρριψη και την δυσπιστία από τους συνομηλίκους του. Το ερώτημα επιβεβαιώθηκε από τα υπάρχοντα ερευνητικά δεδομένα, σύμφωνα με τα οποία, η αποδοχή λειτουργεί ως στρατηγική αντιμετώπισης και μηχανισμός άμυνας της βίωσης του συναισθήματος της μοναξιάς (Alkan, 2014. Vanhalst, Luyckx, Scholte, Engels & Goossens, 2013. Witvliet, Brendgen, Lier, Koot & Vitaro, 2010).

Συνοψίζοντας, τα αποτελέσματα της έρευνας παρείχαν σημαντικά ευρήματα για τις αντιλήψεις που υιοθετούν οι έφηβοι μαθητές για τη βίωση της φιλίας και τη μοναξιάς. Συγκεκριμένα, έδειξαν ότι το σύνολο των μαθητών που συμμετείχε στην έρευνα ιεράρχησε υψηλότερα στις φιλικές του σχέσεις τις διαστάσεις της εγγύτητας,

διατηρώντας τη σπουδαιότητα ενός συναισθηματικού δεσμού και της αξιόπιστης συμμαχίας, επιθυμώντας την αφοσίωση των φίλων τους, ενώ χαμηλότερα τις διαστάσεις της οικειότητας, η οποία εσωκλείει τις ανάγκες του άλλου, παρέχοντας ένα αποδεκτό πλαίσιο στο οποίο οι προσωπικές σκέψεις και τα συναισθήματα μπορούν να εκφράζονται ανοιχτά και της βοήθειας, η οποία αναφέρεται στην αμοιβαία παροχή βοήθειας μεταξύ των φίλων, όταν την χρειαστούν, ενισχύοντας το δεσμό της φιλίας.

Επιπλέον, το φύλο βρέθηκε να σχετίζεται με όλες σχεδόν τις διαστάσεις της φιλίας και με τα αναφερόμενα επίπεδα μοναξιάς, με τα κορίτσια να έχουν υψηλότερα επίπεδα σε όλες τις διαστάσεις της φιλίας αλλά και οριακά υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς, σε σύγκριση με τα αγόρια. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα σχετίστηκε με τη παρεχόμενη από τα παιδιά βοήθεια στις φιλικές τους σχέσεις, ενισχύοντας την υπόθεση πως οι γονείς κατέχουν ένα καίριο ρόλο στη θετική κοινωνικοποίηση των παιδιών σε συνεργασία με το σχολείο. Σημαντικό εύρημα αποτελεί ότι αντίθετα με τις υποθέσεις κανένα άλλο κοινωνικό-δημογραφικό χαρακτηριστικό δε βρέθηκε να σχετίζεται με τις διαστάσεις της φιλίας και τα επίπεδα της μοναξιάς. Από την ανάλυση παλινδρόμησης βρέθηκε ότι η αποδοχή, η οποία αντικατοπτρίζει το βαθμό της συναισθηματικής ή κοινωνικής προσαρμογής από τους φίλους, είναι η μόνη διάσταση της φιλικής σχέσης η οποία επηρεάζει με ανεξάρτητο τρόπο τα επίπεδα της μοναξιάς των παιδιών. Συμπεραίνεται, ότι είναι απαραίτητη η εφαρμογή προγραμμάτων ενημέρωσης και παρέμβασης στο σχολικό πλαίσιο που αποσκοπούν στην προώθηση της αποδοχής, της ενσυναίσθησης, το διάλογο, τη συνύπαρξη, την αλληλεγγύη και το σεβασμό στη μοναδικότητα του καθενός μέσω προγραμμάτων κοινωνικής και συναισθηματικής αγωγής.

Περιορισμοί και Προτάσεις

Τα ευρήματα της έρευνας παρείχαν σημαντικά δεδομένα για τις αντιλήψεις των εφήβων σε σχέση με τη φιλία αλλά και τη σχέση της φιλίας με την αίσθηση της μοναξιάς. Ωστόσο παρά τη σημασία των ευρημάτων η έρευνα αυτή έχει ορισμένους περιορισμούς όπως το ηλικιακό εύρος, καθώς οι μαθητές προέρχονταν αποκλειστικά από την Α' και Β' Λυκείου αντίστοιχα. Ως εκ τούτου, δεν ήταν δυνατό να εξαχθούν αποτελέσματα για τη διαφοροποίηση των αντιλήψεων των εφήβων στις τάξεις του Λυκείου και του Γυμνασίου. Έπειτα, άλλος διπλός περιορισμός αφορά την επιλογή αποκλειστικά δημόσιων σχολείων εντός του λεκανοπέδιου Αττικής. Ο περιορισμός των ιδιωτικών σχολείων όπως και της γεωγραφικής θέσης συντέλεσε στη μείωση ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος καθώς δε δόθηκε η πιθανότητα σε κάθε μαθητή εξίσου να συμμετέχει στην έρευνα.

Από την παρούσα ερευνητική εργασία εκτός από τους περιορισμούς προέκυψαν και κατευθυντήριες προτάσεις για μελλοντικές έρευνες. Θα ήταν ενδιαφέρον να μελετηθούν οι αντιλήψεις για τις φιλικές σχέσεις σε διαφορετικές τάξεις με το δείγμα των μαθητών να προέρχεται από διαφορετικές εκπαιδευτικές βαθμίδες (Δημοτικό, Γυμνάσιο, Λύκειο), ώστε να διερευνηθεί το δείγμα της έρευνας. Σε μελλοντικές έρευνες θα ήταν χρήσιμο να συμπεριληφθούν σχολεία εκτός Αττικής, όπως σχολεία της επαρχίας και νήσων που θα προσφέρουν ένα μεγαλύτερο αντιπροσωπευτικό δείγμα.

Επιπλέον, ιδιαίτερα χρήσιμο για την κατανόηση των ευρημάτων θα ήταν η συμμετοχή των γονέων μέσω ερωτηματολογίων στη διαδικασία της έρευνας, όπου πέρα από τις δημογραφικές απαντήσεις θα παρέχουν και πληροφορίες για την ψυχική υγεία των παιδιών τους. Η σύγκριση των απαντήσεων μεταξύ των μαθητών, των γονέων τους και των εκπαιδευτικών αποτελούν μια νέα διάσταση στην κατανόηση του δεσμού της φιλίας και του συναισθήματος της μοναξιάς.

Επιπρόσθετα, η διερεύνηση της δημοτικότητας των μαθητών θα μπορούσε να αποτελέσει έναν παράγοντα συσχέτισης ανάμεσα στις σχέσεις των παιδιών με τους συνομήλικους τους και της ψυχολογικής τους προσαρμογής, προερχόμενη από έρευνες που εξετάζουν κατά πόσο τα δημοφιλή παιδιά συνάπτουν και διατηρούν πιο εύκολα φιλικούς δεσμούς και κατά πόσο αισθάνονται μοναξιά.

Τέλος, η παρούσα έρευνα θα μπορούσε να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για τους εκπαιδευτικούς στο χώρο της τάξης, καθώς το σχολείο θα μπορούσε να οργανώσει «Ημέρα Ενημέρωσης» για τα αποτελέσματα της έρευνας. Μέσω της ανατροφοδότηση που θα λάβουν οι εκπαιδευτικοί αναφορικά με τις φιλικές σχέσεις των μαθητών και της βίωσης του συναισθήματος της μοναξιάς θα έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν στη βελτίωση του θετικού κλίματος της τάξης, της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών και της ποιότητας της σχολικής ζωής.

Σύμφωνα με την Cairns (2011) μέσω της δυναμικής διαδικασίας της ψυχικής ανθεκτικότητας τα παιδιά προσαρμόζονται σε δύσκολες συνθήκες, θεωρώντας την αποτυχία σαν μια μορφή χρήσιμης ανατροφοδότησης. Ο διευθυντής και το εκπαιδευτικό προσωπικό θα έχουν την ευκαιρία να συζητήσουν για τις επερχόμενες αλλαγές, οι οποίες θα ενισχύσουν το θετικό κλίμα στις σχολικές αίθουσες, την θετική στάση, την αισιοδοξία, και την ικανότητα των μαθητών να χειρίζονται τα συναισθήματα τους.

Βιβλιογραφία

- Ainsworth, M. D. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44(4), 709-716. doi:0003-066X/89
- Alkan, N. (2014). Humor, loneliness and acceptance: Predictors of university drop-out intentions. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 152, 1079-1086. doi:10.1016/j.sbspro.2014.09.278
- Αναγνωστάκη, Λ. (2008). Οι σχέσεις φιλίας των παιδιών με τους συνομηλίκους και η σημασία τους για τη φυσιολογική συναισθηματική ανάπτυξή τους. *Δελτίο Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών*, 55, 32-36. http://www.iatrikionline.gr/Deltio_55a_2008/02.pdf
- Asher, S. R., & Paquette, J. A. (2003). Loneliness and peer relations in childhood. *Current Directions in Psychological Science*, 12(3), 75-78. doi:10.1111/1467-8721.01233
- Bagwell, C. L., & Bukowski, W. M. (2018). Friendship in childhood and adolescence: Features, effects, and processes. In W. M. Bukowski, B. Laursen, & K. H. Rubin (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (p. 371-390). The Guilford Press.
- Bagwell, C. L., & Schmidt, M. E. (2011). The friendship quality of overtly and relationally victimized children. *Merrill-Palmer Quarterly*, 57(2), 158-185.
- Baiocco, R., Verrastro, V., Fontanesi, L., Ferrara, M. P., & Pistella, J. (2019). The contributions of self-esteem, loneliness, and friendship to children's happiness: The roles of gender and age. *Child Indicators Research*, 12(4), 1413-1433.

- Beckes, L., & Coan, J. A. (2011). Social Baseline Theory: The role of social proximity in emotion and economy of action. *Social and Personality Psychology Compass*, 5, 976-988. doi:10.1111/j.1751-9004.2011.00400.x
- Benner, A. D. (2011). Latino Adolescents' Loneliness, Academic Performance, and the Buffering Nature of Friendships. *Journal Of Youth And Adolescence*, 40(5), 556-567. doi: 10.1007/s10964-010-9561-2
- Berger, C., Cuadros, O., & Cillessen, A. (2019). Children's friendships and social development. In D. Whitebread, V. Grau & K. Kumpulainen (Eds.), *The SAGE handbook of developmental psychology and early childhood education*, (pp. 151-168). City Road, London: SAGE Publications.
- Bobbitt-Zeher, D., & Downey, D. B. (2013). Number of siblings and friendship nominations among adolescents. *Journal of Family Issues*, 34(9), 1175-1193. doi:10.1177/0192513X12470370
- Bodrova, E., & Leong, D. J. (2010). Revisiting Vygotskian perspectives on play and pedagogy. In S. Rogers (Eds.), *Rethinking Play and Pedagogy in Early Childhood Education*, (pp. 68-80). Routledge. NJ: Pearson Education/Merrill.
- Bokhorst, C. L., Sumter, S. R., & Westenberg, P. M. (2010). Social support from parents, friends, classmates, and teachers in children and adolescents aged 9 to 18 years: Who is perceived as most supportive ?. *Social Development*, 19(2), 417-426. doi:10.1111/j.1467-9507.2009.00540.x.
- Βουλγαρίδου, Ι. (2015). *Επιθετικότητα σχέσεων, φιλίες και ατομικές διαφορές σε προέφηβους μαθητές*. Διπλωματική Εργασία. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Ελλάδα. Ανακτήθηκε από <http://repo.lib.duth.gr/jspui/bitstream123456789/1080/1>

- Bowker, J. C. (2011). Examining two types of best friendship dissolution during early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, *31*(5), 656-670.
doi:10.1177/0272431610373103
- Bowlby, J. (1980). *Loss, attachment and depression* (2nd ed.). New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Seperation, Anxiety and Anger*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment*. New York: Basic Books.
- Brent, L. J., Chang, S. W., Gariépy, J. F., & Platt, M. L. (2014). The neuroethology of friendship. *Annals of the New York Academy of Sciences*, *1316*(1), 1-17.
- Bukowski, W. M., Motzio, C., & Meyer, F. (2009). Friendship as process, function, and outcome. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski, & L. Brett (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp. 217-231). New York, NY: Guilford Press. doi: 10.1111/nyas.12315
- Bukowski, W. M., & Sippola, L. K. (2005). Friendship and development: Putting the most human relationship in its place. In L. A. Jensen & R. W. Larson (Eds.), *New Directions for Child and Adolescent Development: No. 109*. New horizons in developmental theory and research (pp. 91-98). San Francisco, CA: Jossey-Bass. doi:10.1002/cd.141
- Cacioppo, J. T., & Cacioppo, S. (2018). The growing problem of loneliness. *The Lancet*, *391*, 426. doi:10.1016/S0140-6736(18)30142-9
- Cacioppo, S., Grippo, A., London, S., Goossens, L., & Cacioppo, J. T. (2015). Loneliness: Clinical import and putative interventions. *Perspectives on Psychological Science*, *10*, 238-249

- Cacioppo, J. & Hawkley, L. (2009). Perceived social isolation and cognition. *Trends in Cognitive Sciences, 13*, 447-454. doi:10.1016/j.tics.2009.06.005.
- Cacioppo, J. T., & Patrick, W. (2009). *Loneliness: Human Nature and the Need for Social Connection*. New York: WW Norton & Company.
- Chow, C. M., Ruhl, H., & Buhrmester, D. (2016). Reciprocal associations between friendship attachment and relational experiences in adolescence. *Journal of Social and Personal Relationships, 33*(1), 122-146. doi:10.1177/0265407514562987
- Clyde, D. (2018). The genetics of loneliness. *Nature Reviews Genetics, 19*(9), 532-533. doi:10.1038/s41576-018-0036-8
- Coleman, J. C. (2011). *The nature of adolescence*. Routledge.
- Cui, M., Conger, R. D., Bryant, C. M., & Elder Jr, G. H. (2002). Parental behavior and the quality of adolescent friendships: A social-contextual perspective. *Journal of Marriage and Family, 64*(3), 676-689. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00676.x
- Damon, W. (1983). *Social and Personality Development: Infancy Through Adolescence*. New York: W. W. Norton.
- Damon, W. (1977). *The Social World of the Child*. San Francisco: Jossey Bass.
- Danneel, S., Maes, M., Vanhalst, J., Bijttebier, P., & Goossens, L. (2018). Developmental change in loneliness and attitudes toward aloneness in adolescence. *Journal of youth and adolescence, 47*(1), 148-161. doi:10.1007/s10964-017-0685-5
- Davidov, M., Zahn-Waxler, C., Roth-Hanania, R., & Knafo, A. (2013). Concern for others in the first year of life: Theory, evidence, and avenues for

research. *Child Development Perspectives*, 7(2), 126-131.

doi:10.1111/cdep.12028

De Jong-Gierveld, J., van Tilburg, T., & Dykstra, P. A. (2006). Loneliness and social isolation. In A. L. Vangelisti & D. Perlman (Eds.), *The Cambridge handbook of personal relationships* (pp. 485-500). New York: Cambridge University Press.

DeKlyen, M., & Greenberg, M. T. (2008). Attachment and psychopathology in childhood. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 637-665). The Guilford Press.

Dijkstra, J. K., Cillessen, A. H., & Borch, C. (2013). Popularity and adolescent friendship networks: Selection and influence dynamics. *Developmental Psychology*, 49(7), 1242. doi:10.1037/a0030098

Doane, L. and Adam, E. (2010). Loneliness and Cortisol: Momentary, Day-to-day, and Trait Associations. *Psychoneuroendocrinology*, 35(3), 430-441.
doi: 10.1016/j.psyneuen.2009.08.005

Downey, D. B., & Condon, D. J. (2004). Playing well with others in kindergarten: The benefit of siblings at home. *Journal of Marriage and Family*, 66(2), 333-350. doi:10.1111/j.1741-3737.2004.00024.x

Dunbar, R. I. M. (2018). The Anatomy of Friendship. *Trends in Cognitive Sciences*, 22(1), 32-51. doi:10.1016/j.tics.2017.10.004

Dunn, J. (2004). *Children's friendships: The beginnings of intimacy*. Malden: Blackwell.

Dykstra, P. A., & De Jong Gierveld, J. (2004). Gender and marital-history differences in emotional and social loneliness among Dutch older adults. *Canadian*

- Journal on Aging/La revue canadienne du vieillissement*, 23(2), 141-155.
doi:10.1353/cja.2004.0018
- Eggen, Paul, D., & Kauchak, D. (2017). *Εκπαιδευτική ψυχολογία : Νέοι ορίζοντες στη μάθηση και τη διδασκαλία* (10th ed.). (Κ. Λυκισάκου, Α. Μπακοπούλου, Μετάφ.). Αθήνα: Κριτική. ISBN:9789605861162
- Erdley, C. A., & Day, H. J. (2017). Friendship in childhood and adolescence. In M. Hojjat & A. Moyer (Eds.), *The psychology of friendship* (pp. 3-19). Oxford University Press.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis* (7th ed.). New York: W.W. Norton & Company. doi:10.1002/bs.3830140209
- Fagan, P. F., & Churchill, A. (2012). The effects of divorce on children. *Marriage Research*, 1, 1-48. doi:10.1080/10502556.2015.1046800
- Fehr, B., & Harasymchuk, C. (2017). The role of friendships in well-being. In J. E. Maddux (Ed.), *Frontiers of social psychology. Subjective well-being and life satisfaction* (pp. 103-128). Routledge: Taylor & Francis Group.
- Feldman R.S. (2011). *Εξελικτική ψυχολογία Δια βίου ανάπτυξη* (επιμ. ελληνικής έκδοσης: Η. Γ. Μπεζεβέγκης). Αθήνα: Gutenberg. [έτος πρωτότυπης έκδοσης: 2009]
- Feldman, D. B., Davidson, O. B., Ben-Naim, S., Maza, E., & Margalit, M. (2016). Hope as a mediator of loneliness and academic self-efficacy among students with and without learning disabilities during the transition to college. *Learning Disabilities Research & Practice*, 31(2), 63-74.
- Ferguson, S., Duffy, A., Zimmer-Gembeck, M. J., & Laursen, B. (2019). The Adolescent Friendship Structure Inventory (AFSI): A review and empirical

- consolidation of existing measures. *European Journal of Developmental Psychology*, 16(6), 654-665. doi:10.1080/17405629.2018.1488684
- Finley, G. E., & Schwartz, S. J. (2010). The divided world of the child: Divorce and long-term psychosocial adjustment. *Family Court Review*, 48(3), 516-527. doi:10.1111/j.1744-1617.2010.01326.x
- Fonagy, P., Luyten, P., Allison, E., & Campbell, C. (2018). Reconciling psychoanalytic ideas with attachment theory. In P. Shaver & J. Cassidy (Eds.) *Handbook of attachment* (3th ed.). New York, NY: Guilford Press
- Fortenberry, J. D. (2014). Sexual learning, sexual experience, and healthy adolescent sex. *New directions for child and adolescent development*, 2014(144), 71-86. doi:10.1002/cad.20061
- Zυγούρης, Ν., & Καραπέτσας, Α. (2015). Μοναξιά: Σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα του φαινομένου. *ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ*, 52, 1-3.
- Galanaki, E. P., Polychronopoulou, S. A. & Babalis, T. K. (2008). Loneliness and social dissatisfaction among behaviourally at-risk children. *School Psychology International*, 29(2), 214-229.
- Grossmann, T. (2010). The development of emotion perception in face and voice during infancy. *Restorative neurology and neuroscience*, 28(2), 219-236. doi:10.3233/RNN-2010-0499.
- Gürsesa, A., Merhametlia, Z. R., Gune, K., & AQikyildiz, M. (2011). Psychology of loneliness of high school students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 2578-2581.
- Harter, S. (2001). *The construction of the self: A developmental perspective*. Guilford Press.
- Hatzichristou, C., Lykitsakou, K., Lampropoulou, A., & Dimitropoulou, P. (2010).

- Promoting the well-being of school communities: A systemic approach. In Doll, W. Pfohl, & J. Yoon (Eds.), *Handbook of youth prevention science* (pp. 255-274). New York: Routledge.
- Healy, M. (2017). Should Children Have Best Friends?. *Studies in Philosophy and Education*, 36(2), 183-195.
- Heifetz, M., Connolly, J., Pepler, D., & Craig, W. (2010). Family divorce and romantic relationships in early adolescence. *Journal of Divorce & Remarriage*, 51(6), 366-378. doi:10.1080/10502551003652157
- Heinrich, L. M., & Gullone, E. (2006). The clinical significance of loneliness: A literature review. *Clinical Psychology Review*, 26(6), 695-718.
doi:10.1016/j.cpr.2006.04.002
- Hogg, M. A. (2016). Social identity theory. In S. McKeown, R. Haji, & N. Ferguson (Eds.), *Peace psychology book series. Understanding peace and conflict through social identity theory: Contemporary global perspectives* (pp. 3-17). Springer International Publishing.
- Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2010). *Κοινωνική Ψυχολογία* (επιμ.: Α. Χαντζή). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Hoffman, E. M. (2014). Faculty and student relationships: Context matters. *College Teaching*, 62(1), 13-19. doi:10.1080/87567555.2013.817379
- Holder, M. D., & Coleman, B. (2015). Children's friendships and positive well-being. In M. Demir (Ed.), *Friendship and happiness* (pp. 81-97). Dordrecht, Netherlands: Springer. doi: 10.1007/978-94-017-9603- 3_5

- Huan, V. S., Ang, R. P., & Chye, S. (2014). Loneliness and Shyness in Adolescent Problematic Internet Users: The Role of Social Anxiety. *Child & Youth Care Forum, 43*(5), 539-551. doi:10.1007/s10566-014-9252-3
- Jover, G., & Thoilliez, B. (2010). Biographical research in childhood studies: Exploring children's voices from a pedagogical perspective. In S. Anderson, I. Denhm, V. Sander, & H. Ziegler (Eds.), *Children and the good life: New challenges for research on children* (pp. 119-129). London: Springer.
- Καλάτη, Β. (2014). *Κοινωνικός Εκφοβισμός και οι Φιλικές Σχέσεις Παιδιών και Εφήβων: Διαστάσεις Φύλου και Εθνοπολιτισμικής Προέλευσης*. Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Δεληγιάννη- Κουϊμτζή, Β. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ψυχολογίας. Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε από: <http://ikee.lib.auth.gr/record/135789/files/GRI-2015-13736.pdf>
- Kelly, J. B. (2007). Children's living arrangements following separation and divorce: Insights from empirical and clinical research. *Family Process, 46*, 35-52. doi:10.1111/j.1545-5300.2006.00190.x
- Kochendorfer, L. B., & Kerns, K. A. (2017). Perceptions of Parent-Child Attachment Relationships and Friendship Qualities: Predictors of Romantic Relationship Involvement and Quality in Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 46*(5), 1009-1021. doi:10.1007/s10964-017-0645-0
- Kong, F., & You, X. (2013). Loneliness and self-esteem as mediators between social support and life satisfaction in late adolescence. *Social Indicators Research, 110*(1), 271-279. doi:10.1007/s11205-011-9930-6
- Kouvava, S., Antonopoulou, E., & Maridaki-Kassotaki, E. (2016). Friendship relations among primary school pupils with and without Attention Deficit

- Hyperactivity Disorder (ADHD). *Preschool and Primary Education*, 4(2), 276-290. doi:10.12681/ppej.8577
- Kraft, C. (2017). Associations Among Friendship Jealousy, Friendship Qualities, Relational Aggression, and Gender in Adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 38(3). doi:10.1177/0272431616670992
- Kretschmer, T., & Pike, A. (2010). Links between nonshared friendship experiences and adolescent siblings' differences in aspirations. *Journal of Adolescence*, 33(1), 101-110. doi:10.1016/j.adolescence.2009.05.001
- Liem, G. A. D., & Martin, A. J. (2011). Peer relationships and adolescents' academic and non-academic outcomes: Same-sex and opposite-sex peer effects and the mediating role of school engagement. *British Journal of Educational Psychology*, 81, 183-206. doi:10.1111/j.2044-8279.2010.02013.x
- Lin, S. H., & Huang, Y. C. (2012). Investigating the relationships between loneliness and learning burnout. *Active Learning in Higher Education*, 13(3), 231-243.
- Lodder, G. M., Scholte, R. H., Goossens, L., & Verhagen, M. (2017). Loneliness in early adolescence: Friendship quantity, friendship quality, and dyadic processes. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 46(5), 709-720.
- Λουίζου, Α. (2008). Τα Παιδιά και οι Φίλοι τους. *Περιοδικό Ψυχολογείν*. Ανακτήθηκε από: www.psychologe.in.dagorastos.net
- MacEvoy, J. P., & Asher, S. R. (2012). When friends disappoint: Boys' and girls' responses to transgressions of friendship expectations. *Child Development*, 83(1), 104-119. doi:10.1111/j.1467-8624.2011.01685.x

- Marks, J., de la Haye, K., Barnett, L. M., & Allender, S. (2015). Friendship network characteristics are associated with physical activity and sedentary behavior in early adolescence, *PLOS ONE*, *10*(12), 1-15.
doi:10.1371/journal.pone.0145344
- McGuire, S., & Clifford, J. (2000). Genetic and environmental contributions to loneliness in children. *Psychological Science*, *11*(6), 487-491.
doi:10.1111/ 1467-9280.00293
- McLaughlin, C., & Clarke, B. (2010). Relational matters: A review of the impact of school experience on mental health in early adolescence. *Educational and Child Psychology*, *27*(1), 91-103.
- Meuwese, R., Cillessen, A. H., & Güroğlu, B. (2017). Friends in high places: A dyadic perspective on peer status as predictor of friendship quality and the mediating role of empathy and prosocial behavior. *Social Development*, *26*(3), 503-519.
- Moore, G. F., Cox, R., Evans, R. E., Hallingberg, B., Hawkins, J., Littlecott, H. J., & Murphy, S. (2018). School, Peer and Family Relationships and Adolescent Substance Use, Subjective Wellbeing and Mental Health Symptoms in Wales: a Cross Sectional Study. *Child Indicators Research*, *11*(6), 1951-1965.
doi:10.1007/s12187-017-9524-1
- Nangle, D. W., Erdley, C. A., Newman, J. E., Mason, C. A., & Carpenter, E. M. (2003). Popularity, friendship quantity, and friendship quality: Interactive influences on children's loneliness and depression. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, *32*(4), 546-555.

- Ostrov, J. M., Godleski, S. A., Kamper-DeMarco, K. E., Blakely-McClure, S. J., & Celenza, L. (2015). Replication and extension of the early childhood friendship project: Effects on physical and relational bullying. *School Psychology Review, 44*(4), 445-463. doi:10.17105/spr-15-0048.1
- Παππά, Β. (2016). *Γονείς σε κρίση. Η διαχείριση της απώλειας και της αλλαγής*. Αθήνα: Οκτώ.
- Poorthuis, A. M. G., Thomaes, S., Denissen, J. J. A., van Aken, M. A. G., & Orobio de Castro, B. (2012). Prosocial tendencies predict friendship quality, but not for popular children. *Journal of Experimental Child Psychology, 112*, 378-388.
- Poulin, F., & Chan, A. (2010). Friendship stability and change in childhood and adolescence. *Developmental Review, 30*(3), 257-272.
doi:10.1016/j.dr.2009.01.0
- Rawlins, W. (2017). *Friendship matters*. New York: Routledge.
- Roisman, G. I., Booth-LaForce, C., Cauffman, E., & Spieker, S. (2009). The developmental significance of adolescent romantic relationships: Parent and peer predictors of engagement and quality at age 15. *Journal of Youth and Adolescence, 38*(10), 1294-1303. doi:10. 1007/s10964-008-9378-4.
- Rönkä, A. R., Rautio, A., Koiranen, M., Sunnari, V., & Taanila, A. (2013). Experience of loneliness among adolescent girls and boys: Northern Finland Birth Cohort 1986 study. *Journal of Youth Studies, 17*(2), 183-203.
doi:10.1080/13676261.2013.805876
- Rossetti, Z., & Keenan, J. (2018). The nature of friendship between students with and without severe disabilities. *Remedial and Special Education, 39*(4), 195-210.
doi:10.1177/0741932517703713

- Rotkirch, A., Lyons, M., David-Barrett, T., & Jokela, M. (2014). Gratitude for help among adult friends and siblings. *Evolutionary Psychology, 12*(4), 673-686. doi:10.1177/147470491401200401
- Russell, D., Peplau, L. A., & Cutrona, C. E. (1980). The revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of Personality and Social Psychology, 39*(3), 472-480. doi:10.1037/0022-3514.39.3.472
- Sawyer, R. K. (2013). *Pretend play as improvisation: Conversation in the preschool classroom*. Psychology Press.
- Selman, R. L. (1980). *The growth of interpersonal understanding*. New York: Academic Press.
- Sen, B. (2004). Adolescent Propensity for Depressed Mood and Help Seeking: Race and Gender Differences. *Journal of Mental Health Policy and Economics, 7*(3), 133-145.
- Skinner B.F. (1953). *Science and human behavior*. New York: Macmillan.
- Sønderby, L. C., & Wagoner, B. (2013). Loneliness: an integrative approach. *Journal of Integrated Social Sciences, 3*(1), 1-29.
- Stein, J. Y., & Tuval-Mashiach, R. (2015). The social construction of loneliness: An integrative conceptualization. *Journal of Constructivist Psychology, 28*(3), 210-227.
- Stephoe, A., Shankar, A., Demakakos, P., & Wardell, J. (2013). Social isolation, loneliness, and all-cause mortality in older men and women. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 110*(15), 5797-5801. doi:10.1073/pnas.1219686110

- Stoliker, B. E., & Lafreniere, K. D. (2015). The influence of perceived stress, loneliness, and learning burnout on university students' educational experience. *College Student Journal, 49*, 146-160.
- Stoykova, R., Matharan, F., Dartigues, J., & Amieva, H. (2011). Impact of social network on cognitive performances and age-related cognitive decline across a 20-year follow-up. *International Psychogeriatrics, 23*(9), 1405-1412.
doi: 10.1017/S1041610211001165
- Sullivan, H. S. (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: Norton.
- Tajfel, H., & Turner, J.C. (1979) An integrative theory of intergroup conflict. In W.G. Austin & S. Worchel (eds.). *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole
- Taylor, C. (2010). *A practical guide to caring for children and teenagers with attachment difficulties*. London: Jessica Kingsley.
- Thoilliez, B. (2011). How to grow up happy: An exploratory study on the meaning of happiness from children's voices. *Child Indicators Research, 4*(2), 323-351.
doi:10.1007/s12187-011-9107-5
- Tippett, N., & Wolke, D. (2015). Aggression between siblings: Associations with the home environment and peer bullying. *Aggressive behavior, 41*(1), 14-24.
doi: 10.1002/ab.21557
- Tuhanioglu-Sevinc, S. (2016). *An investigation of individual and environmental factors contributing to the adjustment levels of university students*. Mersin University, Mersin, Turkey.

- Uhlendorff, H. (2000). Parents' and Children's Friendship Networks. *Journal of Family Issues*, 21(2), 191-204. doi:10.1177/019251300021002003
- Uslu, F., & Gizir, S. (2017). School belonging of adolescents: The role of teacher–student relationships, peer relationships and family involvement. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 17, 63-82. doi:10.12738/estp.2017.1.0104
- Vaillant-Molina, M., Bahrick, L. E., & Flom, R. (2013). Young infants match facial and vocal emotional expressions of other infants. *Infancy*, 18(1), 97-111. doi:10.1111/infa.12017
- Van Roekel, E., Scholte, R. H. J., Engels, R. C. M. E., Goossens, L., & Verhagen, M. (2014). Loneliness in the Daily Lives of Adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 35(7), 905-930. doi:10.1177/0272431614547049
- Van Roekel, E., Scholte, R. H. J., Verhagen, M., Goossens, L., & Engels, R. C. M. E. (2010). Loneliness in adolescence: gene × environment interactions involving the serotonin transporter gene. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(7), 747-754. doi:10.1111/j.1469-7610.2010.02225.x
- Vanhalst, J., Luyckx, K., Scholte, R. H., Engels, R. C., & Goossens, L. (2013). Low self-esteem as a risk factor for loneliness in adolescence: Perceived-but not actual-social acceptance as an underlying mechanism. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41(7), 1067-1081. doi:10.1007/s10802-013-9751-y
- Wang, Q., Fink, E. L., & Cai, D. A. (2008). Loneliness, gender, and parasocial interaction: A uses and gratifications approach. *Communication Quarterly*, 56(1), 87-109. doi:10.1080/01463370701839057

- Whitley, M. L. (2016). *Effects of Bullying and Victimization on Friendship Selection, Reciprocation, and Maintenance in Elementary School Children*. University of Tennessee, Knoxville
- Wilkinson, R. B. (2010). Best friend attachment versus peer attachment in the prediction of adolescent psychological adjustment. *Journal of Adolescence*, 33(5), 709-717. doi:10.1016/j.adolescence.2009.10.013
- Witvliet, M., Brendgen, M., Van Lier, P. A., Koot, H. M., & Vitaro, F. (2010). Early adolescent depressive symptoms: Prediction from clique isolation, loneliness, and perceived social acceptance. *Journal of abnormal child psychology*, 38(8), 1045-1056. doi:10.1007/s10802-010-9426-x
- Ye, L., Hawkey, L., Waite, L., & Cacioppo, J. (2012). Loneliness, health, and mortality in old age: a national longitudinal study. *Social Science and Medicine*, 74(6), 907-914. doi: 10.1016/j.socscimed.2011.11.028
- Χατζηχρήστου, Χ. (2004). *Εισαγωγή στη Σχολική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χατζηχρήστου, Χ. (2011α). *Σχολική Ψυχολογία*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Χατζηχρήστου, Χ. (2011β). *Κοινωνική και συναισθηματική αγωγή στο σχολείο. Εκπαιδευτικό Υλικό III: Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Χατζηχρήστου Χ. (2015). *Πρόληψη και Προαγωγή της Ψυχικής Υγείας στο Σχολείο και στην Οικογένεια*. Αθήνα: Gutenberg.
- Χατζηχρήστου, Χ., Λαμπροπούλου, Α. & Λυκίτσάκου, Κ., (2004). Ένα διαφορετικό σχολείο: Το σχολείο ως κοινότητα που νοιάζεται και φροντίζει. *Ψυχολογία*, 11(1), 1-19.

Χατζηχρήστου, Χ., Δημητροπούλου, Π., Κατή, Α., Λυκιτσάκου, Κ., Μπακοπούλου,

Α. & Λαμπροπούλου, Α. (2008). *Στήριξη των παιδιών σε καταστάσεις*

κρίσεων. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Zaffar, M., Mahmood, S., Saleem, M., & Zakaria, E. (2015). Facebook addiction:

Relation with depression, anxiety, loneliness and academic performance of

Pakistani students. *Science International (Lahore)*, 27(3), 2469-2475.

Παράρτημα

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν

Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Τμήμα Ψυχολογίας

Έντυπο ενημέρωσης και συγκατάθεσης των γονέων/κηδεμόνων για συμμετοχή των μαθητών /-τριών σε έρευνα στο πλαίσιο έρευνας

Αθήνα, 20/3/2019

Αγαπητοί γονείς,

Το Εργαστήριο Σχολικής Ψυχολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών διεξάγει έρευνα, μετά από σχετική έγκριση του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, με σκοπό τη μελέτη ατομικών και συστημικών παραγόντων που σχετίζονται με τη φιλία στην εφηβική ηλικία τόσο στο πλαίσιο του σχολείου όσο και μέσω διαδικτύου. Η έρευνα απευθύνεται σε μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου και θα πραγματοποιηθεί με τη χορήγηση ερωτηματολογίων. Η έρευνα θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση των αναγκών των εφήβων μαθητών και στην αποτελεσματικότερη ψυχοκοινωνική τους υποστήριξη.

Η συμμετοχή των μαθητών στην έρευνα θα είναι εθελοντική. Όλα τα ερωτηματολόγια που θα χρησιμοποιηθούν θα είναι ανώνυμα. Δεν θα ζητηθεί από

κανένα μαθητή/τρια να συμπληρώσει τα προσωπικά του στοιχεία. Όλες οι πληροφορίες που θα συγκεντρωθούν από τους μαθητές, θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς.

Ευχαριστούμε για τη συνεργασία σας.

Εκ μέρους της ερευνητικής ομάδας

Χρυσή Χατζηχρήστου

Καθηγήτρια Σχολικής Ψυχολογίας

Διευθύντρια του Εργαστηρίου Σχολικής Ψυχολογίας

(Σε περίπτωση που δεν επιθυμείτε να συμμετάσχει το παιδί σας στην έρευνα παρακαλούμε συμπληρώστε το παρακάτω κείμενο).

Δεν επιθυμώ να συμμετέχει στην έρευνα σχετικά με τη φιλία στην εφηβική ηλικία ο γιός μου/η κόρη μου _____

(Όνομα και υπογραφή γονέα/κηδεμόνα)